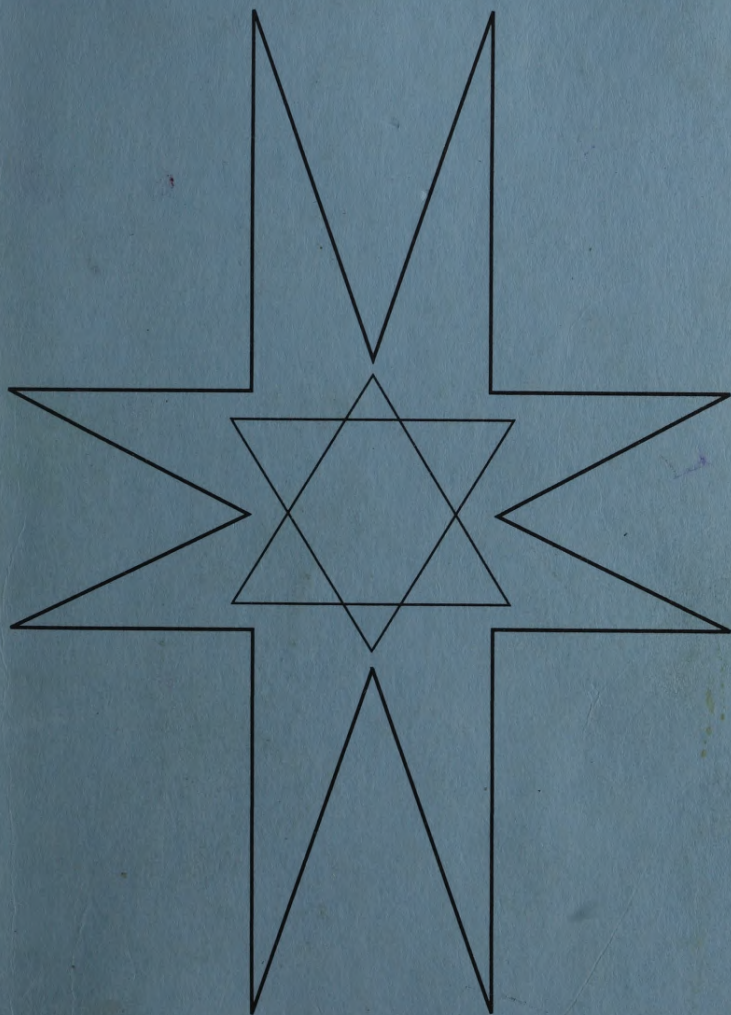

Franks Gordons

LATVIEŠI UN ŽĪDI

Spīlēs starp Vāciju un Krieviju

299202/

94-4
118

L
9

Franks Gordons

LATVIEŠI UN ŽĪDI

Spīlēs starp Vāciju un Krieviju

MEMENTO

Stokholma

1994

Franks Gordons

LATVIEŠI UN ŽĪDI

Spīlēs starp Vāciju un Krieviju

A previous version of this book appeared as
"LATVIANS AND JEWS BETWEEN GERMANY AND RUSSIA"
(Memento, Stockholm 1990 • ISBN 91-87114-08-9)

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

94-12-592/
Vaivas Puķītes tulkojums.

0306026067

Vaivas Puķītes un Viļņa Zaļkalna
vāks, salikums un iekārtojums

© Franks Gordons
© MEMENTO 1994

Published by

MEMENTO

Box 47

S - 143 01 Vårby

Sweden

ISBN 91-87114-18-6

Franks Gordons

LATVIEŠI UN ŽĪDI

Spīlēs starp Vāciju un Krieviju

Ievadam

Židu un latviešu likteņi bieži vien krustojušies, taču šo tautu attiecības "sagāja grīstē" tikai samērā nesen, dramatiskajā 1940. gadā, kad radās traģiskie "pārpratumi", kuŗu sekas jūtas vēl šobaltdien – tiesa, ne tik daudz mūsdienu Latvijā vai Izraēlā, cik latviešu trimdā, kuŗas "pagasti" vietumis robežojas ar židu diasporas galvenajiem centriem.

...Latvju dainās atspoguļojas latviešu tautas tikumi un parašas, kas sakņojas sirmā senatnē, tajās atplaiksni arī šīs tautas saskare ar citām etniskajām grupām – igauņiem un lietuviešiem, vāciešiem un krieviem, čigāniem un arī židiem. Krišjāņa Barona sakopotajā dainu krājumā ir tādas, kur pieminēti židi – viscaur, jāatzīst, draudzīgā, labestīgā garā, un ja par židiem smejas, tad tikai lab-sirdīgi, tur krietni mazāk zobgalības nekā dainās, kas veltītas vāciešiem, krieviem vai "pašu ļaudīm":

Židi vien, židi vien
Mūs' māsiņas vedējiņi,
Ziluiem šubrakiem
Garuiem peisakiem.

*

Tautu meita lieljāsi,
Dižus radus turēdama.
Kur nu tavi dižie radi?
Židi vien panākstos,
Židi vien panākstos
Ar visām lādelēm.

*

Ai židiņ melbārdīti,
Tavu saldu tabaciņu!
Vienu reizi nosašņaucu,
Visas bikses notricēja.

Divi židi, trešā Trīna,
E ku jauka dancēšana:
Divi židi stabulēja,
Trešais grozu grabināja.

*

Dievs dod man drīz uzaugt,
Es būt' žida līgaviņa:
Židam cimdi, židam zeķes,
Židam grezni nēzdaudzīpi.

Ļoti raksturīga ir tā daina, ko izraudzījies par šīs grāmatiņas epigrafu jeb moto un no kuŗas ņemts pats grāmatas nosaukums. Patiešām mums – židiem un latviešiem – bija ķildas, bija nesaskaņas, taču šo konfliktu cēloņi meklējami Latvijas nelaimīgajā ģeopolitiskajā situācijā: vidū starp divām alkatīgām lielvalstīm – Vāciju un Krieviju, taisni “pa kājām”... kā traucēklis, priekšpostenis, tramplīns. Tā bija abu mūsu tautu bēda, nevis vaina, un šī problēmu kompleksa īpatnības es pacientišos analizēt šai grāmatiņā.

Man šķiet – un šīs viedoklis ir gaužām subjektīvs – ka visaizraujošākie dēku romāni ar neskaitāmām drāmatiskām sadursmēm nevar sacensties ar vēstures faktiem, ar vēstures paralēlēm un paradoksiem.

Arī te aplūkotais samērā nelielais cilvēces vēstures posms, kuŗa ietvaros “sastopas” latvieši un židi, pārsteidz ar paralēlēm un paradoksiem.

Viena no paralēlēm jeb analogijām gan ir diezgan sena: Vācu ordeņa bruņinieki 11. gadsimtā devās sirojumā uz Svēto zemi un “pa ceļam”, Krusta kaŗu gaitā, apkāva tūkstošiem židu, piedevām rīkojot asinspirti arī vēl pašā Jerūzalemē, un pavisam drīz – 13. gadsimtā tie paši Vācu ordeņa bruņinieki iebruka tagadējās Latvijas teritorijā, apkaudami tūkstošiem vietējo iedzīvotāju – “pagānu”, kuŗi negribēja pakļauties svešinieku varai, un kuŗšu, zemgaļu, sēļu un latgaļu novadi tika ar varu un viltu pārvērsti par bruņinieku ordeņa ipašumu – Livoniju, Māras zemi. Krusta kaŗi Priekšāzijā, Krusta kaŗi Dzintarjūras piekrastē – pats “bruņinieka” tēls iegāja gan židu, gan latviešu vēsturiskajā atmiņā kā ļaunuma iemiesojums – un nevis kā ideāls tēls, līdzīgi Vakareiropas tautu “bruņinieku eposam”.

Šai sakarībā es gribētu minēt vēl vienu sīkumu, kas tomēr pelnī ievēribu: kad romieši izpostīja Jerūzalemes templi un sākās židu Lielais klaidis, uzvarētāji lika kalt monētas ar uzrakstu IUDAEA CAPTA un sērojošas sievietes attēlu zem palmas, un pēc 1500

gadiem, kad poļu karalis Stefans Batorijs pakļāva savai varai tagadējās Latvijas teritoriju, viņš par godu Livonijas iekarošanai lika kalt monētas ar tādu pašu attēlu – sērojošu sievieti zem koka, kas līdzinās palmaī...

Būt vajātiem un pakļautiem, padzītiem un apkautiem – tāds atkal un atkal bija gan židu, gan latviešu liktenis.

Un kas notika mūsu gadsimtā, kad latvieši un Latvijas židi nokļuva "spīlēs" starp Vāciju un Krieviju?

Mans mērķis – palīdzēt lasītājiem izprast, kas patiesībā notika šai laikmetā, šai novadā, šo abu tautu attiecībās.

1. 1905. gads

Žīdi sāka apmesties tagadējās Latvijas teritorijā pēc 1561. gada, kad Latgale uz vairāk nekā diviem gadsimtiem nokļuva Polijas varā. Daugavpils jeb Dinaburga, Rēzekne, Ludza, kā arī citi Latgales miestī – Krāslava, Balvi, Preiļi un citi – kļuva par žīdu amatnieku un sīktirgotāju apmešanās centriem, īpaši pēc 1648. gada, kad te apmetās daudzi žīdi, bēgot no Bogdana Chmeļnicka kazaku karapūļiem, kas slepkavoja tos ukraiņu apgabalos – Volīnijā un Podolijā. Piltenes novads, kas kādu laiku bija tiešā Polijas karaļa pakļautībā, kļuva par apmešanās vietu pirmajiem žīdiem, kas ieradās Kurzemē no Lietuvas un Prūsijas. Kurzemes hercogistē žīdu stāvoklis bija grūtāks, taču žīdu draudzes tika nodibinātas Jelgavā, Kuldīgā, Alzputē, Tukumā, Bauskā un citur. Pirmās žīdu grupas, kas 19. gadsimta vidū nodarbojās ar tirdzniecību Rīgā, formāli reģistrējās kā Slokas iedzīvotāji, jo šai mazpilsētā un tās apkaimē nebija ierobežojumu Mozus ticīgajiem: te jāpaskaidro, ka Kurzeme, tāpat kā Latgale, ietilpa t.s. apmešanās joslā (krieviski – *čerta osedlosti*), kur saskaņā ar cariskās Krievijas likumiem, žīdiem bija atļauts pastāvīgi dzīvot.

Vēlāk žīdi tomēr varēja apmesties Vidzemes guberņas galvaspilsētā Rīgā, galvenokārt dienvidaustrumos no Vecpilsētas, tā dēvētajā Maskavas priekšpilsētā jeb forstatē (kur 1896. gadā piedzima mans tēvs, kuŗa vecāki bija ieradušies no Lietuvas ziemeļu daļas).

Latviešu literātūrā 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā populārs kļuva "paunu žīda" tēls: klejojošais žīdu sīktirgotājs iegriezās latviešu zemnieku sētās, uzpērkot, teiksim, linus un pārdodot audumus, adatas, dažādas galanterijas preces un saimniecības piederumus. Arī žīdu amatnieki, īpaši skroderi, bija gaidīti ciemiņi latviešu zemnieku sētās. Rūdolfa Blaumaņa lugā *Skroderdienas Silmačos* (1902.) ar tās pozitīvajiem žīdu tipiem bija, ir un paliek latviešu teātru repertuārā tiklab pašā Latvijā kā arī latviešu trimdā pēc 1945. gada. Citā Blaumaņa lugā – *Trīnes grēki* (1896.) mēs arī sastopam šos pašus simpatiskos žīdus.

Še piemināmi vairāki latviešu rakstnieki, kuŗi savos prozas darbos ļoti spilgti atainojuši židu ikdienu latviešu vidē: Apsīšu Jēkabs – *Žids iebraucis!*, Anna Brigadere – *Trīs skroderi*, Rūdolfs Blaumanis – *Trakais Īzaks*, Ernests Birznieks-Upītis – *Seskiņš*, Jānis Jaunsudrabiņš – *Ripkas laulība* utt.

Atšķirībā no Baltijas vācu muižniekiem, kuŗi raudzījās uz mazizglītotajiem un dziļi reliģiozajiem Tukuma un citu Kurzemes mazpilsētu židiem ar nicināšanu (skat. Jakob von Uexküll, *Niegeschaute Welten*, Minchenē, 1957. g., 94.–95. lpp.), latviešu zemnieki izturējās pret židiem draudzīgi, un viņu divainās, “eksotiskās” parašas modināja latviešos nevis riebumu, bet ziņkāri un interesi.

1. gadā Rīgā, apgādā “Logos”, jidiša valodā nāca klajā H. Etkina sastādītā antoloģija *Jidn und lotvišn* (Židi un latvieši) ar K. Tolmana ievadu “Židi latviešu literātūrā”. Ši ievada autors beigās raksta: “Tie židu tipi, kas tika ievesti latviešu literātūrā, aprakstīti – visā visumā – ar klusu simpatiju, pat sirsnību. Latviešu rakstnieki nebija naidīgi noskaņoti pret židiem, drīzāk gan ļoti draudzīgi, kā labus paziņas uzņēma tos savu tipu galerijā”.

Runa ir par lauku apvidiem. Un pilsētās, piemēram Rīgā? 20. gadsimta sākumā latviešu strādnieki šīs pilsētas rūpniecības rajonos nonāca tuvākā saskarē ar židiem – ārstiem, advokātiem, sīktirgotājiem, amatniekiem. Tipisku proletārisku Rīgas rajonu savā grāmatā *Vārnu ielas republika* lieliski aprakstīja rakstnieks Jānis Grīziņš (Griķis), un viens no pievilcīgākajiem tēliem šajās beletrizētajās bērības atmiņās ir židu ārsts, kuŗš bez maksas ārstē nabadzīgos Grīziņkalna strādniekus un viņu bērnus.

Un te nu mēs nonākam pie šīs nodaļas centrālā temata – 1905. gada revolūcijas Krievijas imperijas Baltijas guberņās.

Marksisms Latvijā izplatījās, nākdams taisnā ceļā no Vācijas, un Rīgas latviešu proletāriātam tikpat kā nebija ciešāka kontakta ar Pēterburgas, Maskavas un citu Krievijas pilsētu marksistiskajiem pulciņiem. Vidzeme un Kurzeme arī sociālā ziņā bija stipri “eiropēizētas”, un latviešu laukstrādnieki, kalpi, bezzemnieki un rentnieki, piebiedrodamiem saviem tautiešiem – Rīgas strādniekiem, cīnījās ne tikai pret Baltijas vācu baroniem par taisnīgu agrāru reformu, bet arī pret cara patvaldību, par latviešu tautas nacionālajām tiesībām, par Latvijas pašnoteikšanos – vismaz kā autonomai vienībai demokratiskas federatīvas Krievijas sastāvā.

Kad Pēterburgā 1905. gada 22. janvārī sākās strādnieku nemieri, tie jau pēc divām dienām atbalsojās Rīgā, kur revolūcionārās cīņas priekšgalā stājās iepriekšējā gadā nodibinātā Latviešu sociāldemokratiskā strādnieku partija (LSDSP) ... un židu sociāldemokrātu apvienība “Bund”, ko nodibināja 1897. gadā.

Var droši teikt, ka latviešu sociāldemokrati un žīdu bundisti bija sabiedrotie kopējā cīņā par sociālo taisnību, kārtu privilēģiju atcelšanu, demokratisku konstitūciju un nacionālo autonomiju (teritoriālo autonomiju latviešiem, kultūras jomā – žīdiem).

Latviešu sociāldemokrātu grupas jau 1902. gadā sāka draudzīgu sadarbību ar "Bundu". 1905. gada janvārī ģenerālstreiku Rīgā proklamēja īpaša Federatīvā komiteja, kas sastāvēja no latviešu sociāldemokrātu (LSDSP) un "Bunda" pārstāvjiem. Līdzās latviešu revolucionāriem ar savu rosību izcēlās "Bunda" pārstāvji Korobočkins (Leonīds) un citi. Latviešu sociāldemokrati kopā ar "Bundu" nodibināja Rīgas un Liepājas garnizonos "militāru organizāciju" ar 500 biedriem, kas vadīja aģitāciju krievu armijas karavīru vidū un laida klajā uzsaukumus krievu valodā.

Latgalē, kas ietilpa Vitebskas guberņā, revolucionārās kustības centrs 1905. gadā bija Daugavpils (Dvinska), ievērojams dzelzceļu mezgls, kur dzīvoja daudz žīdu. Tur izcila loma bija "Bunda" aktivistiem.

1905. gada beigās un 1906. gada sākumā Krievijas imperijas dienvidrietumu un rietumu apgabalos, īpaši Ukrainā un Baltkrievijā, reakcionāri un provokatori ar cariskās valdības ziņu rīkoja mežonīgus grautiņus, kam par upuri krita daudz žīdu. Baltijas provincēs latvieši krasi vērsās pret jebkādiem mēģinājumiem iesaistīt viņus šādās nelietīgās antisemitiskās akcijās, un Latgalē – Ludzā – pat bija gadījums, kad vietējie latviešu katoļu zemnieki neļāva krievu dauzonām uzbrukt šī miesta žīdiem. Avīze *Gaisma*, kas iznāca Pēterburgā latgaliešu izloksnē, 1906. gada janvāra beigās ziņoja:

Neilgi pirms Ziemas svētkiem "melnā sotņa" gribējusi uzbrukt Ludzas žīdiem, piekaut viņus un izlaupīt tirgotavas. Pie "melnās sotņas", kā zināms, nepieder neviens godīgs latvietis (...) Zināmā dienā bija nospriests "sist žīdus". "Melnās sotņas" Ludzā sanāca daudz, un pievakarē jau būtu sākusies nevainīgu cilvēku asins izliešana. Apkārtējie katoļi – latvieši, uzzinot par to, lieliem pulkiem sabrauca Ludzā un palika līdz vēlam vakaram. Latvieši pazīvoja "melnajai sotņai", ka žīdu sišanu nepieļaus, jo žīdi ir tādi paši cilvēki kā visi citi. Latviešu bija Ludzā sabraucis vairāk nekā "melnās sotņas" vīru. Tie saprata, ka ar latviešiem nevar jokus dzīt. Tātad "melnās sotņas" vīru nodoms netika īstenots, un viņi, salāmājušies ar latviešiem, izklīda pa saviem tumšajiem kaktiem.

Šai revolūcijai sekoja reakcija – soda ekspedīcijas, karātavas un spaidu darbi, taču zināmas brīvības tomēr tika izcīnītas, un Krievijas parlamentā – Valsts Domē – Baltijas iedzīvotāju intereses aizstāvēja gan latvieši – Jānis Čakste (vēlākais Latvijas brīvvalsts

pirmais prezidents), Fr. Trasuns un citi, gan žīdi no Kurzemes – Dr. Nisans Kacenelsons, Jēkabs Šapiro, Lāzars Niselovičs un Dr. Ecekiels Gurēvičs (respektīvi 1., 2., 3., un 4. Domē, 1906.–1917.). Tas kļuva iespējams pateicoties politiskajiem blokiem, kas tika izveidoti ar latviešiem un dažiem Kurzemes vāciešiem.

1905. gada revolūcijai vēl bija asiņaina “pēcspēle” Anglijā, par ko vēsti F. G. Klārks (Clarke) savā grāmatā *Will-o'-the-Wisp: Peter the Painter and the Anti-Tsarist Terrorists in Britain and Australia* (Melburnā, 1983.). Runa ir par latviešu un žīdu revolūcionāriem – anarchistiem, sociālrevolūcionāriem un kreisajiem sociāldemokrātiem un viņu draugajām – žīdietēm no Krievijas (Jānis Jakle, Fricis Svars, Jēkabs Lapidus, Moriss Šteins, Zāra Trasjonska, Ļuba Milšteine u. c.). Viņi Londonā, dzīvojot emigrācijā, 1910. gadā mēģināja bruņotas laupīšanas ceļā sadabūt naudu politiskām akcijām Baltijā un, kad šis nodoms neizdevās, uzsāka istu kauju ar angļu policistiem, nogalinot dažus kārtības sargus.

Arī tas bija – kaut arī diezgan savdabīgs – latviešu un žīdu “ieroču brālības” izpaudums. Viņi Londonā bija apvienojušies slepenā organizācijā “Liesma”, un viens no drosmīgākajiem šīs grupas dalībniekiem, kuŗš nošāva trīs angļu policistus, bija Jēkabs Peterss – cilvēks, kas vēlāk, pēc boļševiku apvērsuma Pēterpilī, kļuva par čekas dibinātāja Dzeržinska tuvāko palīgu, par vienu no bēdīgi slavenajiem “sarkanajiem bendēm”.

Bet tas jau ir cits, ne mazāk patiens un drāmatisks stāsts, par kuŗu būs runa nākamajā nodaļā.

2. Sapnis par pasaules komūnu

1914. gada 28. jūnijā – kad manai mātei apritēja 16 gadi – Gavriļo Princips Sarajevā nošāva Austro-Ungārijas troņmantinieku erchercogu Franci Ferdinandu: tā bija diena, kas iezvanīja “vecās pasaules” galu. Neesmu interesējies, vai Nostradamus to bija pareģojis, bet turpmākie notikumi bija patiešām apokaliptiski: sabruka veselas četras imperijas: Viļuma vācu ķeizārvalsts, Habsburgu dubultmonarchija, Otomanu sultanāts un Romānovu dinastijas cariste.

Notikumi, kas ievadīja un pavadīja cariskās Krievijas krišanu, ierāva savā virpulī gan židus, gan latviešus, un dīvaini, ka daudzi abu šo tautu pārstāvji šajās šaušalīgajās aukās iemantoja – pelnīti vai nepelnīti – tādu kā Herostrata slavu...

Sāksim ar skumjajiem bēgļu laikiem. Pirmais pasaules karš ieilgst, un 1915. gada pavasarī vācu karaspēks iebrūk Kurzemē. Bēgošā krievu armija spiež iedzīvotājus frontes tuvumā doties bēgļu gaitās uz austrumiem un ziemeļaustrumiem. Gan spaidu kārtā, gan brīvprātīgi – bailēs no “vācu barbariem” – Kurzemes latvieši pamet savas mājas un iekoptos laukus, lai dotos tālā, nezināmā ceļā – sākumā uz Vidzemi, tad uz Iekšskrieviju. No 800.000 Kurzemes iedzīvotājiem ap 400.000 – puse! – atstāj dzimtos novadus. Vēlāk latviešu bēgļu kopskaits sasniedz 700.000 !

Latviešiem bija sakrājis žultains naidis pret vāciešiem, pareizāk – pret vācu muižniekiem Baltijas baroniem, un ķeizara Viļuma divīziju ofensīva Kurzemē nesolīja viņiem nekā laba: muižkungi taču neslēpa savu vēlēšanos pārvērst Baltiju par lielhercogisti – Vācijas protektorātu vai pat sastāvdaļu – un nometināt tur, īpaši Kurzemē, tūkstošiem vācu kolonistu.

Vārdus sakot, latvieši, kuņi 1905. gadā bija sacēlušies pret vācu muižniekiem un cara patvaldību, tagad, pēc desmit gadiem, uzskatīja Krieviju par mazāko ļaunumu un lielā skaitā iestājās īpašās latviešu karaspēka vienībās – strēlnieku bataljonos, par kuņu izveidošanu krievu Ziemeļrietumu frontes pavēlnieks izdeva rīkojumu 1915. gada 1. augustā, taisni gadu pēc kara sākuma. Šai pavēlei bija, kā mēs redzēsim, patiešām pasaulvēsturiskas sekas...

Pavisam citāda ir Baltijas židu nostāja, kaut gan arī viņi spiesti kļūt par bēgļiem.

Krievijas valdošās aprindas, kā zināms, bija krasi antisemitiski noskaņotas, sekmēja mežonīgus grautiņus, liedza židiem brīvas apmešanās tiesības imperijas teritorijā (viņi, kā jau teikts, bija faktiski saspiesti tādā kā geto – apmešanās joslā), uzturēja spēkā t. s. “procentu normu” augstākajās mācību iestādēs utt. Saprātams, ka židi nejuta nekādu īpašu bijību un cieņu pret Nikolaju II un viņa galma kliķi, nemaz jau nerunājot par patriotismu: zināmā mērā civilizētākais vācu ķeizara “reichs” viņiem likās “mazākais ļaunums”, un patiešām – vācu okupācijas iestāžu ierēdņi, kuņģi tā dēvētās *Ob. Ost* administrācijas ietvaros pārvaldīja iekārotās Krievijas rietumu provinces, izturējās pret židiem daudz humānāk nekā cara uradņiki, pristavi un žandarmi, nemaz jau nerunājot par kazakiem.

To saprata arī lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs – armijas stāba virspavēlnieks. Vēl vairāk: viņš bez aplinkiem apsūdzēja židus nodevībā un spiegošanā un pavēlēja izraidīt visus židus no pieņemšanas joslās 50 verstu dziļumā.

Šis rikožums attiecās arī uz Kurzemi, un 1915. gada aprīļa beigās un maija sākumā 40.000 židu bija spiesti atstāt šo provinci. Galu galā 75 procentiem židu, kas dzīvoja Latvijas teritorijā, Pirmā pasaules kara gados nācās pamest šos novadus. Tātad ne tikai latviešiem, bet arī židiem tie bija bēgļu laiki, tikai, var teikt, šai gadījumā bēgšana bija mazāk brīvprātīga un vairāk piespiesta.

Astoņi latviešu strēlnieku bataljoni 1916. gadā tika pārveidoti par pulkiem. Viņi ārkārtīgi varonīgi un pašizliedzīgi cīnījās frontē pret vāciešiem, īpaši Daugavas krastos šī gada Ziemsvētkos, un vairākkārt glāba krievu karaspēku šai iecirknī no kaunpilnas sakāves. Latvieši parādīja, ka viņi ir priekšzīmīgi, disciplinēti un tēraudcietīgi karotāji, viņi kļuva par cara armijas “eliti”.

1916.–1917. gada ziemas beigās Pēterburgā tautas sacelšanās rezultātā tiek gāzts patvaldības režīms un cars Nikolajs II spiests atteikties no troņa. Jaunā Pagaidu valdība atceļ visus ierobežojumus židiem, apsola nekrievu tautām autonomiju, un drīz vien gan židu, gan latviešu noskaņojums krasi mainās.

Sākas jauni laiki. Citējot uzrakstu uz kāda strēlnieku bataljona karoga, varam teikt: “Asīnaina saule aust”.

Krievu armijā pēc 1917. gada Februāra revolūcijas sākas sairums, tūkstošiem karavīru dezertē no frontes. Kā jau aprādīts, ar savu disciplīnu un kaujas spējām izceļas latviešu strēlnieki.

1917. gada aprīlī Pēterburgā no Šveices atgriežas krievu boļševiku (lielinieku jeb maksimālistu) lideris Vladimirs Leņins (Uljanovs). Lai radītu sajukumu Krievijā, vācieši viņu un vairākus

viņa biedrus, tai skaitā Zinovjevu (Apfelbaumu), atsevišķā aizplombētā vagonā izlaida cauri savai zemei – un turklāt vēl apgādāja ar naudu graujošai darbībai. Maijā no Amerikas Krievijā ieradās enerģiskais revolūcionārs Ļevs Trockis (Bronšteins).

Boļševiku aģitatori krievu armijas vienībās sevišķi rosīgi “flirtē” ar lieliskajiem kaņavīriem – latviešu strēlniekiem, cerot dabūt viņus savā pusē. Šis nodoms lielā mērā izdevās, jo strēlnieki bija sašutuši par to, ka 1916. gada asiņaino Ziemsvētku kauju laikā nespējīgā krievu pavēlniecība atstāja viņus likteņa ziņā un ļāva noasiņot. Daudzi no viņiem bija laukstrādnieku – bezzemnieku dēli un noticeja boļševiku solījumiem, ka gadījumā, ja tie nāks pie varas, tiks istenota radikāla zemes reforma un atsavinātas Baltijas baronu muižas, sadalot tās “tiem, kas zemi apstrādā”. Vēl kopš 1905. gada daudzi strēlnieki simpatizēja marksismam, un boļševiku demagoģija viņiem šķita šīs šķiru cīņas ideoloģijas “augstākā un cēlākā” izpausme.

Un vēl kas: šie latviešu zēni bija reizē savas Dievzemītes patrioti un zināmā mērā internacionālisti, būdami “pieraduši” pie Krievijas imperijas “plašuma” un ikdienas dzīvē, kā arī frontes ierakumos, saskārās ar daudzu un dažādu tautību pārstāvjiem.

Boļševiki solīja, ka visām Krievijas tautām ļausot istenot pašnoteikšanās tiesības ... un tad brīvās Latvijas proletārieši kopā ar brīvās Somijas, brīvās Polijas, brīvā Kaukāza darbaļaužu masām došoties triecienā pret “vecu, satrūdējušo” pasauli. Viņiem piebiedrošoties Vācijas un Francijas strādnieki, Indijas un Ķīnas “vergu miljoni” – un cik tad nu tālu līdz “pasaules komūnai”, kur valdišot absolūta taisnība?

Vārdu sakot, ne tikai ierindnieki, bet arī lielākā daļa virsnieku šajos strēlnieku pulkos pārgāja boļševiku pusē, ja neskaita tādus kā Frīdrihs Briedis (kuŗu boļševiki nošāva 1918. gadā), Kārlis Goppers (kuŗu viņi nošāva 1941. gadā) un pulkvedis P. Dardzāns (kuŗš nomira 1985. gadā Čikagā).

Viens no apdāvinātākajiem virsniekiem šajos latviešu strēlnieku pulkos bija pulkvedis Jukums Vācietis, kas vēlāk, pēc boļševiku apvērsuma Pēterburgā, kļuva par visu Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieku.

Fakts paliek fakts: latviešu sarkanie strēlnieki bija boļševiku stingrākais balsts. Kā atzīmē Stokholmā dzīvojošais vēsturnieks Uldis Ģermanis (*Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*, Stokholmā, 1974.), Ļeņins nevarēja paļauties nedz uz dezorganizētajiem krievu kaņavīriem Pēterburgā, nedz uz daudzzinātajiem Kronštates matrožiem, kuŗu vidū bija jauzamas anarchistiskas tendences, nedz uz militārā ziņā vājo strādnieku Sarkano gvardi. Boļševiku stābu

Pēterburgā – Smolnija institūta ēku (kur atradās arī Ļeņina kabinets) apsargāja īpaša latviešu strēlnieku rota (oficiālais krievu nosaukums – *Svodnaja rota latiškich strelkov pri VCIK i Sovnarkome*), un kad Padomju valdība 1918. gada martā pārvācās uz Maskavu, šie uzticamie boļševiku vadoņu miesassargi – tagad jau kā Apvienotais latviešu strēlnieku bataljons – uzņēmās Kremļa apsardzību.

Te nu būtu vietā atgādināt krievu “balto” emigrantu izteicienu: “Kas pazudināja Krieviju? Židu smadzenes, latviešu durkli un krievu muļķība.”

Nespriedisim te par krievu muļķību. Latviešu durkļu loma tiek aplūkota šajā nodaļā. Un “židu smadzenes”?

Anglijā dzīvojošais vēsturnieks Valters Lakērs (Laqueur) noskaidrojis, ka Hitlera “personības tapšanas” gados viņu lielā mērā ietekmējis Baltijas vācietis Alfrēds Rozenbergs, kurš audzis Igaunijā un studējis Rīgā: šis nacionālsociālisma teorētiķis bijis tas, kurš iegalvojis nākamajam Vācijas fireram, ka boļševisms un židisms esot viens un tas pats (*die Vorstellung von der Austauschbarkeit von Bolschewismus und Judentum*).

Šis maldīgais priekšstats atrada, jāatzīst, plašu atbalsi ne tikai vācu nacistu un krievu reakcionāru vidū, bet arī zināmās latviešu labējo ekstrēmistu aprindās, kur arī vēl tagad viens otrs apgalvo: “Židi ir komunisti”.

Protams, kā mēdz teikt krievi, nav dūmu bez uguns, un vēsturiskās patiesības labad jāuzsver, ka boļševiku “Lielā eksperimenta” sākuma posmā, no 1917. līdz 1937. gadam, židiem – tāpat kā latviešiem! – piekrita izcila, nozīmīga loma.

Pazīstamā krievu dzejniece Marina Cvetājeva savās atmiņās, kas tika publicētas emigrācijā, atceras, kā viņa 1918. gada Maskavā brīnījusies, ka visur, visās iestādēs, visapkārt “tikai židi un latvieši”. Visa Maskava, sūrojās viņa, ir pilna ar tiem...

Tas, protams, nenozīmēja, ka “visi” Krievijas imperijas židi nostājās boļševiku pusē: *pret* “sarkanajiem” vērsās “Bunda” aktivistu lielākā daļa, vairākas ietekmīgas cionistu organizācijas, židu reliģiskie vadītāji – rabīni, nemaz jau nerunājot par mantīgo šķiru pārstāvjiem – rūpniekiem, lieltirgotājiem utt. Pēc Otrā pasaules kara boļševiki savā “anticionistiskajā” propagandā īpaši uzsvēra to neapstridamo faktu, ka ukraiņu nacionālista S. Petļuras valdībā bija ministri – židi (Arnolds Margoļins un citi). Židiem bija zināma autonomija un pat īpaša karavīru brigāde Šoloma Leinberga vadībā, kaut gan šo pašu Petļuru, kuram pakļautās ukraiņu karaspēka vienības daudzās pilsētās un miestos rīkoja grautņus, 1926. gadā Parīzē nogalināja “atriebējs” – žids Švarcbards. Vēl vairāk: židu radikālo nacionālistisko cionistu līderis Vladimirs Žabotinskis savā laikā uzsvēra, ka ukraiņiem un

židiem esot kopīgs ienaidnieks – bolševisms, un 1921. gadā viņš solidarizējās ar Petļuras trimdas valdību, kuŗas sastāvā bija divi cionisti – Ābrāms Ribockis un Šlomo (Solomons) Goldmans. Židu komunistu, Pēterburgas (Petrogradas) čekas vadītāju Uricki nošāva žids Kanegīssers, atentātu pret Ļeņinu 1918. gada vasarā izdarīja židiete Fanija Kaplāne, un kreiso sociālistu-revolucionāru (t.s. eseru) sacelšanos pret bolševikiem vadīja, kopā ar citiem, žids Blūmkins.

Taču fakts paliek fakts: bolševiku pasākumos, īpaši pilsoņu kara periodā un divdesmitajos gados, židu revolucionāru loma bija nesamērīgi liela. Pietiek uzskaitīt dažus vārdus, lai aina kļūtu skaidra: Ļevs Trockis un Grigorijs Zinovjevs (Komunistiskās internacionāles "tēvs"), Kameņevs un Radeks, Sverdlovs un Jofe, Jakirs un Jagoda...

Tūkstošiem židu jauniešu pievienojās bolševikiem pēc tam, kad viņiem nācās pārliecināties, ka krievu "baltais" karaspēks, kazaku vienības, ukraiņu nemiernieki un citi bruņoti bolševisma pretinieki Krievijā rīkoja grautiņus – saskaņā ar pareizticīgās "Mātes Krievzemes" vecu veco antisemitisma "tradīciju". Šīs vajāšanas, laupīšanas un eksekūcijas dzina židus bolševiku apkampienos. Sava nozīme bija, protams, arī godkārei, iespējai beidzot ieņemt jebkuŗus posteņus "revolucionārajos" varas orgānos, vēlmei atriebties "reakcionāriem" par agrākajiem ierobežojumiem un pārestībām un arī tam pašam romantiskajam sapnim par Pasaules komūnu, par utopisko jauno globālo kārtību.

Židu "komisāru un čekistu" vidū bija arī Baltijas židu ģimeņu atvases. Rīgas žids M. Gruzenbergs-Borodins bija divdesmitajos gados Kremļa emisārs Ķīnā, darbodamies kā Gomindana nacionālās valdības galvenais padomnieks. Noteikti jāmin arī viens no Gulaga dibinātājiem: Jēkabs Rapoports – vīrs, kuŗš, pēc Solžeņicina vārdiem, kā Tērbatas universitātes students tika evakuēts uz Voronežu, kur viņš vēlāk kļuva par guberņas čekas priekšsēža vietnieku un pēc tam par "Belomorstroja" būvdarbu vadītāja vietnieku.

Šai sakarībā man te gribētos citēt mana tēva, netaiķa Jāzepa Gordona vēstuli, ko viņš 1974. gada 29. septembrī no Haifas, kur viņš toreiz dzīvoja, sūtīja man uz Telavivu:

Kad es pagājušo reizi biju pie tevis, es pašķirstīju grāmatu Archipelags un ieraudzīju tur sava bijušā skolas biedra Rapoportu portretu. Es tev pastāstīšu sekojošo stāstu – nevis pasaku, bet īstenību.

Cilvēku likteņi

1915. gadā, kad vācu karaspēks tuvojās Rīgai, visas vidējās mācību iestādes tika evakuētas uz Krievijas iekšieni. Es toreiz biju

Sarkanās armijas uzvaras pilsoņu karā nebija nemaz iedomājamas bez latviešu strēlniekiem, un krievu dzejnieks – komūnists Demjans Bedņijs (Pridvorovs) tajos gados vārsmoja: “Jebkuŗi flangi ir droŗi, kad flangos ir latvieŗi”.

Tas ir pierādīts fakts, ka latvieŗu strēlnieki izglāba boļŗeviku reŗimu 1918. gada jūlijā, kad Maskavā sacēlās kreisie sociāļ-revolūcionāri un Ņeņina, Trocka un Dzerŗinska dzīvības karāŗās, tā sakot, mata galā. Maskavā un it īpaŗi Kremļi svarīgāko objektu un personu apsardzība bija uzticēta latvieŗu strēlnieku vienībām. Latvieŗu slavenais kaŗavadonis Jukums Vācietis ar saviem braŗajiem zēņiem “nodibināja kārtību” Maskavā, un, kā liecina J. Porietis savā grāmatā *Strēlnieku leŗendāŗās gaitas* (Linkolnā, Nebraskā, 1966.), latvieŗu strēlnieku pulki sagŗāva pretboļŗevistiskās sacelŗšanās arī citās pilsētās – 3. pulks Kalugā, 5. pulks Bologojē, 6. pulks Pēterburgā (Petrogradā), 7. pulks Staraja Rusā un tai pašā Petrogradā, 8. pulks Vologdā un Jaroslavļā utt.

Lidzās poļiem (Dzerŗinskim un Menŗinskim) un ŗidiem latvieŗu boļŗevikiem piekrita baiga loma sarkanā terrora instrumenta – čekas — izveidoŗanā. Par to, piem., raksta Dŗordŗs Legets (Leggett) savā grāmatā *The Cheka, Lenin's Political Police 1917-1922* (Oksfordā, 1981.). Viņŗ citē Trocka teiktos vārdus 1918. gada 18. aprīļi boļŗeviku partijas Politbiroŗa sēdē, ka latvieŗi un ŗidi sastāda vislielāko procentu no čekas darbiniekiem frontē, aizmugurē un padomju iestādēs centrā.

Visbriesmīgākie no latvieŗu čekistiem bija čekas dibinātāja Dzerŗinska tuvākais palīgs Jēkabs Peterss un sarkanā terrora “teorētiķis” M. Lācis-Sudrabs, kuŗa grāmatu *Dva goda borbi na vnutrenņem fronte* (Maskavā, 1920.) citē savā *Gulaga archipelagā* A. Solŗeņicins.

Arī divdesmitajos un trīsdesmitajos gados latvieŗi bija visai aktīvi Padomju Savienības politiskajā policijā un izlūkoŗanas dienestā. Padomju spiegu tikla izveidotājs Rietumos bija Bērziņŗ (slavenā spiega Richarda Zorges pirmais priekŗnieks un mentors), cits Bērziņŗ pārraudzīja Kolimas vergu nometņu sistēmu (tā dēvēto Daļstroju), un padomju kaŗa aviācijas “tēvs” bija latvietis Jēkabs Alksnis.

Nav kāds brīnums, ka Solŗeņicins *Gulaga archipelaga* treŗajā sējumā (citēts pēc krievu 1975. g. izdevuma, YMCA-Press, 47. lpp.) atzist:

“Īpaŗi tuvi manai dvēselei īgauŗi un lietuvieŗi (...) Viņi nevienu neaiztika, dzīvoja klusi, labi iekārtoti un morāļiski krietnāki nekā mēs – un, lūk [...] izrādījās vainīgi, ka dzīvo mums blakus un noŗķir no mums jūŗu (...). Iepretim latvieŗiem mana attieksme ir komplicētāka. Te ir tāda fatāla padariŗana. Viņi taŗu paŗi to sējuŗi”.

Tātad Solžeņicins ir emocionāli aizspriedumains: viņš nespēj aizmirst "latviešu durkļus"...

Kad Latvija kļuva neatkarīga valsts un Padomju Krievija 1920. gadā "uz visiem laikiem" atteicās no jebkādam teritoriālām pretenzijām Baltijā, tika organizēta repatriācija, un lielais vairums latviešu (un arī žīdu) bēgļu, ieskaitot strēlniekus – ierindniekus un apakšvirsniekus, atgriezās Latvijā. Padomju Savienībā palika tikai kādi 60–70 tūkstoši no tiem, kas Latviju bija atstājuši kara gados. Tiem jāpieskaita ap 180–190 tūkstoši latviešu kolonistu, kuŗi bija apmetušies Krievijā, tai skaitā Sibīrijā, pagājušā gadsimta beigās un šī gadsimta sākumā.

Šis kopienas vadošais spēks bija apmēram 12.000 latviešu komunistu – bijušie strēlnieku komandieri un komisāri, politiski un sabiedriski darbinieki, pilsētu un lauku aktivisti. Kā jau teikts, daudzi no viņiem ieņēma vadošus posteņus čekā un Sarkanās armijas pavēlniecībā, saimnieciskajās pārvaldēs un dažādās iestādēs. Latviešu komunisti nostiprināja padomju režīmu Krimā un Vidusāzijā, kā arī Jakutijā un citos Sibīrijas novados (Eiche, Eidemanis u. c.). Latviešu komunistiem Krievijā bija sava kultūras un izglītības biedrība "Prometejs", savi kooperātīvi un grāmatu apgādi, savas skolas un teātri, savas avīzes, savs literātūras un mākslas žurnāls *Celtne*. Latviešu "sarkanajai" trimdas kopienai bija nodrošināta plaša nacionāli kultūrāla autonomija.

Taču jau 1936. gada beigās Staļins lielās čistkas (tīrīšanas) ietvaros "ķērās" pie latviešiem. Divu gadu laikā tika slēgti latviešu klubi un grāmatu apgādi, skolas un avīzes, tika nošauti *tūkstošiem* latviešu – sākot ar čekistiem un Sarkanās armijas augstākajiem komandieriem un beidzot ar pedagogiem un rakstniekiem. Tūkstošiem latviešu tika ieslodzīti Gulaga nometnēs vai nometināti taigā, tundrā un bezūdens stepēs. Daudzi latvieši steigšus mainīja uzvārdus, jo tai laikā pats jēdziens "latvietis" – tāpat kā "polis" – šķita aizdomīgs (Staļins pavēlēja likvidēt Polijas komunistisko partiju un Krievijā dzīvojošos latviešus uzskatīja par "baltās" Latvijas spiegleim). Šis mežonīgās latviešu, *ipaši latviešu komunistu*, vajāšanas ieguva gandrīz vai genocīda raksturu. Sevišķi traģisks bija apdāvinātā latviešu rakstnieka, publicista un dzejnieka Linarda Laicēna liktenis: neatkarīgajā Latvijā viņš jūsmoja par proletārisko revolūciju, vairākkārt sēdēja cietumā, ikreiz pēc atbrīvošanas redīgējot kreisos literāros žurnālus, 1928. gadā – cietumā sēdēdams – tika ievēlēts Saeimā kā komunistiskā "Strādnieku un zemnieku saraksta" kandidāts, bija Saeimas deputāts līdz 1932. gadam, kad viņš caur Vāciju un Itāliju devās uz "visu darbaļaužu tēviju" – Padomju Savienību. Tur viņš tika godināts, 1934. gadā piedalījās Pirmajā Vissavienības rakstnieku

kongresā, kur pārstāvēja "Rietumu proletārisko rakstnieku saimi", taču galu galā viņu apcietināja un 1938. gada 14. decembrī nošāva – kā suni.

Tā izgaiss jaukais sapnis par "Pasaules Komūnu"...

Šis sapnis izgaiss arī tūkstošiem žīdu komunistu, kas tika iznīcināti lielās tīrīšanas laikā – sākot ar 1934. gadu un līdz pat 1939. gadam. Staļins tai periodā vēl neuzdrošinājās atklāti uzstāties kā antisemīts, taču tiem žīdiem, kuŗus gribēja pazudināt, viņš piekāra "trockista" vai "zinovjevieša" iesauku, un ar to pietika, lai nogalinātu vai nomērdētu vergu nometnēs neskaitāmus žīdu "komisārus" un diplomātus, čekistus un virsniekus, režisorus un rakstniekus, ieskaitot tik apdāvinātus kā Īzaks Bābels un Osips Mandelštams.

Šī tīrīšana bija ar manāmu antisemitisku "nokrāsu", un tāpēc pilnīgi nepamatota bija nacistu propaganda, kas 1941. gada vasarā bazūnēja, ka Padomju Savienībā valdot "Kaganoviči un Košeroviči": Lāzars Kaganovičs un Zachars Mechliiss – Staļina personīgie draugi un favorīti – bija rets izņēmums, jo Kremļa "virsoņi" pēc 1939. gada, kad Ļitvinovu ārlietu tautas komisāra (ministra) amatā nomainīja Molotovs, kļuva gandrīz vai "judenfrei". Noteikšanas ne žīdiem, ne latviešiem Krievijā vairs nebija.

Runājot par latviešiem un žīdiem, es te gribētu vēl pieminēt divas interesantas epizodes.

Latviešu sociāldemokratu līderis trimdā, Brūno Kalniņš (1899 — 1990) savu memoriālu pirmajā sējumā, kas iznāca apgādā "Memento" 1983. gadā, piemin kādu jauniņu – Herbertu Cukuru, kuŗš 1919. gada februārī tika Liepājā izslēgts no Latvijas sociāldemokrātiskās jaunatnes savienības, jo nodarbojās tur ar bolševistisku propagandu. Viņš uzturēja kontaktu ar toreizējās latviešu bolševiku valdības kara komisāru K. Pētersonu. Tas bija tas pats Herberts Cukurs, kuŗš neatkarīgajā Latvijā kļuva par slavenu lidotāju, drīz pārvērtās par zvērinātu antisemitu un 1941. gada rudenī personīgi piedalījās Rīgas geto iemītnieku apšaušanā Rumbulas mežā. Viņu 1965. gada 24. februārī Urugvajas galvaspilsētā Montevideo nogalināja "atriebēji" no organizācijas "Tie, kas neaizmirst". Patiešām divains liktenis!

1919. gadā no 3. janvāra līdz 22. maijam vara Rīgā piederēja bolševiku (lielinieku) valdībai, kas viscaur sastāvēja no latviešiem. Un kaut gan latviešu sarkanie strēlnieki Krievijā, cik zināms, *nebija* antisemīti, pašā "sarkanajā" Latvijā, kuŗas līderis Pēteris Stučka teica: "Mēs stāvam te uz vakts par visu cilvēci", padomju administrācijas un milicijas praksē bija gan vērojamas antisemitisma izpausmes.

1924. gadā Berlīnē nāca klajā rakstu un dokumentu krājums jidiša valodā *In der tkufe fun revolucje* (Revolūcijas laikmetā) A.

Čerikovera redakcijā. Šī krājuma 1. sējuma 367.–375. lappusēs ("Padomju vara un židi Latvijā") publicēts "Memorands Latvijas padomju valdībai" (tulkots no krievu valodas), ko bija parakstījušas "Bunda", Židu vienotās sociālistu partijas un "Poale-Cion" Rīgas komitejas.

Memoranda autori, uzskatot sevi par "židu strādājošo masu" pārstāvjiem, sūdzas par "dažām nevēlamām un skumjām parādībām" Latvijas padomju valdības darbībā, par to, ka "vairāku padomju iestāžu prakse" un jo sevišķi "sīkāku padomju varas ierēdņu" rīcība varot vienīgi "vēl vairāk saasināt nacionālās pretrīškības, radīt plašajās masās nepareizus priekšstatus par sociālistiskās varas patiesajiem centieniem".

Vārdū sakot, viņi sūdzas par antisemitismu, minot konkrētus faktus: piemēram, kad Rīgā sarīkoja pēkšņu tvarstīšanu (oblava) Biržas apkaimē, miliči ielauzušies židu "sociālistiskās kopības" mitekli – Lielajā Smilšu ielā 13, "ļoti rupjā kārtā" apcietinājuši šīs kopienas valdes locekļus, neraugoties uz aizturēto protestiem, aizveduši viņus uz "galveno miliciju" un ceļā uz turieni "visrupjākā antisemitiskā veidā pīrgājušies par viņiem".

Memoranda autori norāda, ka miliči, izraidīdami cilvēkus no dzīvokļiem, konfiscēdami pārtikas produktus, sūtidami pilsoņus spaidu darbos un rikodami tvarstīšanas un kratīšanas, uzvedoties tā, ka "visur stipri sajūtamas antisemitiskas tendences".

Kreisās židu partijas, kas tai laikā vēl mēģināja atrast kādu izlīgumu ar boļševikiem, šajā memorandā vaicā: kā gan iespējams stāties pretīm "pasaules kontrrevolūcijas augošajam spiedienam", ja Latvijas padomju valdības politika saasina nacionālās pretrīškības?

3. Kārlis Balodis un Jānis Rainis

Atkāpsimies no stingri chronoloģiskās secības un veltīsim atzini-
gus vārdus diviem izciliem latviešiem, kuŗi – katrs savā jomā –
kļuvuši pazīstami ārpus pašaurā dzimtā novada robežām. Abi viņi
– prof. Kārlis Balodis (1864.–1931.) un dzejnieks Jānis Rainis
(Jānis Pliekšāns, 1865.–1929.) bez tam bija pazīstami arī kā židu
tautas draugi un nacionālo centienu atbalstītāji. Abiem bija sveša
nacionālā aprobežotība un provinciālisms, abi bija dedzīgi Latvijas
patrioti un tai pašā laikā, varam teikt, “eiropiešu humanisti”.

* * *

Kārlis Balodis dzimis 1864. gadā Koknesē, studēja Tērbatā, Jēnā,
Minchenē un Strasburgā – teoloģiju, ģeografiju un tautsaimni-
ecību, bija ev.–lut. mācītājs Krievijā, no 1900. līdz 1902. gadam
darbojies latviešu presē, taču plaši pazīstams viņš kļuva kā eko-
nomists: būdams pasniedzējs Berlīnes Universitātē un konsul-
tants ekonomiskos jautājumos, viņš Pirmā pasaules kara laikā iz-
strādāja kartiņu sistēmu – pirmo vispārējo pārtikas produktu
taisnīgas sadales struktūru ārkārtējos apstākļos. Ar šo pasākumu
viņš ieguva cieņu un atzinību ne tikai Vācijā, bet arī pretējā
nometnē – Antantes valstīs.

Noraidīdams marksistu ūtopijas, Kārlis Balodis tomēr bija ra-
cionālas plānošanas piekritējs un labi orientējās pilsētbūvniecības
un demografijas problēmās. No 1919. gada viņš bija jaundibinātās
Latvijas Universitātes profesors, no 1928. līdz 1931. gadam De-
mokrātiskā centra deputāts Latvijas Saeimā.

Rīgā viņš publicēja – latviešu valodā – vairākus zinātniskus dar-
bus: “Ievads tautsaimniecībā”, “Tautsaimniecības teorija”, “Eko-
nomiskā politika”. Plaši pazīstami kļuva viņa darbi, kas publicēti
vācu valodā – “Der Bankrott der freien Wirtschaft” (Brīvās
saimniecības bankrots) un “Der Zukunftsstaat” (Nākotnes valsts),
franču valodā – “Quel maximum de population notre terre est-elle
en état d'alimenter” (Kādu maksimālu iedzīvotāju skaitu mūsu
planēta spējīga pabarot) un angļu valodā – “Garden Cities or
Agricultural Cities?” (Dārzu pilsētas vai zemkopības pilsētas?).

Kā jau teikts, Kārlis Balodis bija latviešu patriots. Kad 1919. gada rudenī demokratiskajai neatkarīgās Latvijas valdībai vajadzēja aizstāvēties ne tikai pret bolševikiem, bet arī pret fon der Golca vācu un Bermonta krievu algotņu vienībām, šis – kā varētu domāt – vācu draugs brīvprātīgi iestājās leģendārajā “Tautas padomes rotā”: cienijamais profesors, kas bija 55 gadus vecs, bija stipri īsredzīgs – un tomēr, kā nu varēdams, šāva pāri Daugavai, sargājot Rīgas vecpilsētu no ienaidnieka.

Vēlāk Kārlis Balodis sarakstīja franču valodā grāmatu *La Latvie*, lai populārizētu savu tēvzemi ārzemēs. Viņš, neraugoties uz augšminēto “militāristisko” epizodi, bija pārliecināts pacifists. 1919. gada 28. septembrī, kad Nacionālās operas namā Rīgā notika svinīgs Latvijas Universitātes dibināšanas akts, pirmo “akadēmisko runu” nolasīja prof. Kārlis Balodis un tās temats bija – “Mūžīgā miera ideja”.

Bet ar ko, var teikt, Kārlis Balodis “iegājis” židu tautas vēsturē?

1918. gada sākumā, kad ķeizarkās Vācijas sabrukums vēl nebija paredzams, viņš kļuva “Pro Palāstina” komitejas priekšsēdis: šis sabiedriskās organizācijas pilns nosaukums bija “Deutsches Komitee zur Förderung der jüdischen Palästinasiedlung” – Vācu komiteja, kas veicina židu apmešanos Palestīnā.

Prof. Kārlis Balodis, kuŗš vadīja šo komiteju, iesaistīja tās darbā vairākus pazīstamus vācu politiskos darbiniekus un zinātniekus – Gustavu Noski, Erbergeru, prof. dr. Zombartu, prof. dr. Maksu Veberu un citus.

Atgādināsim, ka turku sultāna imperija, kuŗas sastāvā toreiz ietilpa Palestīna (tagadējā Izraēla), 1918. gadā bija Vācijas un Austro-Ungārijas sabiedrotā, kas kaŗoja pret Angliju un Franciju; Krievijas bolševiku valdība bija noslēgusi ar Vāciju separātu miera līgumu Brest-Ļitovskā, un plašos Krievijas apvidos, ko ieņēma vācu kaŗaspēks (Polijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Ukrainā) dzīvoja miljoniem židu, tā dēvētie *Ostjuden*, un viņu vidū līdzās reliģiskajām apvienībām aktīvi darbojās cionisti.

“Pretējā pusē” – Anglijā cionistu līderi ar pazīstamo zinātnieku – ķīmiķi prof. dr. Chaimu Veicmanu (nākamais pirmo Izraēlas prezidentu) priekšgalā saistīja visas savas cerības ar Antantes valstīm.

Britu ģenerāļa Alenbija kaŗaspēks jau bija ieņēmis Jerūzalemi, un tikai Palestīnas ziemeļu daļa vēl atradās turku rokās. 1917. gada 2. novembrī Lielbritānijas valdība ar savu Balfūra deklarāciju apsolija īstenot cionistu sapni. Taču Pasaules cionistu organizācijas izpildu komiteja joprojām, tāpat kā pirms kaŗa, atradās Berlīnē, un Vācijas valdība, nobažījusies par Balfūra deklarācijas ietekmi Austrumeiropas židu masās, nāca klajā ar Lichtheima deklarāciju (nosauktu vācu cionista Lichtheima vārdā) un apsolija

židiem Vācijas un Austro-Ungārijas uzvaras gadījumā ne tikai "nacionālu mājokli Palestīnā", bet arī autonomu valsti labestīgās turku sultāna imperijas pavēnī...

Tāds bija stāvoklis, kad prof. Kārlis Balodis uzņēmās vācu komitejas "Pro Palästina" vadību un publicēja savu traktātu "Palästina als jüdisches Ansiedlungsgebiet" (Palestīna kā žīdu apmešanās vieta). Šai brošūrā (32 lappuses) viņš deva pozitīvu atbildi uz diviem jautājumiem: 1) vai cionisma mērķis toreizējos apstākļos praktiski īsienojams, 2) vai Palestīnā patiešām iespējams nometināt ievērojamu daļu no pasaules židiem?

Jau toreiz, kad boļševiku "lielā revolūcija" vēl nebija pat vienu gadu veca, Kārlis Balodis uzsvēra, ka šī revolūcija nav spējīga atrisināt žīdu problēmu Krievijā.

Ļoti sīki un lietpratīgi analizēdams datus par Palestīnas iedzīvotāju skaitu un blīvumu, šī novada klimatu, zemes un ūdens resursiem utt., prof. Kārlis Balodis pārliecinoši pierādīja, ka, ne mazākā mērā nekaitējot vietējiem arābu iedzīvotājiem, ir *pilnīgi iespējams* bez pārmērīgiem izdevumiem nometināt Palestīnā *miljoniem* žīdu, maksimāli izmantojot visas iespējas, ko dod intensīva zemkopība un apūdeņošana, kooperācijas attīstība, t. s. *Industriedörfer* (rūpniecības ciematu) un *Gartenstädte* (dārzu pilsētu) dibināšana.

Aplūkodams rūpniecības perspektīvas, prof. Balodis rakstīja par Nāves jūras kālija sāļu, bromu un joda rezervēm, par fosfātu iegūvi utt.

Protams, Kārlis Balodis savos apsvērumos un aplēsēs varēja balstīties tikai uz *tā laika* zinātnes un tehnikas sasniegumiem, viņam vajadzēja ņemt vērā toreizējās Vācijas valdības savtīgās politiski stratēģiskās intereses, bet neapstrīdams ir fakts: viņš viens no pirmajiem nežīdu zinātniekiem *pamatoja* cionisma ideālu realizēšanas iespējamību, viņš dedzīgi *atbalstīja* cionisma centienus.

* * *

Jānis Rainis, būdams pārliecināts demokrats un humanists, gan izglītības ministra amatā, gan kā Saeimas deputāts enerģiski iestājās par mazākumtautību, it sevišķi baltkrievu un žīdu tiesībām.

Divdesmitajos gados tā dēvētā Nacionālā kluba ideologi – labējie ekstrēmisti – zākāja Jāni Raini par "žīdu draugu", ignorējot to faktu, ka taisni Rainis bija kvēls Latvijas patriots un ka viņa *Uguns un nakts* un *Daugava* iedvesmoja latviešu tautu cīņai par brīvību un nacionālo neatkarību.

Ievēribas cienīgs fakts ir tas, ka Raiņa luga *Jāzepe un viņa brāļi* joprojām ieņem goda vietu latviešu teātru repertuārā, un katrs

aktieris uzskata par lielu pagodinājumu, ja viņam uztic lomu šīs spilgtās, dziļi filozofiskās lugas uzvedumā.

Ļoti žēl, ka šī Raiņa luga nav uzņemta rietumvalstu labāko teātru repertuārā – jo vairāk tādēļ, ka tā jau 1924. gadā tulkota angļiski un pieejams arī adekvāts vācu tulkojums, ko veikusi Aspazija. Ir arī itāliešu tulkojums (*Giuseppe e i suoi fratelli*, Sansoni, Filorencē, 1949.).

Pēc mana subjektīvā ieskata, Raiņa luga *Jāzepe un viņa brāļi* ir patiešām ģeniāls darbs, kas savā apgarotībā un domu dziļumā pārsniedz Tomasa Manna episko romānu *Jāzepe un viņa brāļi*, ko pasaulē pazīst daudz plašāk.

...Četrus mēnešus pirms nāves Rainis apmeklēja Palestīnu. Dodam vārdu Brūno Kalniņam (*Raiņa un Aspazijas Gadagrāmata* 1972, Stokholmā, 36.–38. lpp.):

Raiņa ceļojumu uz tālo Palestīnu bija ierosinājusi viņa dziļā interese par žīdu tautu un tās panākumiem viņu senču zemē (...) Rainis ieradās Palestīnā 1929. gada 17. aprīlī (...) Raini ceļojumā pavadīja Dr. Lifšics [viņa mājas ārsts un labs draugs – F.G.]. Nākamā dienā pēc ierašanās Rainis Telavivā apmeklēja Histadrutas komiteju, slimo kasi, kooperātīvo spiestuvi "Hapoel Hatzair". Tās pašas dienas pēcpusdienā Rainis apmeklēja Histadrutas vadību un tās izpildu komiteju, kur viņu apsveica viens no Histadrutas vadītājiem Kaplanskis, pastāstot par strādnieku kustību Palestīnā (...)

Pēc tam 19. un 20. aprīlī Rainis devās ceļojumā pa zemi, apmeklējot Nes-Cionu, Petach-Tikvu un Rišon Le Cion, kur apskatīja strādnieku lauksaimniecības un kibucus. Viņš ieradās arī lauksaimniecības organizācijā "Jachin" un strādnieku ciematā Šechunat Borocho. Vakarā Rainis apmeklēja žīdu strādnieku jaunatnes savienību un ieradās kādā koncertā. Kā redzams no Raiņa paša ceļojuma piezīmēm, viņš apskatījis arī Jāzepa kapa paliekas un Dotanas bedri, "kurā brāļi iemeta Jāzepu".

21. aprīlī Rainis ieradās toreizējās žīdu sociālistu partijas "Achdut-Avoda" kongresā Telavivā, kas bija tagadējās Izraēlas strādnieku partijas prieksgājēja. Kongresa atklāšanas sēdē viņu apsveica Ben-Gurions, izceldams Raiņa lomu Latvijas sociālistiskajā kustībā un viņa pozitīvo attieksmi iepretim Latvijas žīdu iedzīvotājiem un viņu kultūrālajām interesēm.

Tad plašāku runu teica J. Rainis. Viņš izteica lielu prieku par to, ka viņam dota iespēja piedalīties kongresā un Palestīnas strādnieku partijas desmit gadu svētkos. Rainis nodeva kongresam draudzīgus sveicienus no LSDSP un visas latviešu tautas.

"Kad braucu šurp," teica Rainis, "es zināju šo to par Palestīnu, bet tūdaļ sapratu, ka manas zināšanas ir daudzējādā ziņā neparei-

zas. Žīdu strādnieku partija Latvijā 'Bund' izplata ziņas, it kā Palestīnā nebūtu stipras strādnieku kustības, ka cionisms esot buržuāziska strāva un ka tikai viena strādnieku daļa sekojot tam. Šeit Palestīnā pārliecinājos, ka tas tā nav. Strādnieku kustība ir cionisma pamats, un bez tās cionistu organizācija nekad nebūtu tā, kas viņa ir šodien" (...)

Rainis savu runu nobeidza sacīdams: "Nedaudzās dienās, kuŗas esmu šeit pavadījis, redzēju, ka šeit ceļ demokrātisku sociālismu. Gribu sevišķi uzsvērt to lielo sajūsmu, ar kādu jūs īstenojat savu ideālu. Nav šaubu, ka Latvijas un visas Eiropas sociāldemokrāti var daudz ko mācīties no jums, bet it īpaši jūsu entuziasmu!"

(...) Tagad viņš bija pārliecinājies, ka cionisti ceļ jaunu žīdu valsti un ka cionistu kustību vada žīdu sociālisti. Nu Rainis atzina, ka latviešiem principā būtu jāveicina šis darbs un arī jāatbalsta to Latvijas žīdu izceļošana uz Palestīnu, kas to vēlas. Viņš saprata, ka žīdiem tāda pati tiesība uz savu valsti kā latviešiem. Varbūt Raiņa sajūsma par Palestīnu gāja pat mazliet par tālu, jo viņš domāja, ka arī Latvijā būtu bijis jādibina kibuci (demokratiski lauksaimnieciski kopīpašumi), kas nebija reāla iespējamība. Savu iecerēto uzstāšanos Palestīnas labā Rainis nepaguva īstenot, jo četrus mēnešus pēc sava ceļojuma viņš mira.

To rakstīja Brūno Kalniņš. Vēl atliek pieminēt, ka neilgi pirms nāves Rainis, pēc Aspazijas vārdiem, teicis viņai: "Es gribu redzēt, vai tad tikai Lifšics man ir vienīgais draugs, vienīgais cilvēks?" (avīze *Sociāldemokrāts*, 1929. g. 18. septembrī). Pēdējie Raiņa vārdi bijuši: "Lifšic, mīlais draugs, glāb mani!" (avīze *Pēdējā Brīdī*, 1929. g. 13. septembrī).

4. Labie gadi

1918. gada 9. novembrī Vācijā uzliesmo revolūcija, un ķeizars Viļums II spiests atteikties no troņa.

11. novembrī Rietumu frontē tiek noslēgts pamiers, un tā beidzās Pirmais pasaules karš.

Un tai pašā dienā vīrs, kuŗš gadu pirms tam bija kļuvis slavens žīdu tautas un cionistu kustības vēsturē ar tā dēvēto Balfūra deklarāciju – Lielbritānijas ārlietu ministrs Balfūrs – rakstīja Latvijas Pagaidu nacionālās padomes pārstāvim Londonā, ka Apvienotā karaliste atzīst *de facto* Latvijas valsts neatkarību – valsti, kas tai brīdī vēl nemaz nebija dzimusi!

Arī tā bija “Balfūra deklarācija”, arī tas bija ārkārtīgi svarīgs vēsturisks dokuments – šoreiz nevis žīdiem, bet latviešiem.

Un kas bija Latvijas Pagaidu nacionālās padomes emisārs, kuŗš bija tas cilvēks, kas prata panākt savas dzimtenes neatkarības atzīšanu, vēl iekāms pati valsts tika proklamēta?

Tas bija Zigfrīds A. Meierovics, Durbes žīdu ārsta dēls. Viņa māte latviete nomira, kad viņš bija divas dienas vecs.

Zigfrīds A. Meierovics 30 gadu vecumā jau bija enerģisks latviešu tautas nacionālo interešu aizstāvis: pēc Februāra revolūcijas Krievijā viņš, būdams Kārļa Ulmaņa vadītās Zemnieku Savienības aktivists, sarunās ar Krievijas Pagaidu valdību mēģināja panākt, lai Latvijai piešķirtu pēc iespējas plašāku autonomiju. Kā jau teikts, vēlāk Meierovics devās uz Londonu, lai veicinātu Latvijas neatkarības ideju, un viņa pūliņi vainagojās ar spīdošiem panākumiem.

1918. gada 18. novembrī, kad Rīgā vēl atradās vācu karaspēka vienības, kas tiecās braukt mājup, kad šai pilsētai no ziemeļaustrumiem tuvojās bolševizētie sarkano strēlnieku pulki, t. s. Otrā pilsētas teātra zālē tika atklāta Tautas padomes sēde: šīs nacionālās organizācijas priekšsēdētāja vietnieks Gustavs Zemgals paziņo, ka valsts vara Latvijā pārgājusi Tautas Padomes rokās. Pēc gandrīz 700 gadiem, kuŗos latviešu tautas likteņus noteica svešinieki, šai vēsajā rudens dienā tika proklamēta neatkarīgā Latvijas Republika, un par šīs valsts Pagaidu valdības priekšsēdi kļuva Zemnieku Savienības vadītājs Kārlis Ulmanis.

Zigfrīds A. Meierovics kļuva par neatkarīgās Latvijas pirmo ārlietu ministru un vadīja šo ārkārtīgi svarīgo resoru līdz savai traģiskajai nāvei 1925. gadā, auto katastrofā.

Tas bija viņš, kas panāca 1920. gada miera līgumu noslēgšanu ar Vāciju un Padomju Krieviju, vēlāk Latvijas valsts atzīšanu *de jure* no Sabiedroto lielvalstu (Antantes) puses, līgumu par savienību ar Igauniju, Latvijas uzņemšanu Tautu Savienības sastāvā. Zināmu laiku (1921.–1923.) Zigfrīds A. Meierovics bija arī Latvijas valdības galva.

Vācu žurnālists Bernhards Lamejs (Lamey), kurš divdesmitajos gados bija *Vossische Zeitung* korespondents Latvijā, savos memuāros stāsta par kādu sarunu ar Meierovicu 1925. gadā, neilgi pirms šī apdāvinātā valstsvīra nāves. Latvija, uzsvēra Meierovics, nekad nedz vēlēsies, nedz varēs būt par barjeru austrumu un rietumu starpā: "Mūsu ārpolitikas pamatdomā – tuvināties kā Vācijai, tā Krievijai, lai sadarbotos gan saimnieciskajā laukā, gan Eiropas drošības jautājumā".

Tūkstošiem latviešu pavadīja Zigfrīda A. Meierovica šķirstu: tās patiesi bija visas tautas sēras. Viens no skaistākajiem Rīgas bulvāriem tika nosaukts viņa vārdā, un tagad, kad Latvija pēc ilgajiem padomju okupācijas gadiem atguvusi brīvību, tradicionālajā Mirušo piemiņas dienā cilvēki noliek ziedus un dedzina svecītes ne tikai pie Latvijas pirmā prezidenta Jāņa Čakstes, bet arī pie Latvijas pirmā ārlietu ministra Zigfrīda A. Meierovica – žīdu ārsta dēla kapa.

* * *

Tās divas dekādes, kamēr pastāvēja neatkarīgā Latvijas valsts, ne tikai latvieši, bet arī žīdi atceras kā "labos gadus". Nekad ne pirms, ne pēc tam nedz latviešiem, nedz arī Latvijas žīdiem nebija klājies tik labi, kā tajos gados. Bija, protams, ne mazums grūtību, bija daudzas un dažādas problēmas, bija korupcija un bezdarbs, partiju intrigas. Vēlāk sekoja diktatora-populista iegribas, taču pasaulē viss ir relatīvs, un retrospektīvi jebkuŗam objektīvam vērtētājam jāatzīst: šajos divos gadu desmitos latvieši bija saimnieki savā zemē un prata tajā labi saimniekot – un žīdiem, kā arī citām minoritātēm, bija nodrošinātas visas tiesības, kuŗas Tautu Savienība paredzēja dažādām etniskām grupām Austrumeiropā. Žīdu reliģija, kultūra un nacionālie centieni šajos gados netika nedz ierobežoti, nedz apslāpēti.

* * *

Latvijas neatkarība tika proklamēta 1918. gada 18. novembrī, bet tikai 1920. gada 11. augustā, kad Rīgā tiek parakstīts miera līgums ar Padomju Krieviju, beidzās bruņotā cīņa par brīvību: jaunās valsts aizstāvjiem, kuŗu skaits sākumā bija ļoti mazs, nācās cīnīties gan pret bolševikiem, gan – 1919. gada vasarā un rudenī – pret vācu *Freikorps* komandiera fon der Golca un krievu dēkaiņa Bermonta vienībām. Tas bija vienīgais kaŗš šai gadsimtā, kad latvieši cīnījās, aizstāvēt savu valsti, sargājot savu brīvību, kad viņi kaŗoja zem sava sarkanbaltsarkanā nacionālā karoga.

Kā savā grāmatā *Ar muguru pret sienu* (ivrita valodā, Jerūzalemē, 1978.) uzsver pazīstamais Izraēlas vēsturnieks Dovs Levins, “Židu iedzīvotāju vairākums bija jaunās Latvijas valsts piekritēji. Ap 1200 židu piedalījās Latvijas neatkarības kaŗā” (20. lpp.).

Židi cīnījās ne tikai Latvijas nacionālās armijas sastāvā, bet arī latviešu pretlieliniecisko partizānu (tā dēvēto “zaļo”) vienībās Latgalē. Informāciju par šiem faktiem satur sekojoši raksti: Dovs Levins, “Židu piedalīšanās Igaunijas un Latvijas neatkarības kaŗos” (ivrita valodā, *He’ Avar*, 1977., 140.–153. lpp.); I. Vajspaps, “Židu piedalīšanās Latvijas atbrīvošanas kaŗā” (jidiša valodā, *Der Bafrajer*, Rīgā, 1931., 55.–65. lpp.); un B. Kesels, “Ar ‘zaļajiem’ Latgales laukos un mežos” (jidiša valodā, *Der Bafrajer*, Rīgā, 1933., 35.–37. lpp.).

Židi – Atbrīvošanās kaŗa veterāni nodibināja “Židu tautības Latvijas atbrīvotāju” biedrību, kuŗas mītne atradās Rīgā, Ģertrūdes ielā 45. Tās priekšsēdis bija zvērinātais advokāts Dr. jur. Michaels Eljašovs, ģenerālsekretārs – M. Blumenaus. Pēc tam, kad Rīgā 1941. gada 1. jūlijā ienāca vācu vērmachta vienības, Michaels Eljašovs tika iecelts par Rīgas geto “Židu komitejas” (*Judenrat*) priekšsēdētāju, un M. Blumenaus bija viens no šīs komitejas locekļiem. Kopā ar desmitiem tūkstošu savu ciltsbrāļu arī viņi galu galā gāja bojā...

* * *

Sīki statistiski dati par Latvijas židiem šai periodā publicēti grāmatā *The Jews in Latvia*, ko 1971. gadā Telavivā laida klajā Latvijas un Igaunijas židu apvienība Izraēlā. Mans mērķis ir dot priekšstatu par vispārējo gaisotni tajos gados un tāpēc aptuveni bežošos ar īsām skicēm.

Vispirms – biografiskas piezīmes par dažiem Latvijas židiem, kuŗu likteņi atspoguļo laikmeta vētras.

Biografiskā vārdnīca *Es viņu pazīstu* iznāca Rīgā 1939. gada novembrī. Tas bija pēdējais šāda veida izdevums, kas tika publicēts pirms Latvijas neatkarības zaudēšanas. Tur, 349. lap-

pusē, mēs lasām: "Moreins Īzaks, žurnālists, Ārlietu ministrijas židu preses referents, dz. 1903. g. 28. decembrī Krustpilī. Beidzis reālģimnāziju, studējis tiesības Latvijas Universitātē. Lasījis lekcijas par Latviju Kauņā, Atēnās, Jerūzalemē, publicējis rakstus par Latviju židu, senēbreju, vācu, grieķu un arābu valodās".

Vai šajās nedaudzajās rindās nav patiekts diezgan daudz?

Latvijas židu apvienības archīvā Izraēlā es atradu Izaka Moreina grāmatu *Letland*, jidiša valodā, ko izdevusi Latvijas Ārlietu ministrijas preses nodaļa 1929. gadā. Autors izsmeloši stāsta šīs grāmatas potenciālajiem lasītājiem – citu Austrumeiropas zemju (un varbūt arī ASV) židiem – par jauno Latvijas valsti, kuŗa tikko bija nosvinējusi savu 10 gadu jubileju.

Man diemžēl nav izdevies ko tuvāk uzzināt par Moreina turpmāko likteni, bet ļoti iespējams, ka boļševiki deportēja viņu uz Sibīriju vai nacisti noslepkavoja Latvijā.

Interesants ir brāļu Mincu liktenis.

Pauls Mincs (dzimis 1868. g.) 1919. gadā tika iecelts par Latvijas Pagaidu valdības locekli, ieņemot valsts kontrolieŗa amatu. Viņš bija kriminoloģijas profesors Latvijas Universitātē kopš tās dibināšanas un sarakstīja daudzus darbus par šo tematu. Viņš vadīja komisiju, kas izstrādāja Latvijas Kriminālkodeku, un pārstāvēja valdību starptautiskās juridiskās konferencēs. Ticis apbalvots ar Triju zvaigžņu ordeni. Kā teikts grāmatā *The Jews in Latvia*, kad Latviju 1940. gadā pievienoja Padomju Savienība, Paulu Mincu kopā ar sievu un dēlu izsūtīja uz Sibīriju. Pēc pāris mēnešiem viņu arestēja un ieslodzīja Taiŗetas koncentrācijas nometnē. Visi Amerikas Savienoto Valstu ievērojamo personu centieni panākt viņa atbrīvošanu bija velti. 1941. gadā viņš mira Sibīrijā.

Viņa brālim Vladimiram (Volfam) Mincam (dzimis 1872. g.) bija augsta reputācija kā vienam no Maskavas un Rīgas labākajiem chirurgiem. 1917. gadā viņu iecēla par profesoru Maskavas Universitātē. Kā teikts grāmatā *The Jews in Latvia*, 1918. gadā, kad sociāļrevolūcionāre Kaplāne uzbruka un šāva uz Ļeņinu, izsauca Vladimīru Mincu, lai Ļeņinu ārstētu. Viņš operēja un izglāba Ļeņina dzīvību. Ar Ļeņina palīdzību Mincam atļāva atgriezties Rīgā, kur viņš vadīja židu slimnīcas "Bikur Holim" chirurgijas nodaļu. Vēlāk viņš kļuva par slimnīcas direktoru. Viņš mācīja Latvijas Universitātē, pēc 1940. gada ieņemot chirurgijas profesūru. Kad Rīgu okupēja vērmachts, Vladimīrs Mincs izgāja cauri visai nacistu ellei. Tā sākās ar Rīgas geto, kur viņš izveidoja kādu "slimnicu" un nodevās palīdzības darbam. Sekoja Meŗaparka koncentrācijas nometne. Visbeidzot, pēc dažnedaŗādiem starpga-

dijumiem, viņu aizsūtīja uz Buchenvaldi, kur viņa dzīve beidzās masu kapā.

Pavisam cita "ierauga" cilvēks bija Maksis Šacs-Aņins, dzimis 1885. gadā mazpilsētā Fridrichstatē (Jaunjelgava). Kā liecina latviešu sociāldemokrats Fricis Menders, 1909.–1910. gados viņš mitis Vinē, kur bija pazīstams kā cionists–sociālists. Krievijas pilsoņu kara sākumā viņš piebiedrojās bolševikiem, un kad ģenerāļa Deņikina "baltais" karaspēks 1919. gadā ieņēma Kijevu, kur viņš tai laikā atradās, viņš ticis apcietināts un spīdzināts: tur, Deņikina žandarmērijas pagrabā, viņš, kā runā, esot zaudējis redzi. 1919. gada beigās atgriezies Latvijā, Maksis Šacs-Aņins, izglītots un erudīts cilvēks, organizēja židu marksistu klubu un grāmatu apgādu "Arbeter-Heim", kas bija legāls aizsegs aizliegtās komunistiskās partijas pretvalstiskajām aktivitātēm. Viņš publicēja brošūras jidiša valodā par dažādiem ekonomiskiem un sociāliskiem jautājumiem, uzstājās ar dedzīgām runām židu kreisās jaunatnes sanāksmēs, un viņa neredzīgums nebija šķērslis spraigai darbībai Ļeņina utopijas īstenošanas labā. Autoritārā režīma laikā (1934.–1940.) Šacam-Aņinam vajadzēja pārtraukt savu agitāciju, bet tiklīdz Rīgā 1940. gada 17. jūnijā ienāca Sarkanā armija, viņam pienāca, tā sakot, "ilgotais brīdis": viņš kļuva par komunistiskās židu avīzes *Kamf* un žurnāla *Ufboj* organizētāju, jūsmīgi cildināja "Staļina konstitūciju", un tad jau varēja skaidri manīt, ka viņa aklums nebija fizisks vien. Kad vācu karaspēks tuvojās Rīgai, viņš kopā ar radiem un paziņām devās bēgļu gaitās – kājām, zem svelmainas saules (Dovs Levins, turpat, 48. lpp.). Vēlāk viņš nokļuva Kazanā, tad Alma-Atā (Kazachijā). Maksis Šacs-Aņins tika kooptēts t. s. Ebrēju antifasiistiskajā komitejā Maskavā un pēc kara beigām atgriezās Rīgā.

Kad Staļins izvērta antisemitisko kampaņu pret "bezzimtenes kosmopolitiem", Maksis Šacu-Aņinu, šo bezgala uzticamo komunistu, apcietināja un kādu laiku noturēja Rīgas MGB cietumā. Šis fakts diemžēl gan neatviesināja aklā utopista degsmi: sešdesmito gadu vidū man bija garāka saruna ar šo nu jau visai vārgo vīru. Kaut gan Šacs-Aņins tai laikā sāka vairāk interesēties par židu nacionālo, nevis "internacionālo" kultūras mantojumu, varēja manīt, ka illūzijas par "cilvēces gaišo nākotni zem vienīgi pareizās Marksa un Engelsa mācības karoga" vēl arvien nebija "izsapņotas". Maksis Šacs-Aņins tā arī nomira kā komunist.

Izcilas personības starpkaņu perioda Latvijas židu sabiedrībā bija Maksis (Mordechajs) Nuroks ("Mizrachi" kustība), Mordechajs Dubins ("Agudas-Isroel"), Noachs Maizels ("Bunds"), Maksis Lazersons ("Ceire-Cion"). Visi viņi bija Saeimas deputāti, kas aizstāvēja savu vēlētāju intereses, atspoguļojot attiecīgo židu politisko un reliģisko aprindu viedokli.

Te interesanti citēt no prof. Makša Lazersona pēc viņa nāves publicētā raksta grāmatā *The Jews in Latvia* (182. lpp.):

1933. gada decembrā beigās trešā un pēdējā Apvienotā "Ceire-Cion" un Cionistu-Sociālistu partiju konference notika Rīgā. Analizējot notikumus, šo rindu autors savā uzrunā teica, ka izveidotā stāvokli šīs divas Baltijas valstis – Latvija un Igaunija – vēlreiz nav nekas cits, kā kandidāti pārvēršanai vācu provincēs. Par nožēlu šīs baigais pareģojums pēc laika piepildījās – 1941. gada vasarā. Taču nebija pareizi, kad tai pašā runā teicu, ka Latvijas bojā eja notiks tikai Hitlera fašisma dēļ. Tagad, kad viss ir beidzies, redzam, ka arī Padomju Krievija bija gatava norīt demokrātisko Latviju...

Grāmatā *The Jews in Latvia* mēs atrodam dažus vērā ņemamus atzinumus. Tajā teikts, ka

ivrita valodas un kultūras atjaunošana laikā starp diviem pasaules kariem notika ne tikai Izraēlā, bet arī Čehoslovākijā, Polijā, Rumānijā, Bulgārijā un Baltijas valstīs, un nekur tās sasniegumi nebija tik iespaidīgi un aptveroši kā pēdējās. Latvijā minoritāšu vissvarīgākais sasniegums bija Kultūras autonomijas likums, īpaši demokrātiskā likumdošanas daļa, kas bija priekšzīmīga tam laikam. Bez šaubām, nevienā citā valstī Eiropā vai citur kāda parlamentāriska institūcija neveltīja tik daudz uzmanības židu skolu autonomai administrācijai. Laikā starp abiem pasaules kariem Latvija bija vienīgā valsts, kurā "Bundam" bija savs pārstāvis parlamentā.

Jāatceras, ka Rīga bija pasaules cionistu-revizionistu kustības šūpulis: Vladimira (Zēva) Žabotinska priekšlasījums (krievu valodā) lika pamatus organizācijai "Brit Trumpeldor" ("Betar"), šīs kustības priekšpulkam. Šī organizācija, kas tika nodibināta Latvijas galvaspilsētā 1923. gadā, darbojās visā Eiropā, un viens no šīs radikālās cionistu jaunatnes apvienības vadītājiem Polijā – Menachems Begins – no 1977. līdz 1983. gadam bija Izraēlas valdības galva.

Latvijas Saeimā, kurā bija pavisam 100 deputātu, ar saviem sarakstiem resp. partijām bija pārstāvētas arī minoritātes – vācieši un krievi, poļi un židi, un proporcionālās vēlēšanu sistēmas īpatnību dēļ katrai šo minoritāšu pārstāvja balsij bija liels svars, kad vajadzēja izteikt uzticības votumu kārtējai koalīcijas valdībai. Lielāko partiju vadītāji labprāt "pirka" mazo partiju, tai skaitā minoritāšu frakciju deputātu balsis, neskopodamies ar solījumiem atbalstīt attiecīgo grupu prasības.

Ši parlamentārā aritmētika nebūt nenāca par labu politiskajai morālei, un kaut gan Latvija patiešām bija demokratiska paraugvalsts cilvēku tiesību ziņā (pat aizliegtā komunistiskā partija kādu laiku bija – ar citu vārdu – pārstāvēta Saeimā un pilsētu pašvaldību organos), Kārlim Ulmanim 1934. gada 15. maijā bija itin viegli izdarīt apvērsumu, paziņot par parlamenta atlaišanu un iegalvot tautai, ka esot pienācis pēdējais laiks “izbeigt partiju ķildas”.

Tie bija t. s. autoritārā režīma gadi – 1934.–1940. g. Jāatzīst, ka Kārlis Ulmanis, kas tika pasludināts par “Tautas vadoni” un “Zemes saimnieku”, bija ne tikai “populists” savā propagandā, bet arī diezgan populārs tautā, it sevišķi zemnieku vidū. Mazliet bijan “šķebināja” viņa personības kulta, presē tika ieviesta cenzūra, vairāku partiju darbiniekiem vajadzēja kādu laiku pavadīt īpašā koncentrācijas nometnē Liepājā, bet Ulmaņa režīms bija ļoti mērens ne tikai salīdzinot, piemēram, ar Musolini režīmu Itālijā, bet arī ar pēdējo gadu desmitu diktatūrām Latīņamerikā.

Tiesa gan, Ulmanis aizliedza žīdu cionistu partijas un “Bundu”, bet viņš aizliedza arī visas citas politiskās partijas Latvijā, izbeidzot pat viņa paša partijas – Zemnieku Savienības – darbību.

Autoritārā režīma gados varēja darboties Ulmaņa personiskā drauga Mordechaja Dubina vadītā reliģiskā asociācija “Agudas-Isroel”, jau pieminētā nacionālistiskā jaunatnes organizācija “Betar”, cionistu strādnieku jaunatnes biedrība “Olim” (gan pēc samērā grūta “pārejas laika”), biedrības “Gordonia” un “Herzlia”, amatskolu apvienība ORT, slimnieku aprūpes biedrība “Bikur-Holim”, biedrība “Kinderfrajnt”, žīdu skolas, kuņģa mācības notika ivrita, vai jidiša valodā, Latvijas žīdu minoritātes teātris un Žīdu klubs Rīgā, Skolas ielā 6, žīdu apgādi un grāmatnīcas utt.

Kaut gan Kārlis Ulmanis īpaši sekmēja žīdu konservātīvo, necionistisko reliģisko apvienību “Agudas-Isroel” (sava drauga M. Dubina ietekmē) un deva radikāli nacionālajai biedrībai “Betar” priekšroku, ierobežojot cionistu strādnieku kustības aktivistu darbību, viņš ne mazākā mērā nekavēja ierosmes, kuņģa mērķis bija izvērst žīdu emigrāciju uz Palestīnu.

Cionistu jaunatnes biedrībām Latvijā bija savas fermas, kuņģa jaunieši apmeklēja īpašus kursus, apgūstot zemkopja iemaņas, kas noderētu senču zemē. Šādus kursus apmeklēja arī mana māsiņa un viņas ligavainis – Latvijas armijas kaņavīrs. Viņi ļoti gribēja tikt uz Palestīnu, bet Sarkanās armijas iebrukums Latvijā pārvilkā viņu nodomiem svītru: jau nākamajā dienā, 1940. gada 18. jūnijā, visas cionistu jaunatnes organizācijas sparīgi dedzināja savus biedru sarakstus...

Vienā ziņā Kārlis Ulmanis, jāsaka, pat deva tiešu ieguldījumu žīdu nacionālās pašapziņas stiprināšanā: viņš mudināja žīdu

vecākus sūtīt savus bērnus nevis vācu vai krievu skolās, bet tādās, kur mācību valoda ir jidišs vai ivrits. Šis ieteikums izskaidrojams ar to, ka Ulmanis bija krasi izteikts latviešu nacionālists, kuŗš uzskatīja, ka katrai etniskai grupai Latvijā jāattīsta sava īpatnējā nacionālā kultūra, nevis jācenšas pielāgoties citām tautām, asimilēties.

Viņš nekādā ziņā nav uzskatāms par antisemitu: kaut gan Ulmanis tiecās "latviskot" rūpniecību un daļēji arī tirdzniecību, dibinot "nacionālas" pusvalstiskas firmas "Latvijas kokvilna", "Degviela", "Bekona Eksports" u. c., un, piemēram, atpērkot no tās žīdu īpašniekiem – Moševicu ģimenes – šokolādes fabriku "Laima", viņš to darīja nejutot it ne mazākā naida pret žīdiem kā tautu.

Vēl vairāk: kamēr Saeimas periodā Latvijā puslīdz legāli darbojās latviešu labējo ekstrēmistu organizācijas "Nacionālais klubs" un "Pērkoņkrusts", kuŗas atklāti sludināja antisemitismu, tūlīt pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma šīs apvienības tika pasludinātas ārpus likuma, un par kļaju, agresīvu antisemitisma propagandu draudēja stingri sodi. Autoritārā režīma gados policija enerģiski vajāja divas nelegālas grupas – komunistus un pērkoņkrustiešus, kuŗu vadītājs Gustavs Celmiņš bija viens no niknākajiem Kārļa Ulmaņa ienaidniekiem (pēc Vērmachta ienākšanas Latvijā 1941. gadā viņš lika zināmas cerības uz nacistiem, taču pārļiecinājies, ka vācu okupanti i nedomā atjaunot "nacionālu" Latvijas valsti, viņš pieslējās pretošanās kustībai un tika apcietināts).

Visā Latvijas neatkarības laikā šī valsts deva patvērumu daudziem žīdiem, kas meklēja glābiņu gan no boļševikiem, gan no nacistiem.

Šai ziņā pamācošs ir Romana Višņaka liktenis. Ņujorkā pirms vairākiem gadiem nomira prof. Romans Višņaks, Krievijā dzimis žīds – ārsts, biologs, fiziķis, optiķis, filozofs, vēsturnieks, mākslas zinātnieks, numis-mats un – galvenais – pasauleslavens fotografs: Čirihē un Ņujorkā iznākuši albumi ar viņa uzņēmumiem, kas liecina par Austrum-eiropas žīdu ikdienas dzīvi trīsdesmitajos gados – holokausta priekšvakarā. Glābjoties no boļševikiem, Višņaks divdesmitajos gados slepus devās pāri robežai uz Rēzekni, un demokratiskā valdība Rīgā piešķīra jaunajam mediķim Latvijas pavalstniecību. Ar Latvijas pasi kabatā Višņaks devās uz Berlīni. Latvijas pase paglāba viņu no vajāšanām, kad Vācijā pie varas nāca Hitlers. No 1936. līdz 1940. gadam Višņaks apceļo Eiropu, ar fotoaparātu iemūžinot žīdu priekus un bēdas. Kad vācu karaspēks ieņēma Parīzi, Viši režīma policija apcietināja Višņaku un ievietoja "ārzemnieku nometnē" kā "nevēlamu ārzemnieku", un viņš droši vien būtu agrāk vai vēlāk dabūjis galu kādā no Aušvicas (Osvencimas) gāzes kamerām, ja viņam nebūtu

izdevies sazināties ar vienu no Latvijas diplomātskajiem pārstāvjiem Vakareīropā, kurš vēl paguva panākt (pati Latvija tad jau bija pievienota Kremļa imperijai), ka viņu pēc trim mēnešiem izlaida no nometnes, un 1940. gada beigās Višņaks devās uz Portuģāli un no turienes tālāk uz Savienotajām Valstīm.

No boļševiku režīma paglābās, atrodot patvērumu brīvajā Latvijā, arī izcili žīdu izcelsmes krievu žurnālisti: M. Hanfmanis, M. Milruds, B. Charitons un dr. B. Polaks. Kopā ar Latvijā dzimušo Jēkabu Brāmsu viņi sāka izdot Rīgā krievu valodā rita avīzi *Sevodņa* un vēlāk arī vakara avīzi *Sevodņa Večerom*. Jāsaka, ka divdesmitajos un trīsdesmitajos gados *Sevodņa* bija labākais krievu laikraksts ārpus PSRS robežām, daudz interesantāks un saturīgāks nekā, piemēram, Parīzes *Posledņija Novosti*. Šī krievu-žīdu žurnālistu un izdevēju grupa palīdzēja 1927. gadā nodibināt latviešu avīzi *Pēdējā Brīdī*, kas sekmīgi konkurēja ar lielāko latviešu laikrakstu *Jaunākās Ziņas* līdz 1935. gadam, kad autoritārā režīma apstākļos šis izdevums beidza pastāvēt.

M. Milruds un B. Charitons tā arī neizbēga no boļševiku ķetnām: abi 1940.-1941. gadā tika deportēti un gāja bojā Gulaga nometnēs.

Stokholmā dzīvojošais latviešu vēsturnieks Uldis Ģermanis uzsver (*Laiks*, 1984. g. 25. aprīlī): "Neatkarīgā Latvija bija tiesību valsts, kas deva patvērumu arī Hitlera vajātājiem žīdiem (kuŗus neuzņēma humānā Zviedrija)".

Tas tiesa. Manu vecāku dzīvoklī, Dzirnau ielā 13, bieži viesojās kāds emigrants no Vīnes, kurš bija bezgala laimīgs, ka varēja patverties Latvijā.

Slavenākais žīdu emigrants, kas atrada patvērumu neatkarīgajā Latvijā, bija ievērojamais vēsturnieks prof. Simons Dubnovs (1860.-1941.), fundamentālās *Žīdu tautas vēstures* autors. 1922. gadā, bēgot no boļševikiem, viņš apmetās Berlīnē, un 1933. gadā, bēgot no nacistiem, viņš apmetās Rīgā, kur viņš savā kabinetā, gleznainajā Mežaparkā, turpināja zinātnisko darbu. Viņš bija par vecu, lai vēlreiz bēgtu no vajātājiem, un 1941. gada beigās viņu noslepkavoja Rīgas geto "likvidācijas akcijas" gaitā.

Interesantu epizodi pastāsta Džordžs Klērs (Clare) grāmatā par savu ģimeni – Austrijas žīdu dzimtu (citēju pēc vācu tulkojuma – *Das waren die Klaars*, Ullstein, 1980., 253.-258. lpp.): 1938. gada 23. septembrī autora tēvs, kurš toreiz atradās Berlīnē, nosprieda, ka zēnam katrā ziņā jātiekot prom, un vienīgā valsts, kurā vēl uzņēma Austrijas žīdus, bija Latvija. Par nožēlošanu, Latvijas valdība vairs nevarēja atzīt par likumīgām Austrijas pases, jo šī valsts 1938. gada martā beidza pastāvēt, un atļāva iecerot tikai tiem Austrijas žīdiem, kuŗiem bija izsniegtas jaunās, Vācijas pases. Taču ietekmīgas Latvijas žīdu aprindas apelēja pie Ulmaņa

valdības, un jautājums par Klāru un Mandlu ģimenēm, kurām bija "tikai" Austrijas pases, tika stundām ilgi apspriests ministru kabineta sēdē un galu galā atrisināts pozitīvi.

Emigranti no Vācijas un Austrijas bija gaidīti ciemiņi manu vecāku mājās. Mans tēvs bija draugos ar visiem – ar židiem un latviešiem, ar poļiem un Baltijas vāciešiem.

Mana māte aktīvi darbojās komitejās, kas vāca ziedojumus židu biedrībām ORT, "Bikur-Holim", OZE, "Kinderfrajnt". Un es mācījos Rīgas Franču licejā, jo mans tēvs gribēja, lai es "pamatīgi" iemācoties vismaz vienu svešvalodu. Licejs bija viena no labākajām Rīgas skolām ar latviešu mācības valodu. Protams, ka franču valodu tur apguva intensīvi, jau no pirmās klases, taču šai skolā, mācoties kopā ar latviešu zēniem un meitenēm, es ieguvu visai plašas zināšanas Latvijas vēsturē un latviešu literātūrā. Mūsu klasē bija vēl viens židu zēns – Svens Ārenštams, skauts, Rīgas labākā rakstāmlietu veikala īpašnieka dēls, un divas židu meitenes – Gabriela Goldmane un Betija Pevznere. Antisemitisma šai skolā praktiski nebija, ja neskaita samērā nevainīgus jokus: piemēram, viens otrs man reizēm, attiecīgi salokot formas svārkus atloku, rādīja "cūkas ausi", un ēdamās reizēs Betiju Pevzneri, kuŗa auga reliģiskā židu ģimenē, nerātņie zēni mēģināja piespiest ēst speķi – piedevu pie garšīgajiem pelēkajiem zirņiem. Avīzēs un īpaši satīriskajos kalendāros parādījās "peršas", kurās tika atdarināta židu sīktirgotāju ipatnējā latviskā izruna, un zīmējumi: resnas židu mammas ar bērnu ratiņiem Esplanādes apstādījumos. Kad es čāpoju no Dzirnau ielas uz Aristīda Briāna ielu, kur atradās mana skola, man reizēm "pa jokam" draudēja ar pātagas kātu piesarkuši, krietni vien šnabi "ieņēmuši" smagie ormaņi, kas veda malku no Preču stacijas. Bet citādi es personīgi jutos itin svabads.

Tā kā es nemācījos židu skolā un pamazām tuvojās mana "iesvētīšana" (barmicva), mans tēvs 1938. gadā nolīga kādu studentu, nacionāli reliģiskās kustības "Mizrachi" aktivīstu, kuŗš divas reizes nedēļā ieradās mūsu dzīvoklī un mācīja man Veco Derību, kā arī mūsdienu ivrita valodu. Padomju karaspēka ienākšana 1940. gada 17. jūnijā darīja galu šai židiskajai audzināšanai.

Ne tikai Jānis Rainis, bet arī citi latviešu inteliģences pārstāvji interesējās par cionistu rosmēm Svētajā zemē. Neilgi pirms Otrā pasaules kara sākuma "Valters un Rapa" apgādā, sērijā "Jaunais zinātnieks", iznāca avīzes *Jaunākās Ziņas* žurnālista Jāņa Kārklīņa grāmata *Legendārā un modernā Palestīna*: tajā viņš ar neviltotu sajūsmu stāsta par šīs zemes apciemošanu. Ilustrēta reportāža par šo ceļojumu parādījās arī *Atpūtā*. Palestīnā viņš satika židu cionistu jauniešus no Latvijas – no Rīgas un Ogres, Daugavpils un Liepājas. Viņi runā latviski, skaidri un skaļi. Tiekoties ar

Kārklīņu, saka: "Uzdziedāsim 'Kumeliņi, kumeliņi!' Nē – 'Tek saulīte tecēdama...!'. "Jauki latvieši", ar patiku konstatē Kārklīņš. Pats viņš Haifā kopā ar židiem soļoja pa Karmeļa kalnu un dziedāja "Židu Marseljēzi" – "Kadima, ha-poel" (Uz priekšu, strādniek).

Ainas pilnības labad te gribētos citēt kādu informāciju, kas 1932. gada 18. maijā parādījās lielākajā Rīgas latviešu avīzē – *Jaunākās Ziņas*: "Latvijas paviljonam piešķirta zelta medaļa Telavivas izstādē". Informācijā atzīmēts, ka 10. maijā Palestīnas administrācijas pārstāvis Voleja kungs slēdzis Telavivā Austrumu izstādi. Runājot par atsevišķiem paviljoniem, izstādes rīkotāji ar sevišķu atzinību atzīmēja Latvijas, Bulgārijas, Ēģiptes, Rumānijas un Ķīpras paviljonus. Minētās valstis ir arī apbalvotas ar zelta medaļu. Ar goda diplomiem ir apbalvotas šādas Latvijas firmas: Ķuzes šokolādes fabrika, "Kontinenta" gumijas ražojumi un "Howsch & Michelson" linoleuma fabrika Jelgavā. Zelta medaļu izpelnījās Latvijas sviests, kuŗu te izstādījusi Latvijas centrālā savienība "Konzums". Līdz ar to Latvijas sviestam ir labas izredzes izkonkurēt Austrālijas sviestu, kuŗu līdz šim vienīgi lietoja Palestīnā. Izstādes pēdējās divās dienās visas izstādītās preces pārdeva mazumā, un te spīlgti izpaudās liela interese par Latvijas konserviem. Kas attiecas uz Latvijas ražojumu eksporta iespējamībām uz Tuviem Austrumiem, tad tās liekas būt ļoti labas.

Tālāk *Jaunāko Ziņu* korespondents norāda uz Latvijas goda konsula Palestīnā M. Kaspi izteikumiem par šīm izredzēm.

* * *

"Labie gadi" Latvijā gāja uz beigām. Židu vidū auga gluži saprotamas bailes no nacistiskās Vācijas ekspansijas, un šo apstākli veikli izmantoja jauni enerģiski komunistu agitatori – piemēram, J. Eiduss un M. Vulfsons, V. Lifšics un P. Krupņikovs, kuŗi bagātu radu vai draugu dzīvokļos rīkoja "saviesīgus vakarus", lasidami ne tikai Romēna Rolāna un Tomasa Manna, bet arī Anrī Barbisa un Bertolda Brehta, Maksima Gorkija un Vladimira Majakovska darbus, apgalvojot, ka glābiņu no fašisma briesmām varot nodrošināt vienīgi "lielais Austrumu kaimiņš" – Padomju Savienība.

Notikumi kļuva arvien straujāki: 1939. gada martā vācu karaspēks iesoļoja ne tikai Prāgā, bet arī Klaipēdā, pavisam tuvu pie Latvijas robežām, tā paša gada 23. augustā Ribentrops un Molotovs parakstīja līgumu starp Hitlera Vāciju un Staļina Krieviju, un slepenā papildu protokolā pie šī līguma firers jau bija "pārdevis" Latviju bolševikiem, 1. septembrī, kad šo rindiņu rakstītājs atzīmēja savu 11. dzimšanas dienu, vērmachts iebruka Polijā un sākās Otrais pasaules karš, 17. septembrī Padomju Savienība

iestājās šai karā Vācijas pusē, no muguras uzbrūkot poļu karaspēkam, 5. oktobrī Staļins uzspieda Latvijai līgumu par padomju kara bažu ierīkošanu šīs mazās valsts teritorijā, 9. oktobrī tika publicēta Hitlera proklamācija par Baltijas vāciešu evakuēšanu no Latvijas uz Polijas rietumu novadiem, ko bija okupējis vērmahts. 30. novembrī padomju karaspēks iebrūk Somijā, 1940. gada 12. martā PSRS uzspiež Somijai miera līgumu, atņemot tai 40.000 kv. km teritorijas, 8. aprīlī vācu karaspēks iebrūk Dānijā un Norvēģijā, 10. maijā – Holandē un Beļģijā un 14. jūnijā bez kaujas iesoļo Parīzē ... un tai pašā dienā Molotovs iesniedza Lietuvai – Latvijas dienvidu kaimiņam – ultimātu, kurā pieprasīja ielaist šai valstī neierobežotu skaitu padomju karavīru un sastādīt jaunu, Padomju Savienībai "draudzīgu" valdību. Liktenīgā stunda bija situsi.

5. 1940. gada 17. jūnijs

Kā jau teikts, piektdien, 14. jūnijā, vācu karaspēks iesoļo Parīzē, un visas pasaules skatieni pievērsti nelaimīgajai Francijai. "Visa pasaule" *neredz*, kas notiek Baltijas valstīs. Tai pašā "melnajā piektdienā" padomju ultimāts tiek iesniegts Lietuvai, un jau nākamajā dienā, 15. jūnijā, boļševiku karaspēks okupē šo zemi un ieņem pozīcijas gar Latvijas dienvidu robežu. Vienlaikus – nakti no 14. un 15. jūniju kāda Sarkanarmijas patruļa iebruka Latvijas teritorijā no austrumiem, pie Masļenku sādžas nogalinot trīs latviešu robežsargus, vienu sievieti un vienu bērnu un aizvedot sev līdz kā gūstekņus 11 robežsargus un 32 civilpersonas. Latvijas valdība pieprasīja šīs rupjās provokācijas izmeklēšanu, bet tik tālu tā lieta arī nēnonāca: šīs zemiskais iebrukums tika nodots aizmirstībai.

15. un 16. jūnijā Latgales lielākajā pilsētā Daugavpilī tika rīkoti grandiozi dziesmu svētki. Cilvēki zināja, kas notiek Lietuvā, un daudziem bija baiga nojauta. Ap 60.000 koristu un apmeklētāju, kas bija pulcējušies Daugavpilī, svētku nobeigumā – daudziem bija asaras acīs – trīs reizes pēc kārtas nodziedāja "Dievs, svēti Latviju".

Daugavpils galvenajā sinagogā notika svinīgs dievkalpojums. Valdības pārstāvi sveica Daugavpils židu skolu audzēkņu goda sardze. Sinagogā šo pārstāvi atkārtoti lūdza, "ņemot vērā draudīgo politisko stāvokli", nodot prezidentam Daugavpils židu sabiedrības uzticības apliecinājumus.

Valdības vārdā un uzdevumā uz Latgales dziesmu svētkiem devās sabiedrisko lietu ministrs Alfreds Bērziņš, jo prezidents Kārlis Ulmanis sarežģītās politiskās situācijas dēļ nevarēja ierasties Daugavpilī.

Uzrunājot dziesmu svētku dalībniekus pa radio, Kārlis Ulmanis uzsvēra: "Starptautisko notikumu straujums šajā nedēļā ir pārsniedzis visu, ko mēs līdz šim bijām piedzīvojuši. Šāds stāvoklis prasa manu klātbūtni Rīgā, un es ceru, ka jūs visi to arī sapratīsiet (...). Latgale tieši robežo ar mūsu lielo austrumu kaimiņu, ar kuŗu mūs saista ārkārtīgi svarīgas kopīgas intereses. Tas zīmējas uz mūsu un Padomju Savienības drošību un prasa vispirms kārtā savstarpēju uzticību".

Savstarpēja uzticība... Jau nākamajā dienā, 16. jūnijā, pulksten 14.00, Padomju Sociālistisko Republiku Savienība iesniedz Latvijai ultimātu, pieprasot atbildi līdz pulksten 20.00 tai pašā dienā (līdzīgu ultimātu saņēma arī Igaunijas sūtnis Maskavā).

Latvijas sūtnis Kociņš vakarā nodeva atbildi, "kurā paziņoja Latvijas valdības piekrišanu Padomju valdības noteikumiem" (skat. Latvijas telegrafa aģentūras biļetenu).

Ja šis ārkārtīgi ciniskais un brutālais Kremļa patvaļas akts būtu pastrādāts "rāmākā" laika sprīdī, kas zina, varbūt "apgaismotās" Rietumu demokrātijas būtu reaģējušas asāk, protestējot vismaz tik enerģiski, kā tas notika, piemēram, 1939. gada martā – pēc tam, kad Hitlers izsauca Čehoslovākijas prezidentu Dr. Hachu uz Berlīni un piespieda viņu piekrist vācu ultimātam un ļaut, lai viņa dzimtene kļūtu par *Reichsprotektorat Böhmen und Mähren*.

Taču šoreiz Baltijas valstu agonija notiek gluži kā starptautiskā tukšumā: vācu vērmachta uzvara Francijā un Lielbritānijas izolētība visnotaļ saista Amerikas Savienoto Valstu uzmanību, nemaz jau nerunājot par citām aizjūras zemēm, kur neviens nezina, kur īsti tā Baltija atrodas...

Un ko tad prasīja Kremļa varasvīri savā ultimātā?

1) nekavējoties sastādīt Latvijā tādu valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt padomju-latviešu savstarpējās palīdzības pakta godīgu izvešanu dzīvē; 2) bez kavēšanās nodrošināt padomju kaŗaspēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā, lai tās novietotu Latvijas svarīgākajos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekams, lai nodrošinātu PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības pakta realizēšanas iespēju un novērstu varbūtējus provokātoriskus aktus pret padomju garnizoniem Latvijā."

Ja Čehoslovākija, kurai bija spēcīga, lieliski apbruņota armija, bez kaujas kapitulēja Hitlera priekšā, kas atlika Latvijai? Un, kā vēstīja *Jaunākās Ziņas* pirmdien, 1940. gada 17. jūnijā, "pirmās padomju kaŗaspēka daļas agrā rīta stundā pārnāca Latvijas robežu".

Tas bija drausmīgs pārdzīvojums visai latviešu tautai. Tas bija šoks.

...Mēs tai vasarā, tāpat kā iepriekšējās, dzīvojām Rīgas Jūrmalā, Avotos, Balvu ielā, vasarnīcā, kas piederēja Baltijas vācietim, maizniekam un konditoram Šortmanim, kurš bija nodevis savus īpašumus znotam, pazīstamajam advokātam Arminam Rūsim, un šajā liktenīgajā dienā mans tēvs pārbrauca no Rīgas agrāk nekā parasti, un pirmie viņa vārdi bija – "Frank, klausies, kas to varētu iedomāties! Tu zini, kas pie dzelzceļa stacijas sveica padomju tankistus? Žīdu *ingelech* (puisiši) no Maskavas priekšpilsētas!"

Tā tas patiešām bija šajā melnajā pirmdienā.

1938. gada septembrī Latvijā bija palikuši tikai 200 pašmāju komunistu, un jādoma, ka 1940. gada 17. jūnijā tādu bija vēl mazāk. Taču komunistiem bija līdzjutēji, un viņu vidū bija ne mazums židu.

Pazīstamais Izraēlas vēsturnieks Dovs Levins raksta (*Soviet Jewish Affairs*, vol. 5, No. 1, 1975., 40. lpp.) par "lielo entuziasmu un simpatiju, ko izrādīja židi daudzās vietās sveicinot Sarkanā armiju – galvenokārt komunisti, bet arī 'parastie' židi".

Savā grāmatā *Ar muguru pret sienu* (22.–23. lpp.) viņš norāda: Rīgā, piemēram, židu komunisti "apklāja ar ziediem padomju tankus, un bija tādi, kuŗi uzlēca uz tankiem un skūpstīja sarkanos tankistus" (Barucha Minkevica liecība).

Bija gadījumi — raksta Dovs Levins (Soviet Jewish Affairs, tai pašā numurā) — kad židi piedalījās Sarkanās armijas apsargāšanā un aizkavēja latviešu militāru organizāciju uzbrukumus pret viņiem. Pēc aculiecinieku stāstiem, Viļānos, Latgalē, židu jaunieši ar varu neļāvuši aizsargiem šaut uz Sarkanās armijas tankiem, kas iebrauca pilsētā... Par daudzu židu piedalīšanos brūnotās sadursmēs ar aizsargiem 1940. gada 19. jūnijā Liepajā stāsta kāds līdzdalībnieks žids — Liepājas ostas strādnieks.

Kas bija noticis? Kā tas varēja notikt? Ar ko tas izskaidrojams?

Latvijas židi taču visumā bija lojāli pret valsti, kuŗas pilsoņi viņi bija, un mēs nupat redzējām, ka Daugavpili, 1940. gada 16. jūnijā, Latgales dziesmu svētku laikā, diezgan plašas židu aprindas apliecināja savu solidaritāti ar Latvijas valdību un latviešu tautu.

Un tomēr, un tomēr... Dažus mēnešus pirms Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā tika mainīti policistu formas tērpi, un līdzšinējo franču–austriešu parauga "képi" vietā sāka ieviest formas cepures, kas zināmā mērā līdzinājās krievu virsnieku galvassegām, un kad Daugavpils tirgus laukumā nostājās pirmais latviešu policists jaunajā mūndierī un cepurē, pie viņa, kā stāsta šī notikuma aculiecinieki, pieskrējuši klāt daži židu jaunieši, krieviski izsaukdamies: "Beidzot! Kā mēs jūs gaidījām!"

Patiesām divaini...

Dovs Levins (turpat, 42. lpp.) paskaidro:

Kaut ir patiesi, ka tikai maza daļa židu kopienas piedalījās aizraujošās un priecīgās demonstrācijās, kas sveica Sarkanās armijas ienākšanu Latvijā, bija daudzi židi, kas izjuta atvieglinājumu un simpatiju pret šo armiju, jo baidījās, ka tā laika starptautiskajā politiskajā spēku izvietojumā vienīgā alternatīva bija nacistu kundzība pār Latviju.

To var saprast. Bet var saprast arī latviešus, kurus nepatīkami pārsteidza daudzu – kaut arī ne visu – žīdu izturēšanās tai liktenīgajā dienā. Tā taču bija diena, kad gāja bojā viņu valsts, tā latviešiem bija nacionāla traģēdija.

Pretēju interešu sadursme? Iespējams. Taču šai pretīšķībai vēlāk, pēc gada, bija patiešām baigas sekas, drausmīga pēcspēle.

Kad Sarkanā armija 1939. gada 17. septembrī ienāca Polijas austrumu provincēs, daudzi žīdi tāpat sveica šos iebrucējus. Bet nevajag aizmirst, ka Polijā bija stipri jūtams antisemitisms un – galvenais – no rietumiem virzījās uz priekšu Hitlera divīzijas, kas žīdiem bez šaubām bija daudz lielāks ļaunums. Kad Sarkanā armija 1940. gada 28. jūnijā ienāca Besarabijā – vienā no Rumānijas provincēm – daudzi žīdi sveica okupantus, un arī te jāņem vērā, ka Rumānijā antisemīti, Dzelzs gvardes kaujinieki, bieži provocēja sadursmes ar žīdiem un rikoja grautiņus, kamēr Padomju Savienībā – tā vismaz dzirdēja runājam – par pazemojošo iesauku “žid” draudēja naudas sods vai pat cietums.

Bet Latvijā, Lietuvā un pat Igaunijā, kur žīdu bija maz, kur nebija antisemitisma un kur šai minoritātei bija garantēta neredzēti plaša kultūras autonomija? Kāds velns didija tik daudzus Baltijas valstu žīdus sveikt padomju militāristus, bolševistiskās despotijas karognesējus, varam pat teikt – sarkanos fašistus?

Taisnība, te liela loma bija bailēm no “otrās alternatīvas” – Hitlera Vācijas un illūzijām par padomju režīma “internacionālismu”. Taču zināma nozīme bija arī tradicionālajam “pašaizsardzības mimikrijas sindromam”, kas bija raksturīgs žīdu klaidam nemierīgos laikos.

Tas ir fakts, ka tajos novados, kur kāda stipra nācija apspieda vājāku nāciju, žīdu kopienas tiecās atbalstīt stiprāko, nevis solidarizēties ar vājāko: tā tas bija, piemēram, Austro-Ungārijā, kur Čehijas (Bohēmijas) žīdi sūtīja savus bērnus nevis uz čechu, bet uz vācu skolām. Galicijas žīdi solidarizējās nevis ar rutēņu (ukraiņu) zemniekiem, bet ar poļu virsslāni, un Transilvānijā Mozus ticīgie pat vēl šodien uzskata sevi nevis par Rumānijas, bet par Ungārijas žīdiem.

Salīdzinot ar Hitlera vāciešiem, Staļina krievi bija, protams, Baltijas žīdu uztverē mazākais ļaunums, bet bez tam, kā jau teikts, bija vērojama tieksme “pielabināties” jaunajiem, stiprajiem kungiem, cerot uz viņu žēlastību un, diemžēl, neņemot vērā latviešu, lietuviešu un igauņu emocijas.

Te jānorāda, ka pašā latviešu tautā vēstures gaitā allaž atradušies krietni daudz lišķu, iztapoņu un “verga dvēseļu”, kas centīgi kalpoja te viena, te otram svešu kungu varai, taču šai konkrētajā gadījumā, 1940. gada vasarā, bija pamats runāt par zināmu interešu sadursmi starp latviešu *vairākumu* un *daudziem*

židiem, un tādējādi tika sēta sēkla 1941. gada vasaras traģiskajiem notikumiem.

Jau vairākkārt pieminētais Izraēlas vēsturnieks Dovs Levins norāda:

"Ir neiespējami saprast Holokaustu, ja nezina, kas notika rietumu padomju teritorijās 1939.-1941. gadā" (*Newsview*, Jerūzalemē, 1980. g. 10. augustā, 22. lpp.).

6. Maldīgu priekšstatu tragēdija

Tūlīt pēc tam, kad Sarkanās armijas vienības austrumos un dienvidos pārgāja Latvijas robežu, Rīgā ieradās sarkanā despota drausmīgais emisārs – Andrejs Višinskis. Šeit, Rīgā, viņam bija tāda pati loma, kāda Vinē bija Hitlera pirmajam gauleiteram Ceisam-Inkvartam. Višinskis parūpējās par Latvijas “sovjetizāciju”: vispirms tika sastādīta ķiparu valdība, tad sarīkotas viltus “vēlēšanas” bez izvēles, pēc tam deportēts prezidents un galu galā “noformēta” klaja aneksija.

Kāpēc es šai nodaļai devu nosaukumu “Maldīgu priekšstatu tragēdija”?

Daudzi žīdi domāja, ka bolševisms tagad būšot cits, mērenāks nekā 1919. gadā, un ka līdz ar Sarkanās armijas ienākšanu galīgi novērstas nacisma briesmas. Daudzi latvieši domāja, ka sarkanais režīms būtībā nozīmē “žīdu varu”, un nosprieda, ka tikai Vācija atdos viņiem brīvu un neatkarīgu Latvijas valsti.

Te jāņem vērā, ka latviešu tauta *pirms* 1940. gada 17. jūnija bija noskaņota drīzāk par labu krieviem, nekā vāciešiem. Tautā siksti turējās atmiņas par “700 gadu verdzību” zem Baltijas vācu bruņinieku un baronu jūga, par cara dragūnu soda ekspedicijām 1906. gadā to pašu baronu vadībā, par latviešu strēlnieku varonīgajām kaujām pret Vācijas ķeizara armiju 1915.–1917. gados, par Latvijas jaundzimušo bruņoto spēku aizstāvēšanās cīņu pret viltīgā fon der Golca landesvēru un vācu algotņu “Dzelzs divīziju” 1919. gada vasarā un rudenī.

Lielvāciskais nacionālsociālisms Latvijā bija ļoti nepopulārs. Latviešu puikas allaž mēdza kauties ar baltvācu nacistiski noskaņotajiem jauniešiem viņu melnajās isajās biksēs un baltajās zeķēs, un kad kopā ar vācbaltu repatriantiem Latviju grasījās atstāt arī vairāki latvieši, kas bija samekleļējuši sev “vācu radus”, prezidents Kārlis Ulmanis savā 1939. gada 12. oktobra radio runā par viņiem nicīgi teica: “Ja kāds grib braukt, lai brauc, bet – uz neatgriešanās!”

Un kad visā vēl vāciešu neieņemtajā Eiropā ļaudis valdzināja jautrais britu dancis – “lambetvōks”, atjautīgie Rīgas latvieši tūdaļ sāka skandēt šo meldiņu ar jaunu tekstu:

"Hitlers sēd uz gumijkok',
Skatās, kā tam kapu rok.
Tas tik būs joks,
Kad lūzīs gumijkoks!"

Taču tad, kad krievi (un, kā daudziem šķita, žīdi) "saimniekoja" Latvijā, ne mazums latviešu ilgojās, kaut drīzāk beigtos Staļina un Hitlera flirts, jo viņiem likās, ka glābiņš var nākt tikai no Berlīnes un Kaņalauciem.

Viņi noģida, ka Staļinam un Hitleram rodas domstarpības par laupījuma sadalīšanu un ka konflikts starp abiem totālitarajiem milžiem briesmīgs...

Latvijas sovjetizācija strauji progresēja 1940. gada vasarā un rudenī. Dodam vārdu Dovam Levinam (*Soviet Jewish Affairs*, Vol. 5, No. 1, 1975.):

Žīdi, kas bijuši aktīvi Komunistu partijā, Komjaunatnē un līdzīgās organizācijās pagrīdes laikā (daži bija tikai nesen izlaisti no cietuma), tika iecelti atbildīgos posteņos partijā, arodbiedrībās un citās organizācijās, īpaši Rīgā. Acīs dūrās tie, kas bijuši aktīvi informācijas un žurnālistikas laukā (to starpā K. Berkovics, Latvijas KP CK propagandas sekcijas direktors). Rīgā pazīstamo ārstu dr. M. Jofi iecēla par Tautas veselības komisāru. M. Blumentālu iecēla par Valsts bankas direktoru. Citi žīdi ieņēma citus augstus amatus Rīgā un mazākās pilsētās.

(...) Vēl vairāk žīdu kopienas pašapziņai glaimoja samērā daudzie žīdi policijā, ieskaitot augstākās pakāpes. Bruņotajos spēkos dienējošos žīdus, ko paaugstināja dienesta pakāpē, parasti pārcēla armijas politiskā daļā. Vairākus jaunus žīdus uzņēma virsnieku akadēmijā, ko tolaik sauca par Rīgas Kājnieku skolu.

Tālāk Dovs Levins norāda uz ļoti zīmīgu faktu:

Žīdu zēniem un meitenēm radās gandrīz neierobežotas iespējas piedalīties drošības un militārajā darbībā, kad nodibināja militāristisko vienību "Strādnieku gvarde".

Sākumā paredzēja, ka gvarde, ko izveidoja pēc Latvijas KP CK 1940. gada 2. jūlija lēmuma, būtu policijas palīgspēki un arī palīgspēki valdībai "tās cīņā pret kontrrevolucionārām grupām". Gvarde, izvietota Rīgā un citās lielākās pilsētās, darbojās pēc militāriem principiem. Tur piedalījās apmēram 10.000 žīdu vīriešu un sieviešu (...) ne tikai žīdu komunisti un komjaunieši, bet arī bijušie "Bunda" un kreisā "Poale-Cion" locekļi. Gvarde klubi un centri arī veicināja ideoloģiskas nodarbības un sabiedriskus pasākumus. Dažos rajonos gandrīz visi locekļi bija žīdi, tā kā nodarbības vismaz daļēji notika jidiša valodā.

Židu uzkrītošā loma jaunajā režīmā un tās politiskajā un administratīvajā aparātā bija iemesls, kāpēc latvieši identificēja visu židu kopienu ar ienīsto padomju režīmu, ko viņiem bija uzspiedusi Sarkanā armija.

Tā atzīst Dovs Levins.

Staļins un Berijs, var teikt, "kronēja" to visu ar patiešām velnišķīgu ukazu, iecelot kādu Krievijas židu – Semjonu Šustinu Latvijas PSR valsts drošības tautas komisāra amatā. Viņa palīgu, sevišķi čekistu-izmeklētāju vidū bija zināms skaits vietējo židu, kas prata abas valodas – krievu un latviešu.

Tas bija Šustins, kas 1941. gada maijā, kad vācu-padomju karš vēl nebija sācies, lika nošaut manu skolas biedru Medrfo farmaceutiskās fabrikas īpašnieka Fronckēviča dēlu it kā par "dzimtenes nodevību". Kādas dzimtenes?

Tas bija Šustins, kas 1941. gada 26. jūnijā, jau gatavodamies bēgt no Rīgas, pasteidzās parakstīt pavēli No. 412, nāves spriedumu 78 latviešiem – kā "sociāli bīstamiem".

Vai tad brīnums, ja bēdīgi slavenās "Arāja komandas" dalībnieki, kuri 1941. gada jūlijā, izdabājot vāciešiem, šāva židu civiliedzīvotājus, devēja savu priekšnieku – Viktoru Arāju – par "Šustinu".

Un vai brīnums, ka Dovs Levins, kas intervēja simtiem cilvēku Izraēlā un citās zemēs, pētidams Padomju Savienībai pievienoto Austrumeiropas zemju un provinču židu kopienu stāvokli 1939.–1941. gados, sadūrās ar daudzām grūtībām (skat. *Newsview*, Jeruzalemē, 1980. g. 10. aug.):

"Pat 40 gadus vēlāk, daudzi židi, kuŗi spēlējuši aktīvu lomu isās okupācijas režīmos, bija atturīgi un nevēlējās atklāt savu sadarbību ar krievu varu, jo baidījās, ka viņus uzskatītu par kolaborantiem."

Manuprāt te būtu jāņem vērā tas apstāklis, ka Staļins, vajāšanas mānijas apsēsts, no 1936.–1938. gadiem Krievijā lika nonāvēt daudzus tūkstošus latviešu boļševikiem, uzticamu komunistiskās partijas biedru. Ja asiņainais diktators to nebūtu darījis, tad 1940. gada 17. jūnijā kopā ar Sarkanā armiju Latvijā būtu iebrucis milzīgs bars latviešu čekistu ar bēdīgi slavenajiem Jēkabu Petersu un Lāci-Sudrabu priekšgalā. Viņi būtu citīgi apcietinājuši, tirdījuši un apšāvuši savus "buržuiskos" tautiešus, un nebūtu bijis nekādas vajadzības saukt talkā "Šustinus un Citronus", kā toreiz mēdza teikt. Taču "nacionālo kadru" čekā nebija, un tāpēc šo netīro darbu "uzticēja" židiem.

Protams, tas nebūt nenožīmē, ka daudzi latvieši tai "Baigajā gadā" nav sadarbojušies ar padomju okupantiem. Bija latviešu

vidū naīvie, bija oportunisti, bija ciniķi, karjeristi, pielidēji, taču pirmajās nedēļās, 1940. gada jūnija beigās un jūlijā, židu "uzvešanās" latviešiem šķita "skandalōza".

Jāpiezīmē, ka pat Raiņa atraitle Aspazija 1940. gada rudenī – tā sakot, "vājuma brīdī" – uzrakstīja dzejoli

"Lielajos oktobra gada svētkos":

Jaunā laikmeta rīta vēji
Noslauka tīru zemes klonu,
Karaļu troņus, cietokšņu mūrūs
Samet mēslājā vienā gubā,
Satveŗ laika rītošo riteni,
Grieŗ to augŗup uz augŗu –
Visu zemes lodi ceļ saulē.

Te nu būtu arī aplūkojama medaļas otrā puse, kas attiecas uz židiem.

Pegija Bentona (Benton), bijušā vizu biroja vadītāja britu konsulatā Rīgā, atcerās savā grāmatā *Baltic Countdown* (Londonā, 1984.):

Ielas bija klusas. Bet ne mūsu birojs, kur gaŗa rinda nobiedētu lūdzēju stiepās cauri konsulatam un ārā uz celiņu. Stāsti par krievu antisemitismu bija sasnieguŗi Rīgu(...) Glāŗšanas ceļŗ uz Apvienoto Karalisti bija faktiski nobloķēts un pieprasījums pēc britu vizām samazinājies, bet tagad, par spīti arabu vardarbību draudiem, nelaimīgie židi neatlaidīgi mēģināja visādā veidā tikt uz Palestīnu.

ŗi angliete 1938. gada pavasarī bija Vinē aculieciniece Austrijas Anschlussam. Un Latvijā 1940. gadā? Viņa raksta:

Otro reizi mums nācās piedzīvot to, kā sveŗa vara iebrūk un sagrauj valsti. Piedzīvojām no jauna visas ar to saistītās cieŗanas. Bet kamēr Vinē vācu aneksijas galveno triecienu izjuta vienīgi židi un ikdienas dzīve te turpinājās vairāk vai mazāk tāpat kā iepriekŗ, Latvijā iebrucēji pilnībā sagŗāva visu sabiedrību. Vairumam cilvēku ar to arī beidzās jaukā līdzŗīnejā dzīve, ko viņi lielā centībā sev bija sarūpējuŗi. Visām nākotnes cerībām bija pienācis nepārprotams gals.

Sālidzinot abas inkorporācijas iespējams sacīt, ka vienā gadījumā tas tika paveikts kā pļāvā ar izkapti, otrā to izdarīja ar buldozeri.

Latvijas židi ļoti drīz dabūja just, kā darbojas ŗis "buldozers", un te runa ir ne tikai par rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionālizāciju, no kuŗas cieta visu tautību piederīgie. Tika aizlieg-

tas visas nekomunistiskās židu organizācijas un biedrības, konfiscētas visas židu "reakcionārās" grāmatas publiskajās bibliotēkās, lasītavās un klubos, visām židu skolām bija jāpāriet no ivrita uz jidiša valodu, un Makša Šaca-Aņina vadītajā avīzē *Kamf* un žurnālā *Ufboj* tika izvērsti ļoti nikna un rupja apmelojumu un apvainojumu kampaņa pret rabiniešiem un jūdu ticību. Ja tādi zaimi būtu nākuši no nežidu puses, tos varētu raksturot par kļaju antisemitismu.

Jau 1940. gada vasarā un rudenī sāka apcietināt un deportēt cionistus, īpaši labējās "Betar" organizācijas aktivistus.

Dovs Levins raksta:

Nakti no 13. uz 14. jūniju 1941. gadā Padomju Latvijā sākās nevēlāmo elementu masu deportācija. Sākot ar šo nakti, tūkstošus židu, kuŗu attiecības pret jauno režīmu uzskatīja naidīgas vai vismaz atturīgas, arestēja un iedzina preču vilcienos, kas devās uz Padomijas iekšieni.

No Latvijas tajās dienās deportēja piecus līdz sešus tūkstošus židu.

Viņu vidū bija kādreizējie Saeimas deputāti un rūpnieki, rabini un skolotāji, tirgotāji un ārsti un bieži vien gluži apolitiski cilvēki, kurus bija denuncējuši nelabvēļi.

Manu vecāku labākie draugi bija H. Berlins un viņa sieva, kas kopā ar diviem bērniem – zēniem apmēram manā vecumā – dzīvoja Rīgā, Tērbatas ielā 26. Ģimenes galva nebija bagāts, viņam nepiederēja ne nami, nedz fabrikas: viņš bija necils komivojažieris tekstilpreču "branžā". Taču viņam bija labi izkopta gaume, un visus savus ietaupījumus viņš ieguldīja "antikās" mēbelēs, paklājos, gobelēnos utt., tā kā šis ģimenes mitekļs izskatījās itin grezns. Droši vien kāds bija "uzmetis aci" šim dzīvoklim un iedzīvei un paziņojis "kur nākas". Vārdu sakot, Berlina ģimeni aizveda uz Sibīriju, vecāki nomira tur bāda nāvē, un abu zēnu liktenis nav zināms.

Dovs Levins tālāk raksta:

Dienu pēc kara sākšanās (1941. g. 23. jūnijā) arestēja apmēram 250 židu bēgļus no Vācijas un Austrijas, daži no tiem bija komunisti, un deportēja no Rīgas uz Sibīriju. Dažiem līdzī bija Latvijā dzimušās sievas.

Viņu vidū bija, piemēram, emigrants no Austrijas Herberts Rozenkrancs, pazīstams vēsturnieks, un Berlīnē dzimušais J. A. Volgemūts, filozofs. Abi, kaut slimi un novārguši, palika dzīvi. Bet cik tika aprakti taigā un tundrā?

Daudzus deportētos nosūtīja uz Soļikamskas, Vjatkas un Vorkutas nometnēm. Zināmu skaitu sievu, bērnu un citu radu, kas

kopā ar tiem tika deportēti no Latvijas, nometināja Narimā, Tomskā, Novosibirskas apkaimē.

Man ir zināms, ka daudzi no šiem židiem – bolševisma upurēm – uzturējuši draudzīgus sakarus ar latviešu ieslodzītajiem un deportētajiem taigā un tundrā, jo viņiem bija kopīgs liktenis un kopīgs ienaidnieks – sarkanais fašisms.

Netālu no Telavivas, kibucā "Šfaim", tagad iekārtots Latvijas un Igaunijas židu kopienu piemiņas muzejs. Šajā ēkā konferenču zālē, pie sienas piestiprinātas desmitām piemiņas plāksņu ar bojā gājušo ievērojamo židu vārdiem. Par nāves vietām apzīmētas ne tikai Rumbula, Biķernieki, Rīgas geto vai Bergen-Belzena, bet arī Pečora, Vorkuta un Soļikamska.

Diemžēl latvieši Latvijā iegaumēja vienīgi to, ka tajās šausmīgajās dienās, kad no viņu vidus izrāva 16.000 vīriešu, sieviešu un bērnu, tvarstītāju vidū bija ne tikai krievi un latvieši, bet arī židi – "atkal šie židi!" Un šis fakts palika atmiņā...

7. 1941. gada 1. jūlijs

Masveida deportācija 13. un 14. jūnijā bija piliens, kas pārpildīja latviešu tautas pacietības kausu. Latvijas patrioti, slēpdamies no tvarstītājiem, sabēga mežos, "atradās" arī ieroči, ko iepriekšējā gada vasarā, ienākot Sarkanajai armijai, bija paslēpuši aizsargi, un tā radās pirmās "nacionālo partizānu" grupas. Viņi vēl nezināja, ka bolševiki savas varas pirmajā gadā ne tikai aizveda ap 30.000 latviešu uz Krieviju, bet arī nošāva 1488 cilvēkus.

Svētdien, 1941. gada 22. jūnijā, agrā rīta stundā, Hitlers lika uzsākt plāna "Barbarosa" īstenošanu, un vērmachta divīzijas no Baltijas līdz Melnajai jūrai pārgāja PSRS jauno robežu, kas bija novilkta saziņā ar to pašu Hitleru: "ģeniālais firers" prata apmūļot savu partneri Eiropas laupījuma sadalē – "ģeniālo vadoni un skolotāju".

Kā jau varēja sagaidīt, latviešu "nacionālie partizāni" devās ārā no mežiem un uzbruka bēgošajām bolševiku karaspēka vienībām, kuŗas glābās no vērmachta zibenīgajām "spīļu" operācijām.

Maksis Kaufmans, kuŗš bija pārcietis daudz šausmu nacistiskās okupācijas laikā, savā grāmatā, kas iznāca Minchenē 1947. gadā, nosoda latviešus par to, ka viņi no aizmugures uzbruka bēgošajiem padomju karavīriem. Es uzdrošinos pateikt pavisam atklāti: *ja es būtu latvietis* un ja man 1941. gada jūnija beigās būtu nevis nepilni 13, bet, teiksim, 18 gadu, es, ne mirkli nešaubīdamies, būtu ar vislielāko entuziasmu uzbrucis bēgošajiem padomju karavīriem – ar tādu pašu entuziasmu, ar kādu, piemēram, čehu patrioti 1945. gada maija pirmajās dienās uzbruka bēgošajiem vācu karavīriem! Būtībā ta bija ciņa par to pašu mērķi, un to es saku, būdams žids, kuŗam Staļins, protams, gluži dabiski rādījās mazākais ļaunums.

Tatad 22. jūnijā vācu karaspēks pārgāja "Molotova-Ribentropa robežu", un jau 25. jūnijā, kad vērmachts bija ieņēmis Kauņu un Viļņu un ielencis Liepāju, Rīgā sakās panika. Pēc divu dienu "kravāšanās" naktī no 27. uz 28. jūniju "Padomju Latvijas" ķīparu valdība ar naudasskapjiem, dokumentu mapēm un miesassargiem pārvācās uz Valku. Rīgā izveidojās tāds kā politisks vakuums. "Padomju Latvijas tautas komisāru" un Latvijas Komunistiskās

partijas centrālkomitejas bēgšanas priekšvakarā, 27. jūnijā, Rīgas garnizona priekšnieks ģenerālleitnants Safronovs lika Rīgas radiofonam – latviešu valodā – paziņot: “Vakar un šodien par kontrevolucionāru darbību – diversijas aktu organizēšanu, teroru, signalizēšanu ienaidniekam utt. arestētas vairākas personas, starp tām Lūkins Miervaldis, Jāņa dēls; Rainics Nikolajs, Georga dēls; Neiberģs Heinrichs, Jāņa dēls; Kuzņecovs Matvejs, Nikolaja dēls; *Kagans Jāzeps, Ābrāma dēls*; Čuibe Arnolds, Jāņa dēls, un citi. Visiem arestētajiem piespriests nāves sods nošaujot, un spriedums izpildīts. Tā rikosies ar katru, kas kaut kādā veidā mēģinās atbalstīt ienaidnieku...”

Nu labi, Latvijas nacionālās armijas pulkvedis Miervaldis Lūkins bija prezidenta Kārļa Ulmaņa adjutants, Matvejs Kuzņecovs droši vien bija krievs, kas neieredzēja boļševikus, bet kā gan varēja atbalstīt nacistus Jāzeps Kagans, Ābrāma Kagana dēls?

Sestdien, 28. jūnijā, manas mātes 43. dzimšanas dienā, mēs atvadījāmies no mana vectēva, kuŗš bija jau 85 gadus vecs un teica: “Cik nu man vispār atlicis dzīvot? Turklāt man grūti staigāt arī ar spieķi un šodien ir sabats, kad aizliegts ceļot. Jūs taču zināt, ka esmu reliģiozs cilvēks. Laimīgu ceļu, un lai Dievs jūs sargā!”

Viņš palika Rīgā tāpat kā trīs manas māsiņas ar vīriem un bērniem. Visi viņi tika aizvesti uz geto un vēlāk nošauti.

Mēs devāmies uz Rīgas galveno dzelzceļa staciju, kur stāvēja garš pasažieru vilciens: boļševiki dzina uz aizmuguri visu, tā sakot, “ripojošo sastāvu”, un ja vagonos saspiedās bēgļi, viņus ārā nedzina, vismaz Rīgā.

Vēl nebijām paguvuši iekļūt vagonā, kad kāds ložmetējnieks, kuŗš bija ierīkojies viesnīcas “Bellevue” ēkas stūŗa tornītī, sāka apšaudīt vilcienu. Nogulāmies zem vagoniem, un tad padomju tanks, kas stāvēja stacijas laukumā, izšāva vienu lielgabala šāviņu, tēmējot uz viesnīcas tornīti, un apklusināja ložmetēju. Vilciens stāvēja visu dienu un visu vakaru. Pēc pusnakts pēkšņi atskanēja pavēle – visiem pārvākties (pilnīgā tumsā) uz blakus stāvošo vilcienu, un sākās grūstīšanās un kliegšana, bērni sauca pēc mātēm, mātes meklēja bērnus, un tikai pēc kādas stundas pirmais vilciens tika atbrīvots, lai pārvadātu ievainotos krievu karņevjus. Otrais vilciens, kuŗā nu bijām mēs, tikai 29. jūnija rītā lēnā gaitā devās ziemeļaustrumu virzienā.

Tā mēs atstājām pilsētu, kuŗā es biju dzimis un audzis, kuŗā bija dzimis un audzis mans tēvs.

Slīktāk klājās daudziem citiem Latvijas židiem, kuŗi no Latgales pilsētām un miestiem kājām, pajūgos un uz divriteņiem devās uz austrumiem. Kad šie nelaimīgie bija sasnieguši veco Latvijas un PSRS robežu, viņiem ceļu aizšķērsoja īpašas NKVD karaspēka

vienības – *zagradite/nije otrjadi*: “Stop, tālāk nedrīkst! Ceļš slēgts, dodieties atpakaļ, citādi šausim!”

Kremlis bija devis rīkojumu nelaist pāri vecajai robežai bēgļus – neatkarīgi no viņu etniskās vai reliģiskās piederības – jo viņu vidū, sak, varēja ielavīties “šaubīgi elementi” vai pat “vācu spiegi”. Židu bēgli bija spiesti doties atpakaļ, pretim drošai nāvei.

Bija gadījumi, kad, nelaida pat bēgļus, kas brauca vilcienos, cauri. Frīda Michelsone savā grāmatā *Es pārdzīvoju Rumbulu* stāsta, kā Varakļānos, kur viņa mitusi 1941. gada jūnija beigās, viņai pienākusi klāt kāda židu meitene un teikusi, ka braukusi ar vilcienu un jau bijusi pie vecās robežas netālu no Zilupes, taču pāri robežai nevienam nav laiduši, nevienam no lielās bēgļu masas nav ļāvuši aizbraukt uz Krieviju, un viņai vajadzēja atgriesties Varakļānos.

Tāds nu bija padomju daudzinātais “humānisms”.

* * *

Otrdien, 1941. gada 1. jūlijā, vācu karaspēks ienāca Rīgā.

Vārds neitrālas valsts pārstāvim – zviedru žurnālistam Arvidam Fredborgam, kuŗš savā grāmatā *Behind the Steel Wall* (Londonā, 1944.) rakstīja (52. lpp.):

Vāciešiem priekšroku deva arī sabiedrības noskaņa Baltijas valstīs. Lielais vairākums lietuviešu, latviešu un igauņu – varbūt vairāk nekā 95 procentu – uzskatīja, ka vācieši ir atbrīvotāji. Tādas patiesas simpatijas, kādas vācieši sastapa Baltijas valstīs tūlīt pēc iekarošanas, noteikti nebija viņiem rādītas kopš Hitlera nākšanas pie varas. Nevienam nevarēja pārprast šo dziļo sirdsjuutu spontānitāti.

Te nu man gribas izteikt kādu hipotēzi: ja viss būtu noticis otrādi, t. i. ja vācu karaspēks *pirmais* būtu okupējis neatkarīgo Latviju, tāpat kā tas 1939. gada martā okupēja Čehiju un Morāviju, un vāciešus vēlāk būtu padzinuši bolševiki, kas zina – varbūt latvieši *tādā gadījumā* būtu silti sveikuši krievus, tāpat kā to darīja čehi 1945. gada maijā? Čehi taču drīz vien tāpat tika rūgti vilušies krievos...

Labī, nefantazēsim. Sekosim faktiem.

Lūk, vēl viena liecība. Latviešu grāmatu izdevējs Helmārs Rudzītis savos memuāros *Manas dzīves dēkas* (Grāmatu Draugs, Ņujorkā, 1984., 181.–183. lpp.) raksta:

Un tad 1.jūlija gaišā svētdienas rītā no kāda atvērta loga Martas ielā atskanēja mūsu nacionālā himna "Dievs, svētī Latviju!". To raidīja Rīgas radiofons.

Grūti vispār izteikt to prieka sajūtu, ko sajutām, dzirdot šīs skaņas. Liekas, nekad mūsu himna nebija skanējusi tik vareni, tik pacilājoši. Tikai tie, kas paši šos brīžus pārdzīvojuši, sapratis šīs izjūtas.

Tūlīņ devāmies uz ielu. No visām pusēm jau plūda ļaudis. Ielas pildījās priecīgiem cilvēkiem. Cilvēku sejās atkal bija sen neredzēti smaidi. Sveši cilvēki apkampās. Pie dažiem namiem jau parādījās Latvijas nacionālie karogi. (...) Ja ielās parādījās kāda vācu kaŗavīru grupa, pūlis to saņēma aplausiem un priecīgiem saucieniem.

To sajūsmu, kas valdīja šai 1. jūlija dienā Rīgas ielās, ir grūti aprakstīt. Tā bija vienreizēja, neatkārtojama. Šīs dienas pārdzīvojumus sapratis vienīgi tie, kas paši šai dienā tos līdzī pārdzīvoja. Baigais murgu gads bija pagājis. Tai dienā neviens nedomāja par to, kas būs, kā būs. Prieks par atbrīvošanu – šoreiz šo boļševiku nodrāzto vārdu laikam var lietot tā patiesā nozīmē – aizēnoja jebkuru domu par nākotni. Pat sociāldemokrats Cielēns savās atmiņās raksta, ka vācieši šoreiz tiešām bija "atbrīvotāji". Mežonīgās deportācijas bija naidu pret Staļina imperiju sakāpinājušas visaugstākā pakāpē.

Pie Brīvības pieminekļa auga puķu kalni. Ikviens vēlējās nolikt kaut vienu ziedu pie Latvijas brīvības simbola. Laukumā pie Nacionālās operas bija novietojušās vairākas vācu bruņu mašīnas. Slaidi, gaišmataini, atlētiski, smaidoši puisi stāvēja pie mašīnām.

(...) Varbūt tā bija viendienas sajūsma, kas valdīja šai pirmajā jūlija dienā, bet tā bija vispārēja. Tai dienā neviens vēl nedomāja, ka no vienas okupācijas esam iegājuši otrā okupācijā. Tai dienā vēl nedomājām, ka latviešu tauta neatgūs kaut daļēju brīvību, nedomājām, ka latviešu tautai būs jāiet cauri jauniem grūtiem pārbaudījumiem. Tai dienā mēs vēl nezinājām, ka Hitleris, kam uzvara bija tikpat kā rokā, savā apskurbumā un varas kārē – tai vietā, lai tautām dotu brīvību un iegūtu to draudzību – ar savu neprātīgo rīcību zaudēs visu un iznīcinās pats savu valsti. Īstenību sapratām vēlāk, ne tajā pirmajā jūlija dienā.

Un kad es, izlasījis šīs rindiņas, vēstulē norādīju Helmāram Rudzītim, ka 1941. gada 1. jūlijs nebija vis svētdiena, kā viņš savos memuāros raksta, bet gan otrdiena, es saņēmu šādu atbildi:

Man tiešām vienmēr likās, ka 1. jūlijs bija svētdiena! Likās tādej, ka tā bija viena no priecīgākajām, varbūt pati priecīgākā diena manā mūžā. Vienalga, kas nāca pēc tam. Bet tajā dienā jutos,

kā uz nāvi notiesātais, kas pēkšņi apzēlots un izlaists no cietuma. Cik tad ilgi es būtu varējis vēl slapstīties, iekāms kāds čekists parautu uz Sibīriju vai turpat Centrālcietumā nokniebtu.

Jā, "vienalga, kas nāca pēc tam": kas tad nāca pēc tam? Latvijas neatkarība netika atjaunota: vācu okupanti iekļāva šo zemi kā *Generalbezirk Lettland* pavisam jaunā administratīvā vienībā, ko nosauca par *Reichskommissariat Ostland* un kuŗai bija faktiski Vācijas kolonijas statuss.

Latviešus, tāpat kā lietuviešus un igauņus, vācieši nokrustīja par *Einheimische*, t. i. iedzimtajiem. Rīgā valdīja *der Reichskommissar für das Ostland* Heinrichs Loze, kam bija pakļauts *der Generalkommissar für Lettland* Otto-Heinrichs Drekslers. Var teikt, ka Loze bija tāds kā vicekaralis. Viņa priekšnieks Alfreds Rozenbergs, *Minister für die besetzten Ostgebiete* (okupēto Austrumu novadu ministrs), kuŗam rezidence bija Berlīnē, līdzinājās koloniju ministram Londonā.

Rīgas ielas tika steidzīgi pārdēvētas: Brīvības iela kļuva par Adolf-Hitler-Strasse, "savas" ielas dabūja Livonijas bruņinieku ordeņa maģistrs Valters fon Pletenbergs, nevienam nezināmi vācieši – Kārlis Širens, Ernsts fon Bērs, Viktors Hēns, un "bez ielām" palika latviešu epa varonis Lāčplēsis, dižais dzejnieks Jānis Rainis, nacionālās atmodas darbinieks Krišjānis Valdemārs.

Ostlandes dzelzceļu pārvaldē tika ieviests miesas sods (pēršana) "iedzimtajiem", visiem iestāžu nosaukumiem un oficiāliem paziņojumiem ielās un uz namu sienām bija jābūt obligāti vispirms vācu valodā (augšā) un tikai tad latviešu valodā (apakšā). Vāciešiem tika noteiktas labākas pārtikas produktu normas nekā latviešiem, kuŗi uz kartītēm saņēma tikai 700 kalorijas dienā, un laimīgi bija tie pilsētnieki, kuŗiem bija radi laukos.

1942. gada augustā latviešus pārsteidza un nobiedēja plašs raksts Himlera oficiālajā avīzē *Das Schwarze Korps* ar nosaukumu "Germanisieren?", kuŗā bija norādīts, ka plašajā "austrumu telpā" galu galā drikst dzīvot tikai cilvēki ar ģermāņu asinīm: raksta autors lika tur saprast, ka rasiski "mazvērtīgajiem" vietējiem iedzīvotājiem, kuŗus nemaz neesot vērts "ģermanizēt", būs jāvācas prom (uz kuriem? Uz to pašu Sibīriju?).

Latvijas Universitāte tika pārdēvēta par Rīgas universitāti, Latvijas vēstures institūts slēgts.

Vācu okupācijas gados (1941.–1945.) tika nošauti apmēram 10.000 latviešu, no tiem Rīgā vien kādi 3.000. Šai laikā apcietināja un ilgāku laiku turēja cietumos un koncentrācijas nometnēs (piemēram Salaspilī) ap 50.000 latviešu. Apmēram pusi no apcietinātajiem pēc ilgas vārdzināšanas atbrīvoja, citus vēlāk –

1943. un sevišķi 1944. gadā – pārsūtīja uz Štuthofas, Neiangam-
mes un Mauthauzenas koncentrācijas nometnēm. Tur liela daļa no
vīņiem 1945. gada sākumā gāja bojā.

Jā, tas viss bija. Bet tas nāca vēlāk. 1941. gada 1. jūlijā latvieši
to nenogīda. Tai dienā vīņiem debesis šķīta bez mākoņiem.

8. Štālekers, Jekelns, Arājs, Cukurs

Jā, latviešiem tai pirmajā jūlija dienā gaiši spīdēja saule, bet židiem pienāca tumša nakts.

Vācu kaŗaspēks ienāca Rīgā 1. jūlijā, taču jaunie okupanti savu bēdīgi slaveno *Ordnung* konsekventi ieviesa tikai 17. jūlijā, kad vācieši aizliedza jebkādu "pašierosmi" un improvizāciju tā dēvētās iekšējās drošības lietās, un atbildību par visu, kas attiecās, piemēram, uz židiem, uzņēmas "melnā vara" – Himlera SS iestādes, īpaši SD (*Sicherheitsdienst* – Drošības dienests). Oficiālais SS karogs, kas tika izkārtis Rīgā pie agrākā pilsētas valdes nama Reimersa ielā, bija melns, SS laikraksts saucās *Das Schwarze Korps* (Melnais Korpuss), "civīlās" un "vispārējās" SS ierēdņu un nacistu augstmaņu miesassargu formas tērpi bija melni, un tāpēc latvieši šos bausmīgos vīrus nokrustīja par "melno varu". Turklāt vēl viņu cepures greznoja, kā zināms, mironģalva – ļoti piemērota zīmotne.

Bet tikmēr, pirmajās nedēļās pēc krievu padzišanas, gan Rīgā, gan provinces pilsētās un miestos plosījās skaitliski nelielas, bet spīva naida caurstrāvētas latviešu grupas, kuŗas rīkoja īstas židu (un arī vietējo komunistu) "medības".

Tur bija gan kādreizējie "Pērkonkrusta" aktivisti, kuŗiem Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā bija aizliegts darboties, gan nošauto un aizvesto boļševisma upuŗu radnieki, kuŗiem šķita, ka viņu nelaimē vainojami visi židi, gan karjeristi, kuŗi gribēja izkalpoties jauno okupantu priekšā, gan prasti kriminālnoziedznieki, plēģuri un sadisti, tā sakot – sabiedrības padibenēs. Viņu vidū "izcilu" vietu ieņēma Viktors (Voldemārs) Arājs, par kuŗu vēl būs runa.

Gluzi tāpat, kā nav taisnība tiem latviešiem, kuŗi tai laikā un arī vēl tagad, pēc pusgadsimta, nāk klajā ar līdzinājumu "Židi ir komunisti", nav taisnība arī tiem židiem, kas tai laikā un arī vēl tagad, pēc pusgadsimta, apgalvo, ka "latvieši" kāva židu vīriešus, sievietes un bērnus.

Taču fakts paliek fakts: šis "atriebēju" bandas 1941. gada vasarā ārdījās Rīgā un provincē, rīkojot grautiņus, piekaujot un nogalinot židu civiliedzīvotājus gan viņu dzīvokļos un namu kāpņu telpās, gan Biķernieku mežā, gan Rīgas policijas prefektūras pagalmā un pagrabā, gan sinagogās: Latvijas galvaspilsētas Lielā

sinagoga Gogoļa ielā, piemēram, tika nodedzināta līdz ar tajā sadzītajiem židiem.

Šie slepkavas nebija identiski ar "nacionālajiem partizāniem", kuŗi šāva uz krievu karaspēku. Ne jau katrs no minēto slepkavu bandu dalībniekiem varēja atsaukties uz to, ka čekā taisni viņu pratinājis un spīdzinājis tāds un tāds žids. Tie bija cilvēki, kas slāpa asiņu. Punkts.

Cik viņu bija? Vairāki simti, kāds tūkstotis? Skaidrs ir viens: visu latviešu tautu nevar un nedrīkst vainot šo neliešu izdarībās.

Kā jau teikts, "organizētā" židu iznīcināšana bija vācu administrācijas ziņā, un šie kungi necieta chaosu; viņi istenoja Hitlera nosprausto *Endlösung* (židu jautājuma galīgā atrisinājuma) plānu ar dzelzainu konsekvenci, metodiski, līdz galam.

Diemžēl Latvijā bija židi, kas to nenogāda, kuŗiem vēl bija zināmas illūzijas.

Jau pieminētais grāmatu izdevējs Helmārs Rudzītis savos memuāros (184. lpp.) stāsta:

Dažas dienas pēc vāciešu ienākšanas uz Brīvības bulvāra satiku Rīgas ievērojamāko juvelieri – Vidzeru. Pazinu viņu, un mēs kādu brīdi parunājāmies. Vidzers bija žids un, protams, noraizējies par savu nākotni. "Mums jau viegli nebūs," viņš teica, "židus vajās. Bet sliktāk par to, kā tas bija, jau nevar būt. Labi vismaz, ka tikām no tiem velniem vaļā." Nabaga Vidzers, neko labāku viņš tomēr nesagaidīja arī no jaunajiem "velniem". Vēl kādu laiku viņam lika mieru, tad arī viņa ceļš aizvījās uz geto, un no turienes atgriešanās nebija.

Ir zināms, ka Vidzers tika nogalināts daudz agrāk – dažas dienas pēc šīs sarunas. Viņš pirms nāves ticis nežēlīgi piekauts: slepkavas gribējuši no viņa uzzināt, kur atrodoties paslēptie dārglietu krājumi.

* * *

Audiat et altera pars: dosim vārdu latviešiem, kas dzīvo rietumvalstīs.

1984. gadā ASV mirušais Vilis Hāzners, kuŗam padomju propaganda nikni uzbruka, atzina: "Mums nav arī noslēpums, ka ir latvieši, kas kopā ar vāciešiem piedalījās židu iznīcināšanā" (*Laiks*, 1982. g. 17. novembrī).

Trimdā izdotas grāmatas, kur aprakstīta židu iznīcināšana, piemēram A. Ruņģa *Salaspils* un V. Nollendorfa *Rūgtā pelavu maize*. Kanādā dzīvojošais latviešu luterāņu teologs Egils Grislis kādā savā gāmatām norāda:

"Slepkavošanas akcijās iesaistījās arī latvieši. Gan piespiesti, gan arī brīvprātīgi šie mūsu tautas salašņas izdarīja tieši to, ko okupanti vēlējās: nu židu slepkavošanu varēja redzēt kā latviešu un nevis vācu lietu!"

Pazīstamais latviešu sociāldemokrāts Fēlikss Cielēns savos memuāros (*Laikmetu maiņā*, III, Memento, 1964., 226.–227. lpp.) rakstīja:

Cīvēces vēsture uzrāda dažādus tumšus briesmu darbus, bet tik šaušalīgs bestiālisms vēl nebija pieredzēts. Pāris dienas pēc vācu armijas ienākšanas Jelgavā pie dzelzceļa viadukta izkāra lielu dzeltenu plakātu, uz kuŗa melniem burtiem bija lielīgi paziņots – Mitau judenfrei ("Jelgava/Mitau brīva no židiem"). Kādas šausmas slēpās aiz šiem vārdiem, par to atbalss atklīda arī līdz mums Platonē pagastā. Latvieši bija piedalījušies šajās barbariskajās eksekūcijās ne tikai kā aculiecinieki, bet arī kā izpildītāji – bēdes. Dzērumā Jelgavas krogos tie stāstījuši par šīm masu slepkavībām. Mežs, kur tas notika, atradās ap 10 kilometru no Zilēniem (Cielēna lauku mājām), un dažreiz baigi metās naktis, kad likās, it kā vajmanas un lāsti kāptu debesīs. Okupācijas varas nolūks bija apcietināt un nogalināt visus Latvijas židus, ap 80.000 cilvēku. Morālā atbildība par šo briesmīgo noziedzību zināmā mērā krīt arī uz tiem latviešiem, kas aktīvi un uz pašu iniciatīvu šinī ziņā sadarbojās ar okupācijas varu.

Populārais latviešu rakstnieks Gunārs Janovskis savā grāmatā *Pēc pastardienas* (1968., 107. lpp.) raksta:

Un mēs? Vai mēs to zinājām? Bet mūsu pašu liktenis bija tik neskaidrs, tik grūts un nepelnīts, ka netaisnība, kas tika nodarīta citai tautai, mums tikai lika novērsties, rēbumā nodrebēt un kļūstēt. Kāda gan būtu bijusi nozīme – pacelt balsi? Uz mums neviens nedomāja klausīties. Ne toreiz, ne vēlāk. Ne uzvarētāji, ne uzvarētie.

"Židu slepkavošanā", norāda jau pieminētais mācītājs Egils Grīslis, "piedalījās ne latviešu tautas zieds, bet pašas padībenes." Viņš atzīst, ka Maksim Kaufmanim ir taisnība, kad tas pārmet, ka latviešiem trūcis kristīgas līdzjūtības. Patiešām, vai tas nebija ko vērts, kad Dānijā pēc hitleriešu likuma izdošanas, ka židiem jāvalkā dzeltenā Dāvida zvaigzne, šo zvaigzni tūlīt sāka valkāt pats dāņu karalis – un viņam sekoja viņa pavalstnieki? Kaut mēs varētu citēt līdzīgu piemēru!

(...) Dažas balsis pret hitleriešiem un židu labā neaizpilda lielo līdzjūtības klusumu no latviešu tautas. Par notikušo mums var pārmetst cietsirdību un kristīgas tuvāko mīlestības trūkumu! Un

cik mēs arī neuzskaitītu vainas mīkstinošus apstākļus, kas ļauj izprast, kādēļ mēs darījām, ko darījām – tas tomēr vainu neizdzēš. Ir pēdējais laiks to mūsu trimdas gaitās sastaptiem Latvijas židiem pateikt. Kaut arī ar cilvēciņu vājumu nav ko lepoties, tajā atzīties ir goda lieta!

Ari daļlīteratūrā, kas nākusi klajā latviešu trimdā, atspoguļojas šie notikumi.

Minēsim kaut vai rindiņu no Eduarda Freimaņa romāna *Dile-tants* (Laiks, 1984. g. 2. jūnijā): “Vilis sastapa biedrus, kuŗu rokas bija apraipītas nevainīgu žīdu asinīm.”

Ļoti aizkustinošs ir žīdu traģēdijas baismais atspulgs Richarda Ridzinieka romānā *Zelta motocikls*, kas iznāca apgādā “Grāmatu Draugs” Ņujorkā 1976. gadā. “Richards Ridzinieks” bija apdāvinātā rakstnieka, žurnālista un mākslinieka Ervina Grīna (1925. –1979.) segvārds. Romāns *Zelta motocikls* ir zināmā mērā autobiogrāfisks: autors, tāpat kā grāmatas varonis, tika iesaukts Latviešu leģionā, karoja Pomerānijā.

Romāna varonis Igors, kuŗš apmeties Stokholmā (tāpat kā au-tors), atceras: “Bet mēs dabūjām mainīt dzīvokli. Netālu no valsts-papīru spiestuves, tuvu pie geto”.

Un tad nāk dialogs:

“Jauki tas nevarēja būt.”

“Nu jā. Daudz varbūt nemanīja, dažreiz, kā viņus dzina darbā komandās. Uz to pusi vienkārši neskatījās! Un tomēr visu laiku tev bija jāapzinas, ka tur ir geto, ka ļaudis sadzīti aiz drātim kā zvēri. Vairāk kā baigi. Un tādēļ man bieži nepatik domāt. Ja domā, tad viss saplūst kopā.”

“Kas tev ir? Vācieši taisīja sūdus, un tu bēdājies!”

“Vai tad mūsējo tur nebija?”

“Droši vien, ka kāds bija.”

Vēl citāts no romāna:

1943. gada vasarā Igors Rīgā satiek Dzintaru. Pēdējais glītā SD uniformā. Beidzis Vācijā skolu, dien Salaspilī. Mazliet žēli Igors no-raugās aizejošā paziņā. Formas tērps ir glīts un gaita stalta. (...) Netīrā pagātne spiež kā lietuvēns. Krievu laikā bija komjaunieši, aizvešanās katram krievam blakus bija latvietis, vācu laikā SD latvieši par māksliģo medu un atbrīvošanu no frontes dienesta gatavi uz visu.

Vēlāk romāna varonis iesligst smagā depresijā. Viņš sāk dzert, viņam rādās hallūcinācijas. Citāts:

Latvijas žīdu traģēdiju tu no savas dvēseles nevarēsi izdzēst. Tev ir pārāk attīstīta sirdsapziņa (...) Un tad tu redzēji un tai pašā

laikā neredzēji žīdu kolonnas. Dzeltenās Dāvida zvaigznes. Tu redzēji un neredzēji. Tu biji ar mieru pārciest visu, panest visu, lai tikai šausmu nakts [deportācijas – F.G.] neatkārtotos. Krievi aizbēguši, vācieši atpestījuši no žīdiem, vēl tik jātiek vaļā no vāciešiem. Un kā tu tiki vaļā no vāciešiem?

Romāna varonis Igors, klausot sievas padomam, iet pie ārsta – Dr. F. Bernsona – konsultēties.

Ārsta kabinetā Igors pašķielēja: uz sienas bija uzzīmēti trīs stārķi ar zīdaiņu kurvišiem knābjos, lidojot pāri māju jumtiem un kūpošiem fabriku skursteņiem.

“Un agrāk jums nekas tamlīdzīgs nav bijis?” jautāja ārsts.

“Nē.”

“Kā jūs pats raksturotu savu vainu?”

Stārķi lido, tūliņ būs virs skursteņiem, bērni iekritīs skursteņos kā židēni gāzu kamerās! Gribas kliegt! Bet jāatbild. JĀATBILD.

Te komentāri ir lieki, Piemetināsim tikai, ka līdzās šādiem latviešiem ar “pārāk attīstītu sirdapziņu” bija tādi, kam sirdsapziņas nemaz nebija. Piemēram, žurnālists Raimunds Čaks: viņu neviens nespieda toreiz, vācu okupācijas pirmajās nedēļās, avīzē *Zemgale* nākt klajā ar mežonīgiem antisemitiskiem rakstiem, galu galā kritot tik zemu, ka prasīja – skaidri un gaiši – iznīcināt žīdus. Bija taču daudzi, kas vācu okupācijas gados darbojās latviešu presē, domājot tādējādi dot ieguldījumu cīņā pret nīsto bolševismu un saglabāt latviešu nacionālo kultūru, bet tikai retos gadījumos šī kolaborācija izpaudās tik nekrietnā veidā.

* * *

Kā jau teikts, galvenā un noteicošā loma žīdu iznīcināšanā Latvijas teritorijā bija Himlera ļaudīm, un konkrētie pasākumi tika uzticēti bēdīgi slavenajai *Einsatzgruppe A*, ko vadīja SS-Brigadeführer policijas ģenerālis Dr. Valters Štālekērs. Viņu 1942. gada martā nogalināja sarkanie partizāni, un viņa vietā nāca SS-Brigadeführer Heincs Josts.

Te jānorāda, ka savā 1941. gada 15. oktobra ziņojumā par *Einsatzgruppe A* darbību Baltijas valstīs un Baltkrievijā Štālekērs atzīst: tikai ar lielām grūtībām “antisemitu grupas”, īpaši pēc Rīgas ieņemšanas, bija piedabūjamas rīkot grautiņus, kas vērsti pret žīdiem. Drošības policijai vajadzēja sākumā izvairīties no pārāk skarbiem pasākumiem, lai neradītu nelabvēlīgu reakciju vācu aprindās: tāpēc vajadzēja radīt iespaidu, ka vietējie iedzīvotāji paši

gluži dabiski reaģējot, ka tie pirmie esot sacēlušies pret gadsimtu (!) ilgu apspiešanu no židu puses.

Štālekers rakstīja arī: "Tā kā vispārējs klusums iestājās ļoti ātri Rīgā, vēl citu grautiņu sarīkošana nelikās nedz vajadzīga, nedz noderīga. Cik nu tas bija iespējams, tika uzņemtas filmas un izdarīti foto uzņēmumi tiklab Kauņā, kā arī Rīgā, lai saglabātu uz lentes pirmās spontānās židu un komunistu eksekūcijas, ko veica paši lietuvieši un latvieši". Kā norāda Štālekers, Rīgā grautiņu laikā tika "likvidēti" 500 židi (cit. pēc *Dossier Historama Nr.1, Histoire du nazisme: les SS*, Parīzē, 1975., Joseph Wulf: *les Einsatzgruppen*, 124.-127. lpp.).

Tā mēs redzam, ka Staļins un Berija velnišķīgā kārtā izmantoja židus, lai izdarītu "tīrīšanu" Latvijā, bet Hitlers un Himlers tikpat velnišķīgā kārtā izmantoja latviešus, lai ievadītu židu iznīcināšanas procesu.

Kā jau teikts, 1941. gada 17. jūlijā "židu jautājuma kārtošānu" Latvijā uzņēmās akurātie, aukstasinīgie un disciplinētie vācu obserslepkavas.

Blakus nupat pieminētajam Štālekeram rīkojās *SS-Obergruppenführer* Frīdrihs Jekelns – Ostlandes augstākais SS un policijas vadītājs, viņam tieši padotais Latvijā ģenerālmajors Valters Šrēders, *SS-Obersturmbannführer* Rūdolfs Lange – SS vadītājs Rīgā, *SS-Obersturmbannführer* Gerhards Maivalds, Rīgas geto komandants Eduards Rošmans un citi.

Baltijas vācietis Hugo Vitroks, kurš no 1941. līdz 1944. gadam bija nacistu okupētās Rīgas lielvecākais (*Kommissarischer Oberbürgermeister*) un nevarēja ciest latviešu nacionālistus, savos memuāros (izdoti pēc viņa nāves, Līneburgā, 1979., 37.-38. lpp.) raksta:

1941. gads tuvojās beigām, kad Rīgu pārsteidza satriecošs notikums. Otrajā Adventas svētdienā pilsētā izplatījās baumas, ka židus, sekojot augstākā SS un policijas vadītāja Jekelna pavēlei, izveduši ārā no geto un ap 10 kilometru no Rīgas lielā bedrē visus – vīriešus un sievietes un bērnus – SS vīri nošāvuši un turpat apbēruši ar zemi. Runāja par tūkstošiem cilvēku dzīvību. Kad drausmīgās baumas drīz apstiprinājās un kļuva zināmi padarītā nozieguma apstākļi, Rīgā sašutums par necilvēcīgo akciju bija vispārējs. Vietējie iedzīvotāji (...) kaut vai reliģisku jūtu vadīti, nosodīja neapbruņotu vīriešu, sieviešu un bērnu nežēlīgo apšaušanu un bija satriekti par bezdievīgo nežēlību. Kad es drīz pēc tam Berlīnē reicha ministram [Vitroka draugam Alfrēdam Rozenbergam – F.G.] darīju zināmu Rīgas iedzīvotāju sašutumu, es sapratu no viņa izteikumiem, ka šausmīgais asinsdarbs esot pāri viņa galvai pavēlēts no augstākas instances un īstenots.

Es neticu, ka Alfrēds Rozenbergs šai jautājumā būtu ticis apiets un ka SS reichsfirers, t. i. Himlers, nerēķinājās ar viņa viedokli: galu galā tas bija Rozenbergs, kurš pirmais (kā to noskaidrojis vēsturnieks Valters Lakērs) iegalvoja Hitleram, ka bolševisms un židisms ir viens un tas pats (skat. šai grāmatā – “Sapnis par pasaules komūnu”).

Vārdu sakot, Štālekera *Einsatzgruppe A*, saskaņā ar viņa paša ziņojumiem, triju mēnešu laikā līdz 1941. g. 15. oktobrim noslep-kavoja Latvijā 30.025 židus. Pēc tam nāca drausmīgās židu šaušanas “akcijas” Rumbulas mežā pie Rīgas (tā paša gada 30. novembrī un 8. decembrī) un Šķēdes kāpās pie Liepājas (15.–17. decembrī). Šķēdes kāpās (tāpat kā Rumbulā) “akcija” piedalījās, izpildot vāciešu rīkojumu, latvieši, un šo noziegumu “iemūžināja” fotografs – Liepājas latvietis, Gestapo darbinieks, kuŗu sevišķi intereseja, kā nāvei pretim, stindzinošā salā, dodas kaili izģērbtas sievietes. Šie drausmīgie uzņēmumi tika atrasti pēc tam, kad fotografs tos bija dzērumā pazaudējis, un pēc kaŗa tie bija, līdzās citiem fotodokumentiem, satriecoša liecība par holokosta šausmām.

Hitlera un Himlera, Štālekera un Jekelna plānu īstenošanā aktīvi iesaistījās divi latviešu antisemitisma fanātiķi – Viktors Arājs un Herberts Cukurs.

“Latviešu drošības nodaļas” majoram Viktoram Arājam, kurš vēlāk pats kļuva par SS-*Sturmbannführer*, jau pieminētais Dr. Lange pasniedza augstu Vācijas ordeni – *Kriegsverdienstkreuz mit Schwertern* (Kaŗa nopelnu krustu ar zobeniem). Jāsaka, ka Arājs to bija “godam” izpelnījies: jau ar 1941. gada jūlija pirmajām dienām viņš saformēja grupu, kuŗa, kā jau teikts, “iegāja vēsturē” ar vārdu “Arāja komanda”. Šie vīri (“žipčiki”) siroja no pilsētas uz pilsētu un ārkārtīgi brutālā veidā izrēķinājās ar židiem, un kad vācu administrācija ievirzīja židu iznīcināšanu “kārtīgās sliedēs” (*in geordnete Bahnen*), Arājs parūpējās par to, lai viņa rīklurāvēji nepaliktu “bez darba” arī jaunajos apstākļos. Viņš personīgi šāva židus Rīgas geto ielās un Rumbulas mežā, pēc kaŗa slēpās Rietumvācijā ar svešu uzvārdu, tika atklāts un 1979. gada decembrī Hamburgā ar zvērināto tiesas spriedumu notiesāts uz mūža ieslodzījumu cietumā.

Herberts Cukurs, kā jau teikts kādā no iepriekšējām nodaļām, 1919. gadā simpatizēja bolševikiem. Neatkarīgajā Latvijā viņš kļuva slavens kā lidotājs. No 1924. līdz 1936. gadam viņš izprojektēja un uzbūvēja vienu planieri un trīs lidmašīnas. 1933.–34. g. viņš paša konstruētajā lidmašīnā “C-3” veica lidojumu no Rīgas līdz Gambijai un atpakaļ. Pēc diviem gadiem viņš veica lidojumu no Rīgas uz Tokiju. Cukurs bija arī apceļojis Palestīnu, un viņa priekšlasījums par šī ceļojuma iespaidiem bija ar stipri antisemī-

tisku piegāršu. Tiklīdz Rīgā ienāca vācu karaspēks, Cukurs piedroījās "židu šāvējiem" un 1941. gada beigās, kad notika "akcijas" Rīgas geto un Rumbulā, viņš personīgi piedalījās zvērībās, nonāvēdams zīdaiņus un priekā lēkādam pie liķu bedres. Pēc kara Cukurs atrada patvērumu Brazīlijā, kur viņš Rio de Žaneiro pludmalē nodibināja laiviņu un lidmašīnu nomāšanas uzņēmumu un vēlāk kļuva arī divu muižu un banānu plantāciju īpašnieks. 1965. gada 24. februārī viņu Urugvajas galvaspilsētā Montevideo nogalināja kāda noslēpumaina grupa – "Tie, kas neaizmirst". Runā, ka tie esot bijuši Izraēlas slepenā dienesta "Mosada" aģenti.

* * *

Savas atmiņas par pārciesto uzrakstījuši vairāki Latvijas židi, kam bija laimējies: viņi palika dzīvi. Maksis Kaufmans (*Die Vernichtung der Juden Lettlands*, Minchenē, 1947.) un Frida Michel-sone (*I Survived Rumbuli*, Ņujorkā, 1982.) ir rūgtuma pilni un tiecas vainot latviešus kā tautu par zvērībām un apšaušanām. Nosvērtāka pieeja bija gleznotājam Alteram (Artūram) Ritovam, Kalifornijā dzīvojošā latviešu rakstnieka un gleznotāja Anšlava Egliša (1906.-1993.) kādreizējam studiju biedram Latvijas Mākslas akadēmijā, kā arī Meiram Levinšteinam (dzimis 1914. g. Kuldīgā), kurš sarakstījis grāmatu ivrita valodā par saviem pārdzīvojumiem. Viņi neloloja ne mazākās atriebības jūtas pret latviešiem, labprāt runāja latviski un interesējās par latviešu dzīvi tiklab dzimtenē kā arī trimdā. Viņi saprata, ka atsevišķu, pat daudzu individu ļaundarībās nedrīkst vainot visu tautu.

9. Glābēji

Tāpat kā katrai tautai – arī manai – latviešiem bija savi negēļi un savi varoņi. Lai palīdzētu vajātajiem židiem, bija vajadzīga drosme, un lai dotu viņiem patvērumu, bija vajadzīga īsta varonība, jo par to draudēja nāves sods.

Nācarietis bija aicinājis cilvēkus būt ne tikai taisnīgiem, bet arī žēlsirdīgiem. Arī Latvijā, tāpat kā citās Eiropas zemēs, ko bija okupējuši nacisti, atradās cilvēki, kas šai ziņā pamatoti varēja saukties par kristiešiem.

Latvijas evaņģēliski luteriskais archibīskaps Prof. Dr. Teodors Grīnbergs panāca, ka no geto tika atlaisti kristītie židi un ka latvieši, kas bija precējušies ar židietēm, varēja tālāk dzīvot kopā brīvībā (Ralph Ruthenberg, *Kirche im Osten*, VIII, 1965., 117. lpp.). Viņam esot arī izdevies atbrīvot no izsūtīšanas uz koncentrācijās nometni kādu luterāņu prāvestu, kuŗš kapu svētkos "aizlūdzis par židu tautas mocekļiem" (par to raksta teologs Egils Grīslis).

Meirs Levinšteins savā atmiņu grāmatā raksta: kad viņš 1941. gada rudenī strādāja Rīgas preču stacijā un ostā (židu "darba kolonnu" sastāvā), atradās krietni ļaudis, kas deva viņiem maizes gabalu un citu ēdamo, tā kā Rīgas geto viņa paša pārtikas norma tika ģimenes locekļiem, jo viņš nāca no darba jau paēdis.

Krietni vēlāk, kad Levinšteins kopā ar citiem židiem strādāja vācu armijas garāžā (*Heereskraftfahrpark*) Valmieras un Matisa ielas stūrī, latviešu šoferi allaž devuši židiem maizi. Vācu apakšvirsnieki šai garāžā neieredzēja latviešus, viņu acis tie bija *Bauernvolk*, t. i. zemākas rases cilvēki, un viņi reizēm sita latviešu šoferus, nemaz jau nerunājot par židiem, kas, pēc viņu domām, vispār nebija cilvēki.

Kā izriet no Levinšteina atmiņām, "liktenis" bargi sodīja vairākus latviešus, kas spīdzināja un apšāva židus: daži "Arāja zēni", kuŗi piedalījās eksekūcijās pagalam piedzērušies, vēlāk zaudēja prātu, un daudzi citi no viņiem naktis murgoja – viņiem rādījās briesmīgi sapņi.

Kāds latvietis, rīdzinieks, dzimis 1925. gadā, nodzīvojis Rīgā līdz 1943. gada rudenim, kad tika iesaukts RAD (*Reichsarbeitsdienst*, vācu darba dienestā) un pēc tam Latviešu leģionā, kur viņu Po-

merānijas kaujās 1945. gada martā smagi ievainoja acis un kājā, man adresētā personīgā vēstulē atceras:

Mani satrieca, ka latvieši ir spējīgi uz kaut ko tādu nebruņniecisku un varējuši tik brutāli izrikties, jo es savu tautu skaitīju par labu un taisnīgu. (...) Sekojošā ziemā Šmerli slēpojot palūkojos pa augsto mūri židu kapsētā, un grotesks izskatījās pieminēklis kritušajiem židu tautības cīnītājiem Latvijas atbrīvošanas cīņās blakus izdegušai jeb, labāk sakot, izdedzinātai sinagogai... [node-dzinātai 1941. gada jūlijā līdz ar tur sadzītajiem cilvēkiem – F.G.]. Miļlais Gordona kungs, neņemiet ļaunā šeit uzrakstīto, jo kaut kā arī es jūtos līdzvainīgs savas tautas grēkiem.

Viņš arī stāsta šai vēstulē par to, ka viņa tēvam Rīgā, Maskavas priekšpilsētā piederējis restorāns, un 1941. gada rudenī, kad šajā rajonā ierīkoja geto, viņam bijis jāpārceļas uz pilsētas centru:

Tā kā mēs vēl pilnīgi no mūsu restorāna nebijām izvilkušies, Rīgas SD mums izdeva iebraukšanas un izbraukšanas atļauju, jo geto tika stipri apsargāts (...) Šajos braucienos mans tēvs "iešmugulēja" pārtiku, papirosus u. c. saviem pazīstamiem – židu tautības draugiem no Rīgas tirgotāju sabiedrības. Es arī viņu šajos braucienos pavadīju, un man tā bija uztraucoša dēka, jo SD patruļu parādīšanās gadījumā krāvām uz ratiem vecus krēslus nost un atkal virsū...

Kā jau teikts, daudz bīstamāk bija dot židiem patvērumu, glābt viņus no nāves.

1944. gada novembrī, kad Rīga jau bija padomju karaspēka rokās, latviešu Pretestības kustības aktivisti t. s. LCP (Latvijas Centrālās Padomes) uzdevumā sameklēja vienu no židiem, kas slēpās zemnīcās Kurzemes mežos un tika apgādāti ar pārtiku no vietējiem iedzīvotājiem, slepus nogādāja viņu Ventspilī, pēc tam krastā un – kopā ar augšminēto aktivistu grupu – uz Zviedriju, kur šis izglābtais žids Israēls Michelsons deva Starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvjiem liecību par nacistu zvēribām Latvijā. Šajā pārdošajā akcijā piedalījās Valentīna Lasmane, kas tagad dzīvo Zviedrijā.

Židiete Frīda Michelsona (kas nav rados ar Israelu Michelsonu) savos memuāros stāsta, kā viņa palika dzīva guļot zem saviestām nošauto drēbēm Rumbulas mežā, kā viņai deva patvērumu latviešu ģimenes – Bērziņi un Mežuļi, kā līdz pat vāciešu bēgšanai no Rīgas viņu slēpa un apgādāja ar pārtiku vesela grupa Septītās dienas adventistu.

Netālu no Krāslavas ticīga katoļu sieviete – Petronella Vilmane – kādu laiku, ik brīdī riskējot, slēpa savu tēvoča lauku mājās 13 gadus vecu židu meiteni no Daugavpils – Maiju Zarchu.

Liepājā vairākus židus – Raikinas kundzi un viņas mazo dēlu, Michaelu un Hildi Skuteļskus un citus – slēpa kāds mācītājs, kuŗu trimdinieka gaitas esot aizvedušas uz ASV. Židus glāba Anna Fimbauere, žēlsirdīgā māsa Emīlija Strēlis, zvejniece Anna Zvirgzdiņa. Šīs sievietes tagad mirušas, bet Stokholmā dzīvojot Zvirgzdiņas dēls, kuŗam izglābtie nosūtījuši Jerūzalemes memoriālā institūta “Yad Vashem” medaļu un goda diplomu, kas piešķirts viņa mātei.

Izraēlā dzīvo Arels Vestermanis un viņa sieva, kuŗus izglāba latvietis Roberts Sedols, kas gan nepiedzīvoja kara beigas. Viņš bija sētnieks un vēlāk nama pārvaldnieks Liepājā, Tirgoņu ielā Nr. 22, un šī nama pagraba telpās slēpa židus. Liepājā vien latvieši izglāba vismaz 22 židus no drošas nāves.

1986. gada 11. decembrī Ņujorkas pilsētas universitātes telpās apvienības “Jewish Survivors of Latvia in the U.S.” locekļi godināja no Stokholmas atbraukušo latviešu katoļu prāvestu Kazimīru Vilni, kas 1943. gadā paslēpa savā mājā Mežaparkā židu Dāvidu Packinu, kuŗš laimīgi piedzīvoja vācu okupācijas beigas un kuram pēc tam izdevās nokļūt Ņujorkā. Sarīkojuma noslēgumā židi kopā ar Packinu un viņa glābēju Vilni nodziedāja himnu “Dievs, svēti Latviju!”

Vācu okupācijas gados avīzēs – *Tēvija*, *Deutsche Zeitung im Ostland* un citās – parādījās, piemēram, tādi ziņojumi, ka Rīgā, Peldu ielā 15, latviete Anna Polis nošauta divas dienas pēc tam, kad pie viņas atrasti vairāki židi, kam viņa bija devusi patvērumu. Netālu no šī nama skolotāja Elvīra Ronis un viņas māte pusgadu slēpa kādu židu grupu...

Jerūzalemes memoriālā institūta “Yad Vashem” archīvā glabājas liecības par vairākiem latviešiem – židu glābējiem. Viņu vidū ir, piemēram, Ozoliņu ģimene – Anna, Eduards, Voldemārs un Jānis, ir Katrīna Skujiņa, ir Anna Zvirgzdiņa, ir arī Latgales mazpilsētā Kārsavā dzīvojošais Freds Bankovičs (dzim. 1908. g.), kuŗš paglāba no nāves, paslēpdams savu vecāku mājās, ne tikai savu sievu – Racheli Edelmani, bet arī 6 gadus veco židu meiteni Judīti Zilberī un vēlāk Soņu Minkinu (dzim. 1913. g.) un jaunekli Ļovu Udemu. Viņam šai glābsanā palīdzēja latviešu policists Eduards Stabiņš, kuŗu vēlāk iesauca karadienestā (Latviešu leģionā). Neba jau visi latviešu policisti, kas tai laikā atradās “vācu dienestā”, bija slepkavu rokaspuiši...

Fredu Bankoviču apcietināja ... čekas (MGB) darbinieks, jo šo cēlsirdīgo cilvēku turēja aizdomās, ka viņš esot “vācu spiegs” (!). Soņa Minkina, kuŗu viņš izglāba, bija spiesta braukt uz Maskavu un izlūgties no PSRS Augstākās padomes prezidija un Valsts prokurātūras, lai Bankoviču izlaistu no Reutovas koncentrācijas nometnes, kur viņš bija ieslodzīts.

Vērts citēt vēl vienu liecību. Bernhards Press (dzim. 1917. g. Rīgā, pēc kara dzīvojis Berlīnē) atceras:

(vairākas lapas)

Ap 27.000 židu nošāva divās "akcijās" 1941. g. 30. novembrī un 8. decembrī, ieskaitot manu māti un visus mūsu radus.

Pēc otrās akcijas es uzrakstīju piesardzīgu vēstuli prof. Krūmiņa sievai, pieprasot slepenu satikšanos. Tai laikā mans tēvs un es strādājām vāciešiem, kraujot dzelzceļa vagonus ar precēm fronteī. Katru rītu mūsu strādnieku kolonna, 100 līdz 150 vīri ar tikai divi vācu sargiem (židiem nebija kur bēgt), aizstaigāja pa tumšām ielām uz dzelzceļa administrācijas galveno mitni. Tur mēs satikām Krūmiņa kundzi un viņas vecāko meitu, kuŗas sasteigtā sarunā teica, ka mēs varētu aiziet pie viņiem tai brīdī, kad mūsu dzīvības apdraudētas.

Pēc pāris dienām mans tēvs un es rīta tumsā aizslidējām no kolonnas un sasniedzām Krūmiņu dzīvokli. Tur mēs palikām 2 gadus un 10 mēnešus – no 1941. g. 13. decembra līdz 1944. g. 13. oktobrim (diena, kad krievu armija ienāca Rīgā), nekad neatstājot dzīvokli.

Krūmiņu ģimene, kas izglāba mūsu dzīvības, bija tikai paziņas. Mans tēvs bija sastapis prof. Krūmiņu pāris reizes sakarā ar darbu, mana māte bija satikusi Krūmiņa kundzi itāļu valodas kursos. Citādi mums nebija nekādu saišu. Neilgi pēc vāciešu ienākšanas Krūmiņa kundze atnāca pie mums un teica, ka mūsu dārglietas būtu drošākas pie viņiem un tās paņēma glabāšanai. Kad mans tēvs un es bijām cietumā, Krūmiņu ģimene meģināja kontaktēt zināmus latviešus, lai palīdzētu manas mātes centieniem mūs atbrīvot. Krūmiņa kundze un viņas vecākā meita arī nāca uz geto, kad tas vēl bija pieejams, atvedot mums ēdienu, un atkārtoti teica, lai mēs nākam pie viņiem, ja mūsu dzīvības apdraudētas. Starp pēdējiem vārdiem, ko māte man teica, bija aizrādījums – neprasīt palīdzību no Krūmiņu ģimenes, jo nebija pieklājīgi traucēt citus ar personīgām grūtībām. Šoreiz es viņai neklausīju.

Ģimenē bija profesors Arturs Krūmiņš, tad arhitektūras profesors Rīgas Politehniskajā institūtā un pēc kara Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas loceklis, viņa sieva Erna Krūmiņa, vecākā meita Velta Mēters un jaunākā meita Ilga Krūmiņa. Turklāt dzīvokli arī dzīvoja viņu ķēkša Līna Pilsroze. Svarīgu lomu mūsu izglābšanā spēlēja arī skolotāja Elza Mileika, kuŗa ne tikai kļuva tuva draudzene (agrāk mēs nebijām pazīstami), bet ļoti aktīvi

nodarbojās ar mums nepieciešamā sagādāšanu. (...) Pārtikas kuponu, ko saņēma Krūmiņu ģimene, knapi pietika viņiem pašiem, kur nu vēl divi neparedzētiem "viesiem". Elza Mileika uzpēmās mūs apgādāt. Viņai bija daudzi draugi, gan starp kollēgām, gan laukos. Viņa "mobilizēja" visus, un, starp citu, daudzi brīnījās, kā divu personu ģimene (viņa un viņas māte) var tik daudz apēst. Vienreiz nedēļā viņa ieradās dzīvoklī ar lielu grozu, pilnu ar maizi, vai speķi, vai gaļu, ka nu izdevās. (...)

Bez tam vienīgi profesors Štālbergs, arī arhitekts, un viņa židu sieva, ārste, zināja par mums.

* * *

Te nu katrā ziņā piemināms īsts latviešu tautas varonis – Žanis Lipke. Citāts no Austrālijas un Jaunzēlandes *B'nai B'rith Bulletin*, Vol. 22, No. 22, 1977. g. jūnijā:

70 cilvēku piedalījās pusdienās Sidnejas "B'nai B'rith" namā svētdien, 21. maijā, par godu Žanīm Lipkem no Rīgas. Izraēlas "Yad Vashem" ir godinājis šo gaŗo, stalto 70 g. v. vīru ar sirmiem matiem un viņa ģimeni kā "Pasaules tautu labestīgus cilvēkus" par viņu drosmīgo palīdzību glābjot židu dzīvības no Hitlera vajātājiem 1941.–1944. gados Rīgā.

"B'nai B'rith" 21. rajons, izmantojot gadījumu, kad Lipkes kungs īsumā apciemoja savu dēlu Alfredu Austrālijā (Anna Bay, NSW), pasniedza viņam īpašu goda apliecību, ko atsūtīja no "B'nai B'rith" Vašingtonā.

Tā kā Sidnejas mērs Leo Ports nevarēja piedalīties pusdienās, viņš bija uzaicinājis Lipkes kungu ar ģimeni un "B'nai B'rith" pārstāvjus uz īpašu pieņemšanu pilsētas namā iepriekšējā piektdienā.

Žanis Lipke atkārtoti riskēja savu, sievas un ģimenes dzīvību, lai glābtu 41 Latvijas židu no drošās nāves. (...) Žanis Lipke bija ostas strādnieksPārdaugavā. Kad žīdus iedzina geto, Žanis dabūja darbu vācu Luftwaffes "Sarkanajos Spiķeros". Katru rītu viņš pavadīja židu grupu no geto uz Spiķeriem un pārraudzīja darbu. Viņš palīdzēja viņiem dabūt pārtiku un medikamentus. Tā kā geto vārtu sargi ieslodzītos tikai skaitīja, kad viņi atgriezās no darba, nepārbaudīdami vārdus, Žana latviešu draugi uzlika dzeltēnās zvaigznes un ierindojās pareizā skaitā. Organizētajos nemieros pie vārtiem žīdi noņēma savas zvaigznes un izgāja ārā kā ārieši, kas bija sargājuši ievestās grupas. Saka, ka reiz, neatradams tuvumā uzticāmu cilvēku, Žanis pats sev uzlika dzeltēnu zvaigzni un viņa grupa iegāja pa vārtiem bez sarga, bet ar pareizo cilvēku skaitu.

1941. gada septembrī Žanis krita vācu aizdomās, un viņu māju pēkšņi izmeklēja. Tai laikā viņš slēpa savu židu draugu Chaimu

Smolanski, kurš bija noliktavās ievainojis kāju un knapi varēja kustēties. Sargi atrada bēgli un pēc mājas izlaupišanas lika viņam un Žanim aiziet uz policijas iecirkni.

Iecirkni mūs sagaidīja divi sargi flotes formas tērpos, atceras Smolanskis, kurš pārdzīvoja okupāciju. "Viens no viņiem tēmēja uz mani ar pistoli, gatavs šaut. Žanis aizlēca man priekšā, sargājot mani ar savu ķermeni, un dusmīgi kiedza: 'Nošauj vispirms mani, tu maita tāds! Tu nemaz nezini, kas šis cilvēks ir. Viņš strādā manā labā, un es esmu vāciešiem par viņu atbildīgs!' Kliedziens sargu galīgi apstulbināja. Viņš nolaupījās un ielika mūs cietuma kamerā. Nākošajā dienā Žani atlaida – viņš piekukuļoja policistu. Pēc pāris dienām viņš dabūja arī mani ārā tādā pašā veidā. Šo gadījumu geto uzskatīja kā brīnumu, līdz tam neviens nebija atgriezies dzīvs no policijas."

25. oktobrī geto vārti beidzot tika slēgti un sardze pastiprināta. Židi atgriezoties no darba, tika kārtīgi izmeklēti un nežēlīgi sodīti, ja atrada pat kripatiņas ēdiena. Žanis savus draugus bridināja: "Uzbūvējiet slēptuves geto! Kad draud briesmas, slēpjieties dienu, divas. Kad lietas nomierināsies, es atnākšu un jūs aizvedīšu."

Rīgā gājā bojā 40.000 cilvēku, vairums bērni, sievietes un sirmgalvj. Geto ietves bija piegruzotas ar cilvēku locekļiem un saplosītiem bērnu liķiem, kas tika izsviesti no augšstāviem, kā arī ar pievilto upuņu nederīgām mantām – viņiem bija stāstīts, ka viņus pārvietos citā nometnē.

"Es stāvēju ar manu tēvu pie geto dzeloņstieplēm. Biju 8 gadus vecs," atceras Žaņa jaunākais dēls Zīgfrīds. "Vienmēr atcerēšos viņa drebošo balsi: Skaties, mans dēls. Skaties un nekad neaizmirsti! Asaras ripoja pa viņa vaigiem."

Tagad geto palika tikai vīrieši, darba vergi. Bija skaidrs, ka viņus nogalinās tulīt, kad viņi kļūs nevajadzīgi. Žanis drudzaini sāka meklēt vietas, kur viņus noslēpt.

Viņš atrada pagrabu šur, tukšu ēku tur. Kad vairāk drošu slēptuvju nebija, Žanis Lipke nolēma izbūvēt apakšzemes bunkuru šķūnī pie viņa mājas. Bija stiprs sals, zemi vajadzēja sasildīt ar lodēšanas lampu, nevienam nebija nekādas pieredzes, kā kaut ko tādu būvēt. Kad uznāca siltāks laiks un sniegs nokusa, viss iebruka, un vajadzēja sākt no gala. Žanis piesavinājās blūkus, flizes, kaļķu javu – jebkādus būvmateriālus, ko varēja atrast. Drīz labi slēpts bunkurs bija gatavs. Žanis, viņa sieva Johanna un vecākais dēls Alfreds sagādāja bēgļiem nevienpārtīku, bet arī pistoles, lodes un radio aparātu.

Līdz 1943. gada sākumam Žanis slepeni plānoja ar dažiem uzticamiem draugiem, kā palīdzēt židiem izbēgt no geto un slēpties mežā. Viņus slēpa un viņiem sagādāja pārtiku. Nelaimīgā kārtā ne

visiem izdevās izglābties no vāciešiem, bet ne Žaņa pūļu trūkuma dēļ.

1943. gada sākumā Žanis atstāja darbu Luftwaffes noliktavās un sāka strādāt laukos. Tas deva viņam iespēju likumīgi ceļot pa laukiem, vedot bēgļus, lai noslēptu viņus siena kaudzēs, šķūņu augšas, pagrabos. Viņš varēja arī vieglāk sagādāt viņiem pārtiku.

(...) Latvieši, kas strādāja lauku darbinieku birojā, pateicoties paviršajai uzraudzībai, izklīda. Žanis pārņēma biroja atslēgas [birojs bija Rīgā – F.G.], un to izmantoja kā pārejas slēptuvi koncentrācijas nometnes bēgļiem, kas gaidīja transportu uz drošākām slēptuvēm.

Žanis nekad nepagura savā glābšanas misijā, pat 1944. gada beigajās dienās, kad Rīgā SS ar policijas suņiem meklēja bēgļus un to glābējus un šāva bez brīdinājuma.

(...) Žanis tagad dzīvo viens vecajā mājā, kur tik daudz uztraucošu notikumu risinājās aizgājušajos gados. Pateicoties draugu pūlēm, viņam piešķīra "Latvijas personīgā pensionāra" titulu, bet no tā nāk maz materiāla labuma.

Materiālu par Žani Lipki un viņa darbību no intervijām ar tiem, kas pārdzīvoja, nosūtīja uz Izraēlas memoriālo institūtu "Yad Vashem" Jerūzalemē. Viņam un viņa sievai piešķīra augstāko atzinības balvu "Labestīgo cilvēku balvu", un 1966. gadā viņus aicināja iestādīt koku "Pasaules tautu labestīgo cilvēku" alejā Izraēlā. Taču padomju valdība liedza viņam izbaukšanas atļauju.

Tagad, 11 gadus vēlāk, viņam dota atļauja apciemot dēlu, kas izbēga no Latvijas un dzīvo Austrālijā. "B'nai B'rith" repatriantu ložas "Laid manu tautu vaļā" Telavivā locekļi, no kuriem daži ir no Rīgas, lietu darīja zināmu Brālim Dr. N. Urmanam no Melburnas, kad viņš bija Izraēlā. Brālis Braians Lennijs no Sidnejas sameklēja Žaņa Lipkes dēlu un nokārtoja tikšanos, lai izplānotu ilgi nokavētu atzinību.

Pirmo atzinību – "Yad Vashem" goda medaļu — Izraēlas ģenerālkonsuls Dāvids Ben-Dovs pasniedza Lipkes kungam kopējā Holokosta atceres vakarā Sidnejā aprīlī.

Tiktāl – biļetena teksts. Pastāstīšu par to, kas sekoja Lipkes Austrālijas apmeklējumam.

Padomju varas iestādes bija atļāvušas Žanim Lipkem apciemot dēlu Austrālijā, bet liedza atļauju braukt uz Izraēlu, kur viņu, var teikt, atplestām rokām gaidīja daudzi židi, kuņus viņš bija izglābis.

Būdam Austrālijā, Žanis Lipke pieņēma biļeti lidojumam uz Izraēlu, ko šie cilvēki bija viņam sagādājuši. Nākamajā dienā vajadzēja izlidot, taču PSRS konsulāts tai dienā bija slēgts, kamēr Izraēlas konsulāts bija vaļā...

Vārdu sakot, Žanis Lipke ieradās Izraēlā un Pasaules tautu labestīgo cilvēku alejā, Piemiņas kalnā Jerūzalemē. Viņš iestādīja kociņu. Izraēlas lielākā avīze *Ma'ariv* ievietoja plašu rakstu par viņu, un 1977. gada 30. augustā Latvijas un Igaunijas žīdu apvienība Izraēlā kopā ar "B'nai B'rith" sarīkoja svinīgu vakaru par godu Žanīm Lipkem. Vecajam vīram (dzim. 1900. g.) asaras sakāpa acīs, kad viņš ieraudzīja ļaužu pārpilno zāli un dzirdēja dārdošos aplausus, ar kuriem viņu uzņēma. Man bija tas gods tai vakarā apsveikt Žani Lipki latviešu valodā. Sākumā es citēju no Vecās Derības, no Pirmās Mozus grāmatas 18, 26–32: "Ja es Sodomas pilsētā atradišu 50 taisnus, es saudzēšu visu šo vietu viņu dēļ ... Es to neizpostīšu desmita dēļ."

Nobeidzot īso uzrunu, es teicu: "Dievs, svēti Latviju par to, ka tai ir tādi dēli kā jūs!"

Žanis Lipke nomira 1987. gada 20. maijā. Miers viņa pišļiem! Un pateicība un gods tiem, kas parūpējušies par to, lai viņam Rīgā tiktu uzcelts pieminēklis, kuŗa pakājē lai nekad nenovīstu *atzinības* ziedi.

10. Divreiz divas divīzijas

Vācu-padomju frontē izveidojās ipatnēja simetrija: 1944. gadā katrā no karājošām pusēm cīnījās divas latviešu divīzijas, apvienotas vienā korpusā, un šis, varētu teikt, divreiz divas divīzijas zaudēja daudz asiņu apstākļos, kad bieži vien cīnījās – ja ne tiešā, tad pārnestā nozīmē – brālis pret brāli, atsevišķos gadījumos brīvprātīgi, bet lielākoties – abās pusēs – piespiesti, saskaņā ar iesaukšanas pavēli.

Vācu pusē korpusa un divīziju komandieři bija vācieši, taču tā dēvētais “leģiona ģenerālinspektors” un lielais vairums virsnieku, kā arī visi kareivji, bija latvieši. Padomju pusē korpusa un divīziju komandieři bija latvieši, pārējo virsnieku un kareivju vidū bija ne tikai latvieši, bet arī židi un krievi.

Vienā pusē, Vācijas bruņoto spēku ietvaros, karadarbībā piedalījās latviešu 2. brigāde, vēlāk 19. divīzija un 15. divīzija, tas ir – tā dēvētais Latviešu leģions *Waffen-SS* Sestā armijas korpusa sastāvā, kā arī seši robežsargu pulki, gaisa spēku izpalīgi un lidotāji, kas ietilpa *Luftwaffenlegion Lettland*.

Otrā pusē, PSRS bruņoto spēku ietvaros, karadarbībā piedalījās 24. teritoriālā korpusa atliekas, 1. atsevišķais latviešu strēlnieku pulks, 2. (76.) atsevišķais latviešu strēlnieku pulks, vēlāk 201. latviešu strēlnieku divīzija, ko pēc kāda laika pārdēvēja par 43. latviešu gvardes strēlnieku divīziju, tad vēl 308. latviešu strēlnieku divīzija (abas šīs divīzijas apvienoja 130. latviešu strēlnieku korpusā) un arī lidotāji, kas ietilpa 1. latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulkā.

Išumā varam pretstatīt abas latviešu *Waffen-SS* divīzijas – 19. un 15. divīziju – abām “sarkanajām” latviešu strēlnieku divīzijām – 43. gvardes divīzijai un 308. divīzijai. Vienā pusē Latviešu leģions, otrā pusē Latviešu korpus. Leģionu raidīja kaujās tie, kam karogs bija sarkans ar kašu krustu, bet korpusu – tie, kam karogs bija sarkans ar plecstaru zvaigzni. Leģionam ienaidnieks bija “boļševisms”, korpusam – “fašisms”. Tūkstošiem latviešu krita gan vienā, gan otrā pusē.

Vairākos frontes iecirkņos bija gadījumi, kad latvieši cīnījās pret latviešiem, īpaši Kurzemē pie Džūkstes 1944. gada decembrī.

Pavisam kara darbībā Vācijas pusē piedalījās apmēram 140.000 latviešu, PSRS pusē – ap 65.000 latviešu un 15.000 Latvijas židu, Latgales krievu, poļu utt.

Man bija izdevība iepazīties ar diezgan plašiem materiāliem par šīm “divreiz divām divīzijām”, sarunājoties ar abu pušu veterāniem, pie kam šīs sarunas bieži vien bija ļoti atklātas un nepiespiestas. Es pārliecinājos, ka latviešu karavīri abās pusēs (un latvieši jau no seniem laikiem ir pazīstami kā drosmīgi karotāji), cīnīdamies ierakumos frontē, nebija atbildīgi par ļaundarībām, ko īstenoja abi totālītarie režīmi aizmugurē. Bija, protams, izņēmumi, taču lielum lielais karavīru valrākums bija tipiski frontinieki, kuŗiem nav jākaunās par to, ko viņi darīja kara laikā, būdami iesaukti attiecīgajās karaspēka daļās zem svešiem karogiem – sarkanā ar kāšu krustu un sarkanā ar piecstaru zvaigzni.

Cilvēki, kas nav pietiekami labi informēti, rietumos bieži vien ar neuzticību un aizdomām raugās uz kara veterānu, kuŗš atzīst, ka ir karojis Vācijas pusē *Waffen-SS* sastāvā. Šo bruņoto vienību plašāka analīze visas Eiropas mērogā neietilpst šīs grāmatiņas temā. Norādišu tikai, ka Hitlers un Himlers nolēma formēt latviešu divīzijas, kas tika apvienotas tā dēvētajā Latviešu leģiona *Waffen-SS* Sestā armijas korpusa sastāvā, tāpēc, ka citādi nebūtu iespējams sūtīt uz fronti desmitiem tūkstošu latviešu.

Te jāpaskaidro: Latvija ietilpa *Reichskommissariat Ostland* – teritorijā, kas nebija pievienota Vācijai, bet juridiski joprojām skaitījās okupēta sveša zeme, un Hāgas konvencija aizliedz šādu teritoriju iedzīvotājus iesaukt attiecīgās okupētās valsts regulārajā armijā (šai gadījumā – *vėrmachtā*). Tāpēc Hitlers, pārvarēdams savu nepatiku pret latviešiem, nosprieda, ka vajadzīgo “lielgabalu gaļu” Latvijā viņš varēs dabūt, ja jaunās karaspēka vienības sauksies par brīvprātīgo divīzijām – un taisni *Waffen-SS* formāli skaitījās volontieŗu, “jaunās Eiropas aizstāvju” karaspēks.

Faktiski Latvijā notika mobilizācija – piespiedu kārtā, ar draudiem un stingriem sodiem par neierašanos iesaūkšanas iecirknī, ar nošaušanu par dezertēšanu no frontes. Neaizmirsīsim, ka masveida iesaūkšana Latviešu leģionā sākās 1943. gada rudenī, kad vācu armija Austrumu frontē cieta vienu sakāvi pēc otras. Pirms tam, sevišķi Volchovas rajonā, frontē gan cīnījās latviešu bataljoni, bet tie bija “izbārstīti” starp vācu vienībām.

Vispār Hitlera un Himlera nolūks bija divkāršs: apiet Hāgas konvencijas aizliegumu iesaukt okupēto zemju iedzīvotājus regulārajā armijā ... un, iesaistot desmitiem tūkstošu latviešu tieši *Waffen-SS* vienībās, uzspiest viņiem “Kaina zīmogu” – SS “rūnas” par zīmotni uz apkakles, mironģalvu par kokardi uz cepures, asins grupas tetovējumu padusē – tā, lai mobilizētos karavīrus

neatraujami, "uz dzīvību un nāvi" piekēdētu noziedzīgajam nacistu režimam, lai viņus identificētu ar *Allgemeine SS* ("vispārējās SS") rīklurāvēju ļaundarībām, lai viņi karotu līdz pēdējam elpas vilciēnam un nepadotos gūstā, zinādami, kas viņus – kā SS vīrus – gaida čekas moku kambaļos un Gulaga archipelagā.

Šis velnišķīgais nodoms lielā mērā izdevās: ar to arī izskaidrojams, ka taisni latvieši no *Waffen-SS* 15. divīzijas 15. bataljona tik izmisīgi aizstāvēja Berlīnē Hitlera Valsts kanceleju (*Reichskanzlei*) un Himlera Valsts drošības pārvaldes (RSHA) mitekli: šie 80 vīri bija no visām pusēm ielenkti, un viņi bija ne tikai *Waffen-SS*, bet arī latvieši, tātad, pēc padomju armijas čekistu (SMERŠ) kritērijiem – divkārt nodevēji...

Kāda likteņa ironija: šī latviešu bataljona pēdējais komandieris virsleitnants Neilands iegāja pasaules vēsturē, būdams tulks Berlīnes komandanta ģenerāļa Krebsa sarunās ar krieviem par kapitulāciju ... un cits latvietis – padomju ģenerālpulkvedis Nikolajs Bērzzariņš (Berzarin) iegāja pasaules vēsturē, kļūdams par krievu okupētās Berlīnes pirmo komandantu!

Pēckara gados latviešu trimdas prese bieži vien tiecās, pēc mana subjektīvā ieskata, pārlieku glorificēt augšminētā leģiona latviešu vadības politisko nostāju, taču tai pašā latviešu trimdā ir zināma arī cita, kritiskāka pieeja: tā, piemēram, 1984. gadā mirušais Latviešu leģiona kapteinis, Dzelzskrusta kavalieris Ādolfs Blāķis savā grāmatā *Medaļas otrā puse* (Buenos-Airesā, 1965.) nesaudzīgi šausa vairāku latviešu politisko un militāro vadītāju kļūdas, illūzijas un maldus. Blāķim bija morālas tiesības kritizēt, jo viņš pats varonīgi cīnījās un tika frontē smagi ievainots.

Vēl jāpiezīmē, ka Latviešu leģiona karavīri kaņoja pirmām kārtām pret boļševikiem, nevis par "Lielvāciju". Vēl vairāk: viņi bieži vien dungoja šādu dziesmiņu: "Mēs sitisim tos utainos, pēc tam tos zili pelēkos". Otrais nodoms netika īstenots, bet tā vairs nav šo vīru vaina...

Un "otrās puses" veterāni – latvieši, kas kaņoja Padomju armijas sastāvā? Viņu vidū bija tādi, kas tai laikā ticēja, ka latviešu lielākais ienaidnieks ir nevis boļševisms, bet "fašisms", pareizāk – tie paši vācieši, kuŗi jau priekš 700 gadiem uzmetās šai tautai par kungiem. Tāpat kā "leģionāriem" pretējā pusē, arī viņiem bija illūzijas: viņi cerēja, ka pēc kara latviešiem – kaut vai PSRS sastāvā – būs lielākas tiesības, plašāka autonomija (Kremlī taču bija nolemts paturēt "nacionālas kara spēka vienības" arī pēc kara un izveidot "nacionālas ārlietu ministrijas" katrai "savienotajai republikai"). Viņi rūgti vilās – tāpat kā rūgti vilās tie, kas cerēja, ka Hitlerš par varonību "atdos" latviešiem viņu valsti (vienīgais, kas tika panākts – latviešu leģionārus sūtīja kaņot tikai uz Austrumu fronti, nevis pret rietumvalstīm).

Tāpat kā Leģiona 19. un 15. divīzijai, savi varoņi bija arī 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijai Padomju armijas sastāvā: snaiperis Jānis Vilhelms 1942. gadā izpelnījās Padomju Savienības Varoņa nosaukumu, un vēlāk, 1943. gada jūlijā, amerikāņi viņam kā "sabiedroto karaspēka izcilniekam" piešķīra ASV ordeni "Zelta krusts". 1942. gada beigās frontē krita snaiķere Ērika Gaile: Latvijas neatkarības laikā viņa bija pazīstama slēpotāja. Padomju latviešu aviācijas pulkā bija vairāki neatkarīgās Latvijas gaisa spēku lidotāji – E. Jākobsons, K. Kalniņš, F. Sproģis un citi.

Man, kam bija ilgas, pat sirsnīgas sarunas ar abu pušu kara veterāniem, šķiet, ka gan vieni, gan otri mierīgi varētu tikties pie "pusstopa" vai alus kausa un kopā atcerēties asiņainās kaujas, nepārmetot cits citam par to svešo karogu, zem kuŗa katrs karoja: tā taču bija traģēdija gan vieniem, gan otriem, un vecs frontinieks allaž sapratis vecu frontinieku, ja vien viņš nav fanātiķis, bet parasts cilvēks "no tautas".

* * *

Īpatnējs bija židu stāvoklis Padomju armijas 43. gvardes divīzijā un vēlāk Latviešu korpusā. 121. gvardes strēlnieku pulka komandiera vietnieks un vēlāk 123. gvardes strēlnieku pulka komandieris bija žids – apakšpulkvedis Perlovskis, un līdzās latviešu kapteinim Ernestam Veisam cīnās piedalījās kapteinis Jāzeps Pasternaks – žids.

Židu tautības karavīri dalījās divās grupās: vieni, kas pirms kara simpatizēja komunistiem (piemēram, politruks Zālamans Eiduss, Juris Vaters, Mavriks Vulfsons un citi), bija pilnīgi pārliecināti, ka cīnās par absolūti taisnīgu "lietu", ne tikai *pret* fašismu, bet arī *par* "padomju varu". Citi – un tādu bija ne mazums – cīnījās pret vācu karaspēku kā *pret lielāko no diviem ļaunumiem*, jo "tajā pusē" viņus un visus viņu piederīgos gaidīja tikai viens liktenis – droša nāve, kamēr Staļina imperijai, tāpat kā demokratiskajām lielvalstīm – Anglijai un Amerikai – kopš 1941. gada 22. jūnija bija *vismaz viens kopīgs* mērķis: iznīcināt Hitlera imperiju, sakaut nesamierināmos židu tautas ienaidniekus – nacistus.

Padomju režīms šiem židiem riebās, un daudziem radi un draugi bija aizdzīti uz Sibīrijas vergu nometnēm. Šīs otrās grupas pārstāvjī Latviešu korpusa vienībās savā starpā sarunājās jidiša valodā, bet kādreizējo, tagad aizliegto cionistu apvienību biedri vismaz paslepus, čukstus – arī ivrita valodā, lai citi nesaprastu ... un lai varētu izteikt ilgas pēc *īstās* tēvzemes – Izraēlas. Daži no šiem Latviešu korpusa karavīriem 1945, un 1946. gadā mēģināja nelegāli pāriet robežu, lai caur Poliju, Čehoslovākiju, Austriju un Itāliju, spītējot britu blokādei, izlauztos uz Palestīnu. Citi, kopā ar

bērniem un mazbērniem, izceļoja uz Izraēlu, sākot ar 1969.–1971. gadu.

Latviešu korpusa varonīgāko karavīru vidū bija drosmīgs izlūks – Kurzemes žids, vecākais seržants Datelis. Tās pašas ģimenes atvase – Michaels Datelis, kuŗš bija ieceļojis Izraēlā no Rīgas 1971. gadā. Viņš krita varoņa nāvē 1973. gada oktobrī, aizstāvēdams savu tautu un neatkarīgo valsti — Izraēlu, pret ienaidniekiem, kuŗus atbalstīja Kremļa imperija...

* * *

Taču atgriezīsimies pie latviešiem. Nevar teikt, ka latvieši nemaz nepiedalījās Otrajā Pasaules karā Rietumu demokrātiju pusē: ir zināms, ka Latvijas sūtnis A. Bilmanis vienojās ar ASV jūrniecības komisiju un nodeva Latvijas tirdzniecības kuģus, kas atradās ārpus padomju varas sfēras, Sabiedroto rīcībā. Kā savā laikā rakstīja *The New York Times*, brīvās Latvijas tirdzniecības flote lielā mērā atbalstīja kara laika transportus, un vairāk nekā puse no Latvijas kuģiem, kas kalpoja Sabiedrotajiem, tika torpedēti viena gada laikā Atlantijas okeānā, kur siroja vācu zemūdenes.

Un pašā Latvijā, ko bija okupējis vācu karaspēks, atradās apņēmīgi cilvēki, kuŗi negribēja atzīt nedz nacistu, nedz bolševiku “tiesības” uz šo zemi, bet lika savas cerības uz ASV un Angliju, sagaidot, ka rietumu Sabiedrotie pēc kara palīdzēs Latvijai atgūt neatkarību.

Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais 1943. gada pavasarī slepus nosūtīja uz Rīgu attiecīgu memorandu, ko saņēma pirmskara Latvijas armijas ģenerālis V. Tepfers. Tā paša gada 13. augustā Latvijas pirmā prezidenta Jāņa Čakstes dēls prof. Konstantīns Čakste sasauca nelegālu sapulci, kuŗā tika nodibināta LCP – Latvijas Centrālā Padome. Konstantīns Čakste kļuva par LCP priekšsēdi, un viņam pievienojās Latvijas sociāldemokratiskās partijas, Demokrātiskā centra, Latgales kristīgo zemnieku apvienības un Latvijas Zemnieku savienības pārstāvji.

Šajā latviešu antinacistiskās Pretestības organizācijā darbojās labi pazīstami un populāri sabiedriski darbinieki – Dr. Pauls Kalniņš un viņa dēls Brūno Kalniņš, J. Rancāns, J. Breikšs, V. Bastjānis, F. Cielēns, Ā. Klīve, L. Sēja un citi.

Viņi sprauda sev mērķi – panākt, lai tiktu atjaunota ne tikai neatkarīga, bet arī demokrātiska Latvija, kuŗai jāizveido draudzīgas attiecības ar ASV, Angliju un Skandināviju un jācenšas panākt Baltijas valstu konfederācijas dibināšanu.

Ar Leģiona virsnieka – pulkveža Januma ziņu LCP iesaistīja savās aktivitātēs latviešu ģenerāli Kureli, kuŗa grupa ar sakarnieku kapteini Upelnieku uzturēja pastāvīgu kontaktu ar LCP. Latvijas

Centrālā Padome nodibināja sakarus ar līdzīgām demokratiskām organizācijām kaimiņzemēs – Lietuvas augstāko atbrīvošanās komiteju un Igaunijas pretestības kustības centru.

Diemžēl Gestapo uzzināja par šīm aktivitātēm, vairāki LCP vadītāji tika apcietināti, Konstantīns Čakste nomira 1944. gadā Štuthofas koncentrācijas nometnē, un 1944. gada 20. novembrī Liepājā pēc vācu kara tiesas sprieduma tika nošauti vairāki "kurelieši" – kapteinis Upelnieks, pulkvedis Liepiņš, kapteinis Mucenieks, virsleitnants Gregors un vēl citi virsnieki (pats ģenerālis Kurelis tika apžēlots), bet apmēram 500 latviešu karavīrus nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni.

Leitnanta Rubeņa bataljons, kuŗā ietilpa divas smago ieroču rotas, viena ložmetējnieku un viena strēlnieku rota ar apmēram 400 vīriem, bija atteicies atbrūpoties un uzsācis cīņu ar vāciešiem. 25 dienu ilgā sadursmju laikā šī vienība cieta ievērojamus zaudējumus. Bija krituši ap 40 vīru, to vidū arī pats bataljona komandieris leitnants Rubenis. Arī vācu zaudējumi nebija mazi. Tikai 10. decembrī šie latviešu karavīri sadalījās mazākās grupās un izklida apkārtējos mežos (O. Freivalds, *Kurzemes cietoksnis*, 2. daļa, 75. lpp.).

Tā beidzās mēģinājums atrast "trešo ceļu" starp nacistiem un bolševikiem.

11. Latviešu un žīdu dīpiši

Vai tie latvieši, kas 1944. un 1945. gadā bēga no Latvijas uz Rietumiem, darīja pareizi, pamesdami dzimto pusi?

Manuprāt – jā, noteikti, un nevienam nav tiesības viņus nosodīt par to. Vēl vairāk: ja es būtu bijis viņu vietā, es rīkotos tāpat. Un vai tad daudzi, ļoti daudzi žīdi, kuņiem chaotiskajā 1945. gada pavasarī un vasarā pavērās izdevība pamest dzimtās vietas Austrumeiropā un nokļūt Elbes viņā pusē, neizmantoja šo izdevību?

Iemesli bija dažādi, nākotnes izredzes bija atšķirīgas, bet fakts paliek fakts: kad Eiropā beidzās karš, Vācijas un Austrijas angļu, amerikāņu un franču okupācijas zonās saplūda miljoniem DP (displaced persons) jeb “dīpišu” un šai lielajā barā ar ukraiņiem un kroātiem, krieviem un poļiem bija arī latvieši un žīdi. Visvairāk latviešu, šķiet, bija Vācijas angļu zonā, visvairāk žīdu – amerikāņu zonā, taču gan pirmo, gan otro dzīves apstākļi šajos “dīpišu” laikos (1945.–1949./50.) bija stipri līdzīgi: viņus aprūpēja UNRRA, vēlāk IRO, viņi mitinājās barakās un laida kļājā savus laikrakstus un žurnālus, rīkoja kursus un koncertus, dedzīgi apsprieda aktuālās politiskās problēmas, strīdējās savā starpā par to, kas tālāk jādara, un mēģināja zilēt, kas viņus gaida.

Cilvēki badojās, bažījās, cerēja uz labāku nākotni. Raibajā, patiešām internacionālajā “dīpišu” jūklī rosījās visādi “tipi”: gan nesenie nacistiskie rikļurāvēji, kuņi slēpa savu identitāti, gan dēkaiņi, spekulanti un blēži, gan čekas aģenti, gan citu spiegošanas tīklu emisāri, taču lielum lielais vairums bija pagalam noguruši un nomocīti cilvēki, kuņiem gribējās – beidzot – mieru un patvērumu.

Vācijas un Austrijas amerikāņu, angļu un franču zonās vienu gadu pēc kara beigām atradās vairāk nekā miljons “dīpišu”, tai skaitā gandrīz 200.000 latviešu un apmēram tikpat daudz žīdu.

Latvieši un žīdi dzīvoja “dīpišu” nometnēs, neko nezinādami vieni par otriem un – kas tai situācijā bija saprotams – arī neko nevēloties zināt. Latvieši apraudāja zaudēto dzimteni, lūdza Dievu, lai drīzāk sāktos karš starp Rietumu sabiedrotajiem un PSRS, un sākumā nemaz tik ļoti negribēja doties tālāk uz aizjūras zemēm, jo arvienu vēl cerēja, ka trimdas periodam drīz būs gals. Tikai pēc tam, kad ASV, Kanāda un Austrālija plašāk pavēra vārtus un kad

izgaisa cerības uz "galīgo atbrīvošanas karu", latvieši sakravāja mīlotās grāmatas, nacionālos karogus un tautas tērpus un devās tālajā trimdā. Žīdi apraudāja miljoniem zaudēto tuvinieku, bez nožēlas šķīrās no nacistisko koncentrācijas nometņu atliekām un Austrumeiropas miestu gruvešiem un lūdza Dievu, lai angļi drīzāk izvēcas no Palestīnas. Gaidot šo brīdi, viņi nelika rokas klēpi, bet mēģināja pa daždažādiem aplinkus ceļiem sasniegt Apsolīto zemi – Izraēlu, vienīgo zemi visā plašajā pasaulē, ko viņi varēja ar pilnām vēsturiskām tiesībām saukt par savu nacionālo mājokli. Viņi zināja, ka Palestīnā dzīvo arī arabi, bet viņi zināja arī, ka tikai tur – starp Vidusjūru un Jordānas upi, žīdiem ir savas saknes, ka vienīgi tur viņi varēs ar ieročiem rokās nosargāt sev "vietu zem saules".

12. Juris Vaters un Muļa Jofe

Divi Latvijas židi – divi atšķirīgi likteņi.

Man šķiet, ka šīs grāmatīņas tematiskajos ietvaros iekļaujas arī referāts ar augšminēto nosaukumu, kuŗu es piesūtīju nolasīšanai Baltijas studiju apvienības konferencē Toronto 1978. gada maijā. Diemžēl šis referāts netika nolasīts, jo, kā raksta V.J. no Toronto (*Laiks*, 1979. g. 17. novembrī), "savādā kārtā tas esot pazudis".

* * *

Tā paaudze, kas dzimusi Pirmajam pasaules kaŗam beidzoties, cietusi vislielākos zaudējumus Otrajā pasaules kaŗā – tīri fiziskā nozīmē, jo šī paaudze noasiņoja gan kaŗa laukos, gan Hitlera un Staļina koncentrācijas nometnēs, un arī morālā ziņā, jo kaŗa aukās un represiju spīlēs zuda daudzas illūzijas, ko loloja šī paaudze, izgaisa sapņi par jaunu, taisnīgāku pasauli, brīvību, godu utt.

Sevišķi rūgts liktenis, kā zināms, piemeklēja židu jaunatni, kas tajās Eiropas zemēs, ko okupēja Lielvācijas bruņotie spēki, bija lemta pilnīgai fiziskai iznīcināšanai. Tiem židu jauniešiem, kuŗiem izdevās *izrauties* no SS, SD un *Sonderkommando* darbības loka, nereti draudēja citas briesmas – tikt ierautiem tā dēvētās "antifašis-tiskās", t. i. staļinistiskās imperijas represiju "dzirnāvās", kas samala ne vienu vien stipru raksturu.

Ja gribam gūt priekšstatu par tipisku židu jaunieša likteni – runa te ir par *Latvijas* židiem – tad bagātīgu vielu gan skumīgām pārdomām, gan lietišķai analīzei sniedz divu varoņu dzīves stāsti. Abi viņi – Juris Vaters un Muļa (Samuels) Jofe – mira varoņa nāvē. Bet visos pārējos aspektos katram no viņiem bija cits ceļš, cita motivācija varonībai, citi priekšstati par savu tautu, par zemi, kurā viņi uzauga, par apkārtējo pasauli un par dzīves jēgu vispār.

Abi bija dzimuši tai laikā, kad sabruka Romānovu, Hohencollernu un Habsburgu imperijas. Viens krita varoņa nāvē kaujā pret vāciešiem, būdams pārliecināts, ka cīnās – zem sarkanā karoga – par visas cilvēces laimi. Otrs mira – mira kā varonis – padomju spaidu darbu nometņu valstībā, Gulaga archipelagā, apzināda-

mies, ka viņa nāve nebūs bijusi veltīga, jo viņš bija devis iespēju daudziem saviem tautiešiem izlauzties uz viņu senču zemi – Izraēlu. Un *abiem* šķita, ka viņi izpildījuši savu pienākumu, klausījuši savas sirdsapziņas balsi.

Trīsdesmitajos gados, kad veidojās abu šo puīšu pasaules uzskats, Latvijas žīdu jauniešiem, kuŗš vairāku vēsturisku, socioloģisku un psiholoģisku apstākļu dēļ nevarēja un arī negribēja – atšķirībā no Vakareiropas valstīm – padarīt *Wirtsvolk* (šai gadījumā – latviešu tautas) nacionālos centienus par saviem, identificēties ar tiem, pavērs divi ceļi savas "personības izkopšanai" un "stājas apliecināšanai": *komūnisms* un *cionisms*.

Juris Vaters izvēlējās pirmo ceļu, Muļa Jofe – otro.

Sniedzot īsu pārskatu par šo divu daudzējādā ziņā tipisko un ievērojamo cilvēku drāmatisko likteni, es balstījos uz ziņām, ko sniedz divas diezgan izsmeļošas grāmatas:

1) Ingrida Sokolova *Cik jauni mēs bijām*. Apraksts. Izdevniecība "Liesma", Rīgā, 1969. g.

2) Avraam Itaj i Mordechaj Nejštat. *Čerez tri podpolja* (krievu valodā, isināts tulkojums no ivrita). *Iz istoriji chalucianskogo dvižerija "Necach" v Latviji*. Biblioteka "Alija" (30). Tel-Avivā, 1976. gadā.

Par Juri Vateru, kuŗš ir Sokolovas grāmatas "dokumentālā apraksta" varonis, man stāstīja arī abi viņa tuvākie draugi – Mavriks Vulfsons un Anatolijs Kāns, kas nostaigāja tādu pašu ceļu, bet palika dzīvi un vairākus gadus bija mani darba biedri Rīgā, kur strādāju telegrāfa aģentūrā un vakara avīzes redakcijā.

Par Muļu Jofi man pašā Latvijā saprotamu apstākļu dēļ nebija iespējams savākt papildu datus. Taču augšminētā A. Itaja un M. Neištata grāmata, kas krievu valodā iznāca Telavivā 1976. gadā, sniedz diezgan sīkus datus par šī cilvēka dzīves nozīmīgāko posmu, t. i. no 1941. līdz 1955. gadam.

* * *

Sāksim ar Juri Vateru. Viņš piedzima Rīgā 1917. gada augustā. Pilsētai tuvojās vācu karaspēks. Līdz ar milzīgām bēgļu masām uz Krieviju aizbrauca arī viņa vecāki: māte Helēna – "Kuldīgas meitene" (Sokolova, 5. lpp.) un tēvs Lāzars – burtlicis, ko "kaŗa vētras bija atdzinušas uz Rīgu no pašas Polijas pierobežas". 1922. gadā Vateru ģimene atgriezās Rīgā un apmetās Lāčplēša ielā 112 (Maskavas priekšpilsētā).

Tēvs "ilgus gadus smagi slimoja ar kuņģa kaiti, mātei nācās uzturēt ģimeni (...) Mazliet atveseļojies, tēvs lika lietā cimdu meistara prasmi". Viņš 1934. gadā "par savu radu līdzekļiem" Brīvības ielā

ierīkoja "darbniņiņu – pavisam šauru". Juris palīdzēja tēvam, drīz iemācījās "veikli rīkoties ar šķērēm" (9. lpp.).

"Viņi bija trīs", – tālāk raksta grāmatas autore I. Sokolova (10. lpp.) – "Juris, Mitja (Mavriks Vulfsons) un Toļiks (Anatolijs Kāns). Viņi iepazinās nevis kā klases biedri vai tuvi kaimiņi, bet gan kā ciņas un domu biedri". Juris "progresīvajā Etingera bibliotēkā (dažas grāmatas deva tikai zināmiem, pārbaudītiem lasītājiem), ar kuŗas vadītāju bija iedraudzējies, paklusām izlasīja no Padomju Savienības atgādātos izdevumus", piemēram, F. Gladkova *Cementu*, Bruno Jasenska romanu *Cilvēks maina ādu*.

Juris, šķiet, tā arī neuzzināja, ka tas pats Bruno Jasenskis ar savu ādu, ar savu dzīvību samaksāja par savu uzticību Marksā un Ļeņina idejām: viņu nobendēja "pašu ļaudis" – čekisti, NKVD. Par to, protams, Ingrida Sokolova neraksta.

..."Viņš gribēja kļūt ārsts – ķirurgs" (11. lpp.). "Nemanot pagāja pamatskolas gadi", un Juris iestājās 4. vidusskolā (pie t. s. Sarkanajiem Spiķeļiem). 1932. gadā, kad Juris iestājās šai skolā, raksta Sokolova, "te jau darbojās četras pagrīdes šūniņas", komjauniešu vidū bija "aktīvi un enerģiski pagrīdnieki".

Tātad Juris nepieslējās ne cionistiem–sociālistiem, nedz anticionistiskajiem žīdu sociāldemokratiem – "Bunda" aktivistiem, bet iesaistījās nelegālās komunistiskās jaunatnes organizācijas darbībā. Rīgas 4. vidusskolai – latviešu skolai – bija "senas progresīvas tradīcijas", apgalvo Sokolova: te "varēja mācīties visu tautību, arī dažādu pārliecību vecāku bērni". Patiešām progresīva skola: Juŗa Vatera sapņu valstībā – Padomju Savienībā *tajos pašos gados* skolēniem bija smagi jācieš, ja viņu vecāku "pārliecība", nemaz jau nerunājot par "sociālo izcelsmi", neatbilda partijas CK stingrajām prasībām.

Būdams 4. vidusskolā viens no labākajiem skolēniem, Juris sāk pildīt slepenus uzdevumus (15. lpp.): "Sākās ar 'Alaniku' – vispār-izglītojušu organizāciju, kur pulcējās apdāvināti jaunieši, lai paplašinātu savu garīgo loku. Tur darbojās komjaunatnes grupa, kas izmantoja legālo tribīni – T. Babčina, T. Zālite, V. Lifšics, B. Heimane-Manusova, J. Eichmanis, J. Eiduss un citi (...) Darba pamatforma – referāti par dažādām temām (...) Juris te pirmo reizi izdzirda (...) par vācu filozofu Špengleru, par Romēnu Rolānu, par politisko ekonomiju. Referenta lomā uzstājās arī Juris pats". Viņš "visbiežāk – un vairāk nekā citi – stāstīja par marksismu".

Tātad jūsmīgais zēns stāstīja citiem par marksismu. Viņš esot jauniešu vidū izcēlies ar "savu kritisko nostāju nevien pret buržuāzisko režīmu, bet arī pret mietpilsonisko sabiedrību" (16. lpp.).

Pēc kāda laika "pie Juŗa griezās komjaunatnes grupas vadītājs Jāzeps Eiduss, kas ilgi bija vērojis viņa darbību", un puisī uz-

nēma, kā nākas, nelegālajā Latvijas komjaunatnē – "Rīgas komitejas skolu centrā E. Opincāna klātbūtnē".

"Kad ulmanieši slēdza 4. vidusskolu, Jurim nācās piedzīvot nepatīkamus brīžus. Pēc agrākās brīvības atmosfēras 1. ģimnāzijas reakcionārais gaiss nebija izturams" (19. lpp.) un puisis "nolēma pāriet uz vakarskolu – Latviešu darba jaunatnes ģimnāziju" (gatavības apliecībā, kas attēlota grāmatā, gan stāv rakstīts tikai "Latviešu jaunatnes ģimnāzija" – bez "darba").

Ari pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Juris "bez nervozitātes" veica komjaunatnes uzdevumus, piemēram, "nāca talkā savam draugam Mitjam III rajonā". (Iekavās varu piezīmēt, ka šis Mitja – Mavriks Vulfsons – bija bagātnieka dēls, kuŗš "buržuāziskās" Latvijas gados nepazina trūkumu un nezināja, kas ir fizisks darbs, Viņš kļuva par komjaunieti aiz tīras romantikas, līdzīgi 60. gadu kreisajiem studentiem Vakareīropā un Ziemeļamerikā.)

"Te vienubrīd aizrāvās ar raķetēm, kas pacēla gaisā karogus, ar kastītēm, kuŗas uzspridzinot var tālu, neradot aizdomas, izkaisīt proklamācijas. Juris tad arī gatavoja sprādzienam vajadzīgo ķīmisko maisījumu" (22. lpp.).

Juris ierīkoja arī nelegālu tipografiju pagrabiņā (zem tagadējās kafejnīcas "Flora") tieši pie cimdu darbnīcas, kur strādāja viņa tēvs, kuŗš, ja ticam Sokolovai, "zināja gan, kādās slepenās gaitās staigā šie jaunieši". Tēvs "vai ik dienas diskutēja ar dēlu", un puika "varēja sīki stāstīt par piecgades plānu Krievijā, ekonomisko krīzi Rietumos, fašisma un demokrātijas problēmām".

1936. gadā Juris iestājās Latvijas universitātes medicīnas fakultātē.

Tālāk Sokolova stāsta (31.– 32. lpp.) par ļoti raksturīgu epizodi: "1939. gada vasarā Juris kopā ar Mitju ierēja nelielu istabiņu Lielupē. Astonos no rīta abiem bija jābūt Rīgā. Taču nupat caur Igauniju bija saņemts *Partijas vēstures īsais kurss*, un Juris lika priekšā celties piecos, sēsties laivā un irties uz Lielupes vidu. Te viņš pāris stundas nepārtraukti airēja un Mitja lasīja priekšā. Vēlāk viņi lasīja arī *Komunistiskās partijas manifestu* (...) Mitjam ar viņa vājo redzi nācās ņemt talkā palielināmo stiklu, lai atšifrētu mikrofilmu ar "PSRS Konstitūcijas" tekstu (...) Tā tas turpinājās līdz 1. septembrim".

Tagad tas izklausās kā anekdote. Bet tā tas bija: šādos rožainos – nē, sarkanos – mākoņos maldījās šo abu jauniešu domas.

Kas notika tālāk? 1939. gada oktobrī Juri iesauca Latvijas armijā. "Viņš šķietami tika izrauts no ierastās vides, taču netika šķirts no pagrides, bet tā buržuāziskās armijas apstākļos izrādījās īpaši bīstama un prasīja lielu izdomu, atjautību, nervu izturību" (33. lpp.).

Tātad Jurim (un viņa domu biedriem – Latvijas komunistiem) prātā bija pirmām kārtām Latvijas "lielā austrumu kaimiņa" – PSRS valsts intereses, kaut gan Staļins jau bija noslēdzis ne tikai neuzbrukšanas, bet arī draudzības līgumu ar hitlerisko Vāciju, un daudziem "progresīvi noskaņotiem antifasiem" tai laikā vairs nebija nekādu illūziju par padomju imperiālistu.

Sokolova raksta: Latvijas armijas "pagrīdnieku sanāksmē" esot pieņemts "lēmums – kara gadījumā nostāties Padomju Savienības pusē". Bet autore neprecizē, kāds karš te domāts: un ja nu PSRS pievienotos hitleriskajai Vācijai karā pret Angliju un Franciju?! Komunistiem taču akli jāizpilda *jebkuŗi* norādījumi no Maskavas...

Tālāk autore īsi un aprauti konstatē: "1940. gads. Tas ienesa milzu pārmaiņas visas latviešu tautas dzīvē" (34. lpp.). Kā to saprast? Sokolova nemin ne vārda par to, ka šī liktenīgā gada 17. jūnijā padomju kaŗaspēks *okupēja* patstāvīgo Latvijas valsti, padarot galu tās neatkarībai.

Pēc kāda laika Juris "pārgāja Sarkanās armijas kadros (...), sāka strādāt laikrakstā *Sarkanais Kareivis* (...) Un atkal satiekas trīs draugi, jo par redaktora Alfrēda Baloŗa vietnieku (...) nozīmē Mitru, par līdzstrādnieku Toļu".

Sokolova citē Toļas vārdus: Juris esot tai laikā bijis "bezbaļģs sadursmēs ar naidīgi noskaņotiem bijušajiem burŗuāziskās armijas virsniekiem". Juris, ko uzņēma kompartijā, kļuva par aģitatoru. Šokolādes fabrikā "Laima", raksta Sokolova (36. lpp.), "bija jāpārvēlē fabrikas komiteja, bet reakcionāri siksti pretojās komunistu kandidātūrai. Un atkal Juris runāja. Viņš prata iedvest strādniekos pārliecību, ka lietderīgi ievēlēt komunistu, un atklātā balsošanā guva uzvaru". Citiem vārdiem runājot, viņam izdevās pārliecināt strādniekus, ka ar "jauno, demokratisko tautas varu" labāk nestridēties.

"Kaŗš! No saulainās jūnija debess nobīra bumbu krusa un nolija loŗu lietus", – dzejiski raksta Sokolova par 1941. gada 22. jūniju (41. lpp.). Juris "stājas Proletārieŗu rajona partijas komitejas rīcībā, ar druŗinu (apmēram desmit cilvēku) patrulē pilsētā, lai iznīcinātu diversantus. Viņš sargā savu Rīgu ar 27. jūnija rītā. No vecās Ģertrūdes baznīcas torņa šauj. Arī pie Juglas tilta. Un druŗīnas komandieris Kārlis Vilciņš pavēl – sēsties maŗīnās. Pilsēta jāatstāj!" (42. lpp.).

Turpat Sokolova piezīmē: "Cik jauni, cik jauni mēs bijām! ... *Un daudz ko toreiz nezīnājām* (pasvītrojums mans – F.G.) ... Arī Juris ... Vai viņš varēja kaut padomāt, ka uz mūŗu šķīŗas no dzimtās Latvijas, no vecākiem, kas aizies bojā faŗistu moku kambaŗos, viņu paŗu īrnieŗu – divu jaunu skuŗu nodoti".

"Jauni gan mēs bijām, toties ar bezgalīgu dzimtenes mīlestību un bezgalīgu gatavību to aizstāvēt", – raksta Ingrīda Sokolova.

Viņa raksta par "dzimtenes mīlestību", taču dzimtene te domāta nevis Latvija, bet gan Padomju Savienība, kas varmācīgi aneksēja Latviju 1940. gada vasarā. Varbūt Ingrida Sokolova ar savu bieži atkārtoto smeldzīgo refrēnu – "Cik jauni mēs bijām", kas kļuvis arī par grāmatas nosaukumu, vēlas likt saprast vērīgam lasītājam saprast ko citu — cik naīvi, cik jūsmīgi, cik dumji mēs bijām?

Grāmata izdota Rīgā 1969. gadā, un autore, protams, nepasaka visu līdz galam.

...Juris evakuējās uz aizmuguri, apmetās Volgas krastos kopā ar citiem "evakuētajiem" – latviešiem, židiem, Latvijas krieviem – Kamešņicas ciemā. "*Daudzi brīnās par salmu jumtiem, par trūcīgo kolchozu* (44. lpp.), bet Juris, kas "jau sen sapņojis par tikšanos ar Padomju Savienību, tikai citādu tikšanos" (43. lpp.), "*dedzīgi diskutē, skaidro, runā par industriālizāciju, kurai ziedoti valsts pamatlīdzekļi*" (pasvitrojums mans – F.G.).

Nabaga nelabojamais Juris: viņš vēl aizvien ir illūziju gūstā. Viņa "mentors" Kamešņicas latviešu evakuēto "komūnā" ir latviešu komūnists Kārlis Vilciņš. "Juris varēja bezgalīgi izprašnāt par katorgu, kur Vilciņš bija pavadījis veselus septiņus gadus" (46. lpp.). Taču tā nebija *padomju* katorga, tas nebija Gulags, tā bija buržuāziskās Latvijas katorga, tīrā bērnu spēlīte salīdzinot ar to, kas bija jāpārcieš Juŗa Vatera tautietim Muļam Jofem, par ko būs runa tālāk.

...Kas bija Vilciņš? Sokolova tūlīt paskaidro (46. lpp.): "*Politkatordznieka piezīmju* autors, šis darbs bija jau publicēts presē pirmajā padomju gadā, atbildīgs Galvenās literatūras pārvaldes [cenzūras – F.G.] darbinieks, marksisma lektors universitātē un juridiskās fakultātes pēdējā kursa students – bija Jurim neizsmeļams garīgs avots". Ļoti raksturīga figūra...

Tālāk Sokolova sīki jo sīki apraksta Juŗa Vatera kaŗa gaitas Sarkanās armijas latviešu divīzijas sastāvā (1942. g. oktobrī divīzijai piešķir 43. gvardes divīzijas nosaukumu). Viņš, kam neizdevās pabeigt studijas medicīnas fakultātē, bija feldšeris. Kaŗā krita "dārgie biedri – Kārlis Vilciņš un Eduards Opincāns".

1942. gada 15. novembrī Maskavā "sanāca, – raksta Sokolova (66. lpp.), – studentu antifašistiskais mītiņš (...) Šajā mītiņā piedalījās prof. A. Kirchenšteins" (zinātnieks-vitaminologs, kuŗu Staļina emisārs A. Višinskis 1940. gada vasarā iecēla par Latvijas prezidentu "pārejas periodam", lai sagatavotu šis valsts formālo "uzņemšanu PSRS sastāvā").

"Jurim tika parādīts liels gods – pārstāvēt visu 43. latviešu gvardes strēlnieku divīziju. Viņu ievēlēja prezidijā, un viņš bija tas, kas nolasiĶa mītiņa rezolūciju, uzsaukumu 'Visas pasaules studentiem'".

Saviem "puišiem" artilērijas baterijā, uzsveš Sokolova, Juris bija "kā tēvs, draugs, ārsts un politvadītājs reizē. Un ļoti stingrs komandieris". Ja nebūtu žēl šī puīša pāragrās nāves kaujas laukā, gandrīz varētu teikt – viņš savu ciņas biedru vidū bija "mini-Stalīns"...

Drīz vien – 1943. gada janvārī – Juri pārcēla uz 11. armijas politdaļas kontrapropagandas nodaļu.

1943. gada 26. oktobrī viņš raksta Mitjam (M. Vulfsonam) vēstuli, kurā pavid neapmierinātība, pat rūgtums sakarā ar to, ka viņš vairs neatrodas latviešu divīzijā: "Biju cerējis uz drīzu tikšanos ar Tevi, tagad visi plāni mainījušies. Tomēr aizrakstīju Kalnbērziņam (...) Ja Tev būtu ērti, aizrunā, lai izpilda manu lūgumu. Esmu gatavs uz visu, lai tikai aizietu no šejienes un tiktu atpakaļ divīzijā" (Sokolova, 90. lpp.). 10. decembrī Juris atkal raksta Mitjam: "Tik ļoti gribas atpakaļ [uz divīziju – I.S.]. Bet kā aizbēgsi?"

"Pēc Gomeļas atbrīvošanas Juri (...) pārcēla uz 1. Ukrainas frontes politpārvaldi" (92. lpp.).

Starp citu vēl jāatzīmē, ka Juris Vaters "pirmajā padomju gadā" Latvijā apprecējās ar latvieti – Veru (Jāņa meitu), kuŗa tai laikā "bija komsorgs [komjaunatnes organizatore – F.G.] un mācījās partijas skolas vakara nodaļā" (39. lpp.). 1941. gada vasarā kaŗa jūkās Juris pazaudēja viņas pēdas, viņš bija pārliecināts, ka sieva kritusi frontē (Igaunijā). Juris "tā arī neuzzināja, – raksta Sokolova (65. lpp.), – ka 1942. gada 2. martā viņam piedzima meita Aina" (piedzima, piemetināsim, frontes viņā pusē – Latvijā, kas tai laikā bija *Reichskommissariat Ostland* sastāvdaļa. Pēc kaŗa, kad atgriezies sarkanarmieši, Vera vairs negribēs atcerēties stalto puisī – Ainas tēvu. Un tikai pašai Ainaī Mitja un Toļa reizēm atgādina, kas bija – un kāds bija – viņas tēvs).

Reiz Ingridai Sokolovai nejauši gadījās sastapties ar Juri Vateru kādā frontes ceļu krustojumā. Viņa atceras (96. lpp.): "Tā ir divaini laba sajūta, kad tu tālu projām no mājām satieci novadnieku un runā ar viņu savas dzimtās puses valodā". Tālāk seko zīmīgs raksturojums: "Cik skaists puisis! Bridi ļauju vaļu savai meitenes fantāzijai ... Zem spoži zilajām debesīm pie kamieļa kājas stāv kāds kareivis austrumnieks, sens asīrietis, stāv un gaida signālu kaujai. Seja melnīgsnēja" utt.

Pašam Jurim Vateram šādas asociācijas i prātā nenāca. Nekad savā neilgajā mūžā viņš, cik varam spriest ne tikai no Sokolovas grāmatas, bet arī no viņa tautiešu – Mitjas un Toļas atmiņām, nav tā īsti apzinājies, no kurienes viņš cēlies, kur mājājuši viņa senči – un uz kuriem ar visu sirdi un dvēseli tiecās simtiem citu žīdu jaunekļu tai pašā Latvijā, piemēram Muļā Jofē, par kuŗu te vēl būs runa.

...Kāds bija epilogs? Pārāk daudz vietas šai apcerējumā aizņemtū Juŗa Vatera pēdējās kaujas siķs izklāsts. Atzīmēsim tikai, ka viņš, kādā Ukrainas ciemā nokļūdamš kāda SS divīzijas "Wiking" bataljona kaŗavīru ielenķumā, atšaudījās ar loŗmetēju līdz tika smagi ievainots. Vācieši pakāra viņu aiz griestu āķa zemnieķu mājā, kur viņš bija patvēries ar savu loŗmetēju. Tas bija 1944. gada 13. februārī Šenderovķas ciemā Ukrainā. "25. augustā viņam pēc nāves piešķīra Ļeņina ordeni" (106. lpp.).

Īsajās piezīmēs, kas seķo Sokolovas grāmatas titullapai, izdevniecība "Liesma" uzsveŗ, ka Juris Vaters "bija no slavenās 30. un 40. gadu cīnītāju paaudzes, no tiem komjauniešiem, kuŗi jau burŗuāziskās Latvijas pagrīdē kaldināja padomju varas uzvaru (...) Viņš prata karsti milēt un karsti nīst, prata nesamierināmi nošķirt divas pasaules".

Tātad – fanātiķis? Diez vai. Drīzāk gan jūsmotājs, kuŗš *neprata* atšķirt sapņus no īstenības. Nomira viņš godam, cīnīdamies pret ienaidnieķu, kas bija apņēmies iznīcināt ne tikai demokrātiju (kuŗai Juris neticēja), bet arī Juŗa tautu – žīdus – līdz pēdējam cilvēķam. Bet kādai varai "līdz pēdējai asins lāsei" (kā teikts piezīmēs) *kalpoja* pats Vaters?

* * *

Samuels (Šmuels) Jofe, saukts Muŗa jeb Muŗķa, bija pavisam cita "ierauga" cilvēķs, kuŗš tomēr bija ne mazāk *tipisks* Latvijas žīdu jaunatnes pārstāvis kā Juris Vaters.

Telavivā izdotajā grāmatā, kuŗā stāstīts par šo cilvēķu, norādīts (30. lpp.), ka žīdu cionistiskās jaunatnes organizāciju galvenās sāncenses bija "Bunda" jaunatne ("Bunds" – sociāldemokratiska, bet anticionistiska žīdu strādnieķu apvienība) un komūnistiskā jaunatne. Atšķirībā no "Bunda", kā to uzsveŗ grāmatas autori, "komūnistiskā kustība balstījās galvenokārt uz izmeklētām grupām – uz skolu un darba jaunatnes izlasi" (t. i. elite. Pasvītrojums mans – F.G.).

Muŗa Jofe neilgi pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma jau bija darbīgs cionistiskās sociālistiskās jaunatnes organizācijas "Hashomer Hatzair – Netzach" aktivists. Viena no viņa līdz-gaitniecēm – Rivķa Dukarēviķa, atminoties tos gadus, stāsta (106. lpp.): "Īstenībā mēs bijām palestīniešu salīņa Latvijas žīdu iedzīvotāju vidū (...) Viss, kas attiecās uz Palestīnu, augstākā mērā attiecās arī uz mums ..., jo mēs neuzskatījām sevi par vietējās Latvijas sabiedrības daļu, mēs viscaur un pilnībā bijām izraēlieši. Pasaules notikumus mēs vērtējām, vadoties no tā, vai tie seķmē mūsu lietu vai kaitē tai" (pasvītrojums mans – F.G.).

Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Latvijā Muļam Jofem un viņa draugiem sākās "pirmā pagrīde", jo jaunā valdība aizliedza cionistu-sociālistu organizācijām legāli darboties, ļaujot bez traucēkļiem turpināt savu darbību tikai cionistiem-revizionistiem (nacionālistiem – "Betar") un ortodoksāli reliģiskajai apvienībai "Agudas-Isroel". Taču ar citādu nosaukumu – "Olim" – izdevās noorganizēt tādu kā biedrību vai klubu, kur ar zināmiem ie robežojumiem vēl bija iespējams sagatavot jauniešus fiziskam darbam un grūtai ciņai Palestīnā, neatsakoties no "darba komūnas" (kibuca) ideāla.

Sakarā ar to, kas jau teikts par Juri Vateru, der citēt vērtējumu, ko Itaja un Neištata grāmatā (111. lpp.) sniedz cits Muļas Jofes draugs – Gamliels: "Kas attiecas uz komunistu ietekmes pastiprināšanos uz jaunatni [žīdu – F.G.] 1939.–1940. gada ziemā, es, neizslēgdams organizētas kampaņas iespēju, uzskatu, ka tas galvenokārt bija Padomju Savienības varenības atspoguļojums ... Hitleriešiem arī bija ietekme to vāciešu vidū, kuŗi agrāk nepieslējās nacionālsociālistiem: viņu spēkā bija pievilcība".

"1940. gada 17. jūnijā rītausmā Padomju Armija ienāca Baltijas republikās", – teikts tai pašā lappusē (tas nav gluži precīzi, jo Lietuvā šī armija ienāca jau 15. jūnijā).

Tālāk seko apraksts par Muļas un viņa draugu "otro pagrīdi" – tā dēvētajā "pirmajā padomju gadā", kad komunistu vara Latvijā (jau 1940. gada jūlija beigās) aizliedza visas jaunatnes organizācijas, izņemot komjaunatni.

114. lappusē – un te mēs atkal atceramies, kas iepriekš bija teikts par Juri Vateru, Mitju un Toļu – Itaja un Neištata grāmatā rakstīts: "*Tas, ka daudzi žīdi priecīgi sagaidīja krievus un akceptēja padomju režīmu uz latviešu nacionālās nelaimes fona, stipri uzkurināja antisemitismu*" (pasvītrojums mans – F.G.).

1940.–1941. gadā par visas "otrās pagrīdes" darbību bija atbildīgs Ichaks Gordons (116. lpp.). Viņš zināja, ka šajos apstākļos Muļa (Jofe) "spējīgs uz kaut ko lielāku". Viņš teica: "Muļa jātaupa īpašiem uzdevumiem".

Viņš toreiz vēl nevarēja zināt, kādu īpašu uzdevumu bija lemts veikt Muļam Jofem un ar ko tas beidzās...

1941. gada 22. jūnijā vācu armija pārgāja PSRS jauno robežu. 26. jūnijā "pānīka Rīgā pastiprinājās" (134. lpp.), un Muļa Jofe kopā ar savu draugu Gamlielu Blaušildu nākamajā rītā devās prom – uz Igaunijas pusi. Valkā viņi uzzināja, ka tepat uz vietas tiek organizēta partizānu vienība. "Mūsu vadā, – atceras Blaušilds, – bija 20 cilvēku". Jau nākamajā dienā Muļa tika iecelts par vada ložmetējnieku. Pēc dažām nedēļām šis vads – jau padomju regulārā kaŗaspēka sastāvā – saņēma (Igaunijā) pavēli uzbrukt kādai vācu avangarda vienībai, un Muļa tika ievainots.

Viņu aizveda uz Tallinu un no turienes uz Ļeņingradu. "Atžirdzis no ievainojuma, Muļa lūdzās, lai viņu uzņem Sarkanajā armijā, taču tai laikā padomju varas orgāni nemēdza uzņemt armijā tos, kas bija dzīvojuši Baltijā (*vichodcev iz Pribaltiki*). Tai pašā 135. lpp. tālāk norādīts, ka sākās civiliedzīvotāju masveida evakuācija no Ļeņingradas: "Evakuētajiem deva iespēju izraudzīties dzīves vietu dziļā aizmugurē. *Pameklējis Padomju Savienības kartē kādu lielāku pilsētu Irānas robežas tuvumā, kas bija Palestīnai vistuvākā robeža*, Muļa izteica vēlēšanos evakuēties uz Ašhabadu" (pasvītrojums mans – F.G.).

Viņš "negrasījās vienatnē sasniegt Irānas robežu, lai tur meklētu iespēju to šķērsot. Viņš gribēja ņemt sev līdzī pēc iespējas vairāk kustības ("Hashomer Hatzair" – F.G.) biedru (...) Viņš pakavējās vairākās pilsētās un visur meklēja biedrus" (137. lpp.).

Muļa pabija Vologdā, Kirovā (kur bija daudz evakuēto no Latvijas). Sverdlovskā viņš atrada savu biedru Jaku (Jakovu Janaju). Viņa pirmie vārdi, stāsta Jakovs, bija "Braucam uz dienvidiem!" – "un mēs tūlīt pat sākām apspriest, kā šķērsot robežu ceļā uz Palestīnu" (pasvītrojums mans – F.G.).

Taškentā abi draugi nesekmīgi mēģināja nodibināt kontaktu ar kontrabandistiem, kas solījās nogādāt viņus pāri robežai uz Afganistānu (138.–139. lpp.). Kad noskaidrojās, ka viņiem draud lamatas, šis plāns tika atmests. Bet nodoms – izlauzties kopā ar biedriem uz Afganistānu vai Irānu, lai tik varētu nokļūt Palestīnā – šis nodoms netika atmests. Gluži otrādi: apņēmība istenot šo nodomu kļuva arvien stiprāka (140.–150. lpp.).

Tikmēr citi Muļas domubiedri, kuņus iesauca (sākot ar 1941. gada vēlo rudenī) Padomju armijas latviešu divīzijā, cīnījās frontē. Daudzi krita kaujās. Viens no viņiem – Šmuels Rozenbergs 1944. gada vasarā raksta no Veļikije Luki frontes sektora saviem draugiem Taškentā (153.–154. lpp.) "Es dodos kaujā (...) pret verdzību, eju, lai, kad ienaidnieks būs satriekts, *atgrieztos mūsu zemē, mūsu mīļotajā kibucā, lai dzīvotu tā, kā mēs ilgojāmies* (...) Šī mērķa labad es vajāju un situ frīčus (...) lai neaizmirstu tēvu, māti un Jašku, par kuņ likteni es neko nezinu. *Taču neaizmirsīsim arī Erecu – vietu, kas dārga mūsu sirdij, no kuņas mūs atrāvis – cerams tikai pagaidām – nolādētais ienaidnieks*" (pasvītrojums mans – F.G.).

Te jāpiezīmē, ka vēstulē vārdi "kibucs" un "Erec" (t. i. Eretz-Israēl jeb Izraēļa zeme, Palestīna) bija rakstīti "ķeburaini", un šie vārdi "eksotiskajā" ivrita valodā pagāja kara cenzoram secen...

Taču atgriezīsimies pie Muļas. 1943. gada beigās Muļa pārcēlās no Taškentas uz Maskavu, kur dzīvoja divas viņa krustmātes. Viņš tur vienu gadu mācījās Hidrotehnikas institūtā (arods, kas, kā viņš cerēja, būs viņam noderīgs Palestīnā).

1944. gada 13. oktobrī padomju karaspēks padzina vāciešus no Rīgas. Muļam izdevās jau pēc diviem mēnešiem atgriezties Rīgā, lai tūlīt, bez kavēšanās, no jauna uzsāktu pārtrūkušo pavadīenu – *palīdzēt saviem tautiešiem nokļūt Palestīnā*.

1945. gada pirmajā pusē Muļa mācījās institūtā, strādāja Rīgas ostā "un meklēja iespējas bēgt no Padomju Savienības" (159. lpp.). Drīz vien viņam pavērās iespēja tikt uz Poliju (159.–160. lpp.).

Muļas bijušā klases biedrene, bijusī žīdu nacionālistiskās jaunatnes organizācijas "Betar" aktiviste Raja Rozenkoviča-Lēvenberga atceras, kā tas notika (160.–161. lpp.). Viņa ar Muļu pievienojās kādai poļu tautības pilsoņu grupai, kas vēlējās "legāli", kā poļu repatrianti, tikt pāri robežai.

Ši dēka izdevās – tas bija 1945. gada jūlija sākumā, kad PSRS un Polijas jaunā robeža vēl netika tik modri apsargāta kā vēlāk.

Izpostitajā Varšavā Muļa dabūja zināt, ka darbojas ne tikai žīdu reliģiskā draudze, bet arī *draugi* un pat vesela organizācija – "Bricha" ("Bēgšana"). Palikt Varšavā bija bīstami, un Muļa ar Raju devās tālāk – kopā ar žīdu bēgļu grupām uz Čehoslovākiju, no turienes – nelegāli, slapstīdamies – uz Austriju, kur gandrīz vai iekrita (padomju zonā) čekistu nagos. Beidzot viņam izdevās nokļūt Lincā, kur sadabūja dokumentus, kas apliecināja, ka viņi esot Austrijas pilsoņi.

1945. gada septembra sākumā, divus mēnešus pēc aizbraukšanas no Rīgas, Muļa ieradās Milānā – angļu armijas Žīdu brigādes karavīra formas tērpā, t. i. kopā ar Palestīnas žīdu jauniešiem – šīs brigādes kareivjiem.

Tur, Milānā, atradās cionistu organizācija "Merkaz la-Gola" ("Diasporas centrs"), kas sniedza žīdu bēgļiem materiālu palīdzību un – slepus no angļu pavēlniecības – organizēja nelegālo imigrāciju Palestīnā.

Ši centra darbinieki bija bezgala pārsteigti, aprunājušies ar Muļu: šis puisis tikko bija izrāvēs "no turienes", bet nemaz nesteidzās tikt uz ilgoto Palestīnu (kur dzīvoja daudzi viņa draugi un miesīgā māsa). Nē, viņš katēgoriski prasīja, lai viņam ļauj atgriezties Padomju Savienībā un tur organizēt pēc iespējas lielāka tautiešu skaita bēgšanu pāri robežai (162. lpp.).

Nekāda pierunāšana – neuzņemties tik lielu risku, izraudzīties mazāk grūtu uzdevumu – nelīdzēja. "Viņš mocīja doma, ka viņš vienīgais no visiem izrāvēis brīvībā, kamēr citiem viņa biedriem izredzes bija niecīgas" (163. lpp.).

Atpakaļceļā no Lodzas (Polijā) Muļa 1945. gada 4. novembrī vēstulē kustības "Netzach" galvenajam stābam rakstīja: "Esmu pārliecināts, ka jūs jau dzirdējāt par stāvokli Krievijā, par drausmīgo antisemitismu (...) Vai tad tagad nav īstais brīdis, lai padomātu par to, kā no jauna iededzināt cionisma dzirksteli Krievijā?"

1945. gada decembra vidū Muļam, kas Lodzā no žīdu nelegālās organizācijas "Bricha" bija saņēmis "tirus" dokumentus, atkal šķērsoja PSRS robežu – šoreiz pretējā virzienā – un ieradās Viļņā.

Sākās jauns, pats bīstamākais posms viņa darbībā. Šī apcerējuma apjoms neļauj sīkāk pakavēties pie tā, ko paveica Muļa. Vairākkārt viņam tikko izdevās paglābties no apcietināšanas. Reiz viņš astoņas dienas pavadīja aiz restēm PSRS un Polijas robežpunktā Brestā. Kad sargi viņu veda uz pirti, Muļa iemanījās izbēgt (190. lpp.). Viņa darbība turpinājās, un žīdi no Latvijas un Lietuvas joprojām nelielām grupām nelegāli vai puslegāli atstāja PSRS.

Cvi Necers – viens no tiem, kas visas Austrumeiropas mērogā vadīja šo operāciju – atceras (196. lpp.): "Krievi, protams, zināja, ka žīdi dodas uz Poliju (...) Sākumā viņi tam nepievērsa uzmanību un, iespējams, pat raudzījās labvēlīgi. No augšas tika īstenota politika, kuŗas mērķis bija kaitēt angļiem, izmantojot žīdu tieksmi nokļūt Palestīnā. Kamēr krievi uzskatīja, ka runa ir par vienpatīgu bēgšanu uz savu roku, viņi raudzījās uz to caur pirkstiem. Taču drīz viņiem kļuva skaidrs, ka aiz izolētiem bēgšanas gadījumiem stāv organizācija, ko, iespējams, vada cilvēki, kas iesūtīti no Palestīnas. To viņi pieļaut nevarēja. Šādu organizāciju viņiem vajadzēja iznīcināt".

No Maskavas uz Lietuvu un Latviju nosūtīja īpašu operatīvo grupu, un 1946. gada 27. septembra vakarā Muļa Jofe tika apcietināts Baranovičos, netālu no robežas (226. lpp.).

Taču uzdevums bija jau paveikts: bija sekmīgi beigusies operācija, kas ilga vairāk nekā 9 mēnešus (217. lpp.) – 450 žīdiem no Latvijas, Lietuvas un citām vietām izdevās tikt ārā no PSRS un nokļūt Palestīnā.

Muļu aizveda uz Maskavu un ievietoja bēdīgi slavenajā Ļubjankā (234. lpp.).

Jaka (Jakovs Janajs), ko apcietināja kopā ar Muļu, atceras, kā viņu pratināja Ļubjankā (238. lpp.): "Izmeklētājs gribēja, lai es atzitos arī, ka rikojos aiz naida pret padomju iekārtu. Tam es nepiekritu: *mani neinteresēja, kāda iekārta ir Padomju Savienībā – lai tik izlaistu žīdus uz Eretz-Israel*" (pasvītrojums mans – F.G.).

Gluži tāda pati bija arī Muļas nostāja. Sodū viņam noteica nevis tiesa, bet tā dēvētā īpašā Apspriede (*Osoboje Soveščanije*). Spriedums bija šāds: pamatojoties uz kriminālkodeksa 58. panta 1.-a, 10. un 11. punktu – *divdesmit pieci gadi ieslodzījuma labošanas darba nometnēs* (tai laikā nāves sods Padomju Savienībā bija atcelts, citādi Muļam "pienāktos" nāves sods nošaujot).

Muļam Jofem tika pierakstīti šādi "noziedzumi": dzimtenes nodevība, kontrevolūcionāra cionistiska darbība, izmantojot nacionālis-

tiskus aizspriedumus, kā arī piedalīšanās pretpadomju organizācijā.

Viņam nebija ne mazākās izredzes tikt atbrīvotam pirms termiņa. Tā kā Muļa reiz bēga no apcietinājuma (Brestā), viņu nosūtīja uz "īpaši stingra režīma" nometnēm. Viņš smaka trijās nometnēs ziemeļos Komi APSR: Pečorā, Abezā un Džantujā. Muļa grasījās bēgt, bet plāns tika izjaukts.

1953. gada beigās Muļu pārveda uz Balejas (Balej) nometni Čitas apgabalā, Austrumsibīrijā. Nācās vergot 10 stundas dienā meža darbos. Piedevām viņš vēl veselu pusgadu vakaros, pēc šādām 10 darba stundām, mācījās meža šķīrotājuursos, lai vēlāk varētu pāriet uz vieglāku, kvalificētu darbu.

Taču 1954. gada sākumā Muļa, zaudējis cerības izklūt laukā no nometnes, no katorgas pirms 25 gadu termiņa izciešanas, pieņēma liktenīgu lēmumu: badoties, lai medicīniskā komisija, ņemot vērā vājo veselību, sastādītu attiecīgu aktu (to sauca par "aktēšanu" – *aktirovka*) un "norakstītu" viņu ... mirējos, nāvei nolemtajos. Šādus pusdzīvus mēdza atbrīvot un atlaist uz mājām, ļaujot viņiem nomirt "brīvē" (par to raksta arī Solženicins grāmatā *Gulaga archipelags*). Muļa cerēja, ka organisms viņam būs pietiekami stiprs un izturīgs un viņam izdosies "apšmaukt Nāvi". Bet viņš pārvērtēja savas izturības robežas.

Muļas māsa Rute, kas dzīvoja Rīgā, 1955. gada marta sākumā devās 10.000 kilometrus tālu uz Balejas nometni, lai tiktos ar brāli un pierunātu viņu atteikties no badošanās (250.–251. lpp.). Čitā nometņu galvenais ārsts teica viņai, ka jau diviem lāgiem parakstījis aktu, ieteicot atbrīvot savārgušo Muļu. Taču nometnes priekšnieks, kā arī apgabala nometņu pārvalde iebilstot pret atbrīvošanu.

40 gradu salā, vaļējā automašīnā, Muļu pārveda uz 100 km attālo uz Ņerčinsku (kur jau cara laikos bija katorga).

Tālākie posmi Muļas moku ceļā: četri mēneši Chabarovskas cietuma slimnīcā, tad nāca pavēle nogādāt ieslodzīto no Chabarovskas ... uz Birobidžanu. (Taisni uz Birobidžanu – uz to Sibīrijas novadu, kur Staļins bija licis proklamēt "Židu autonomo apgabalu" un kur Kremļa saimnieks grasījās 1953. gada sākumā nometināt simtiem tūkstošiem Maskavas, Ļeņingradas un citu lielpilsētu židu.)

Ceļā uz Birobidžanas pilsētas cietumu, kad vilciens ar ieslodzītajiem apstājās Biras (Bira) stacijā, Muļa nomira. Tas notika nakti no 1955. gada 4. uz 5. oktōbri (255. lpp.).

Kad viņš pēdējo reizi tikās ar māsu, Muļā teica tai: "Pat ja es zinājis, ka glābsu tikai vienu cilvēku un ka par to mani gaida šis bēdīgais gals, – es, vienalga, būtu darījis to, ko padarīju. Es to nenožēloju" (turpat).

Divi Latvijas žīdi – Juris Vaters un Muļa Jofe. Divi likteņi. Divējādi, ļoti atšķirīgi dzīves ceļi – bet abi ļoti raksturīgi tai paaudzei, tam laikmetam.

13. Sekas un secinājumi

Vienu tautu uzrīdīšanu otrām – to lieliski prata brūnais fašisms, kas rīdīja vāciešus pret poļiem, ukraiņus pret krieviem, slovakus pret čehiem, kroātus pret serbiem un visus kopā – pret žīdiem. Šo māku bija labi apguvis arī sarkanais fašisms, kuŗš, kaut arī būdams krasi antisemitisks ("anticionistisks"), viltīgi izmantoja klaida žīdu emocijas, lai uzrīdītu viņus ukraiņu, lietuvišu un arī latviešu trimdas kopienām.

Galvenais "ierocis" šajā KGB dezinformācijas meistarū akcijā bija kolektīvās apsūdzības par sadarbību ar nacistiem – apsūdzības, kas vērstas nevis pret individuāliem slepkavām, kuŗi pelnījuši, lai viņi nevarētu netraucēti baudīt savas vecumdienas, bet pret veselām etniskām trimdinieku grupām. Ietekmīgām ASV un Kanadas žīdu organizācijām gadiem ilgi tika piesūtītas Maskavā, Kijevā, Viļņā un Rīgā safabricētas brošūras angļu valodā, kas satur – līdzās pārbaudītiem faktiem – prasmīgi "klāt piejauktas" insinuācijas.

Ja mēs objektīvi aplūkosim pašu jēdzienu – "sadarbību ar ienaidnieku", tad mums būtu jāaplūko arī šādi gadījumi:

Kā lai novērtē, piemēram, to faktu, ka Somijas armijā iesauktie žīdi, šīs zemes lojāli pavalstnieki, kuŗi netika vajāti, varonīgi un pašaizliedzīgi cīnījās pret padomju kaŗaspēku ne tikai 1939.–1940. gada "Ziemas kaŗā", bet arī 1941.–1944. gados, kad Somija bija Vācijas sabiedrotā? Vai viņiem bija jāpāriet boļševiku pusē?

Un kā lai vērtē to žīdu kaŗavīru izturēšanos, kuŗi dienēja ungāru ekspedīcijas korpūsa "darba dienesta rotās" vācu-padomju frontē? 1943. gada sākumā, pēc Staļingradas kaujas, kad ungāru kaŗaspēka vienības panikā bēga uz rietumiem, kopā ar viņām atkāpās "arī žīdu darba dienesta rotas, kuŗām šai chaosā bija iespēja gaidīt uz krievu ierašanos. Tās to nedarīja, un mēs zinām gadījumus, kad žīdi vēl sagādāja sev ieročus un ar varu izlauza sev ceļu uz rietumiem" (Peter Gosztony, *Hitlers fremde Heere*, Bastei-Lübbe Verlag, 1980., 337. lpp.).

* * *

Rietumvācijas židu apvienības laikrakstā *Allgemeine* 1985. gada 19. aprīlī tika publicēts ņujorkieša Laurensa S. Lešņika raksts. Viņš norādīja, ka starp 1948. un 1952. gadiem Savienotajās Valstīs ieradušies apmēram 400.000 pārvietoto personu un ka no šī skaita apmēram 10.000 tiekot uzskatīti par varbūtējiem nacistiskiem kara noziedzniekiem. Nav jābūt ģenijam matemātikā, lai aprēķinātu, ka 10.000 no 400.000 – tas ir ne vairāk kā 2,5 procenti.

Pieņemsim, ka šis skaitlis nav pārspīlēts un ka patiešām 10.000 imigrantu no Austrumeiropas ir lielākā vai mazākā mērā līdzvainīgi nacistu zvērībās. Vai tāpēc jāapmētā ar dubļiem visas 400.000 bijušās pārvietotās personas, kuŗām draudēja Gulags un bargas represijas? Viņu vidū bija, piemēram, latviešu intelligences zieds – rakstnieki un komponisti, gleznotāji un arhitekti, ārsti un advokāti. Vai viņi visi pelnījuši iesauku "fašistiskie slepkavas"?

* * *

"Latvieši ir fašisti", "židi ir komunisti" ... Vai nav pienācis laiks beidzot darīt galu šīm kolektīvajām apsūdzībām?

Konkrēti, individuāli slepkavas ir jāsoda – gan tie, kas kalpoja nacistiem, gan tie, kas darbojās padomju "organos".

Bet "grēksūdze" nav jāprasa ne no latviešiem, ne no židiem.

Tāda ir mana pārliecība.

Latvijas Republikas Augstākā padome 1990. gada 19. septembrī pieņēma Deklarāciju par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā. Tas ir labs sākums latviešu un židu izlīgumam un patiesai sadarbībai.

Вопросы, связанные с организацией работы, должны быть решены в соответствии с требованиями, предъявляемыми к работе. В настоящее время в стране наблюдается острый недостаток в кадрах, что требует принятия срочных мер по подготовке и переподготовке кадров. Необходимо также улучшить условия труда и повысить материальное стимулирование работников.

Важнейшим фактором повышения производительности труда является повышение квалификации кадров. Необходимо организовать курсы повышения квалификации для всех работников, занятых в производстве. Также следует внедрить систему непрерывного образования, позволяющую работникам получать новые знания и навыки в процессе своей работы.

Для повышения эффективности управления предприятием необходимо внедрить современные методы управления, основанные на использовании вычислительной техники и математических моделей. Следует также укрепить дисциплину на рабочем месте и повысить ответственность каждого работника за результаты своей работы.

Важным условием успешного выполнения работы является обеспечение необходимой материальной базы. Необходимо своевременно закупать сырье и материалы, а также проводить техническое обслуживание оборудования. Следует также уделять внимание безопасности труда и охране окружающей среды.

В заключение следует отметить, что для достижения поставленных целей необходимо комплексное решение всех перечисленных вопросов. Только совместными усилиями руководства предприятия и его работников можно обеспечить высокий уровень производительности труда и конкурентоспособности продукции.

Вопросы, связанные с организацией работы, должны быть решены в соответствии с требованиями, предъявляемыми к работе. В настоящее время в стране наблюдается острый недостаток в кадрах, что требует принятия срочных мер по подготовке и переподготовке кадров. Необходимо также улучшить условия труда и повысить материальное стимулирование работников.

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Alksnis, Jēkabs 18
Alenbijs 23
Apfelbaums (skat. Zinovjevs)
Arājs, Viktors (Voldemārs) 46, 56, 62
Aspazija (Rozenberga, Elza) 25 - 26, 47
Apsītis, Jēkabs 9
- Ārenštams, Svens 36
- Babchina, T. 82
Balfūrs, Artūrs, Džeims 23, 27
Balodis, Alfrēds 84
Balodis, Kārlis 22 - 24
Bankovičs, Freds 66
Barbisa, Anri 37
Barons, Krišjānis 5
Batorijs, Stefāns 7
Bastjānis, Valdemārs 76
Batorijs, Stefāns 7
Bābels, Īzaks 20
Bednijs, Demjans (Pridvorovs) 18
Begins, Menachems 32
Beguns, Vladimirs 4, 61
Ben-Dovs, Dāvids 70
Ben Gurions 25
Ben-Cions
Bentona, Pegija 47
Bergs, E. 17
Berija, Lavrentijs Pavlovičs 46, 61
Berkovics, K. 45
Berlins, H. 48
Bermonts - Avalovs, Pavels Michailovičs 23, 29
Bēzzariņš, Nikolajs 74

Bērs, Ernsts von 54
 Bērziņš, Alfreds 39
 Bērziņš, Eduards 18
 Bērziņš, Jānis 18
 Bērziņš, O. 17
 Bērziņš, 65
 Birznieks - Upītis, Ernests 9
 Bite, Erasts 60
 Bilmanis, Alfreds 76
 Blāķis, Ādolfs 74
 Blaumanis, Rūdolfs 8, 9
 Blaušīlds, Gamliels 88
 Blumenhaus, M. 29
 Blumentāls, M. 45
 Blumkins 16
 Brāms, Jēkabs 35
 Brechts, Bertolds 37
 Breikšs, Jānis 76
 Briāns, Aristīds 36
 Briedis, Friedrichs 14
 Brigadere, Anna 9

 Celmiņš, Gustavs 34
 Ceiss - Inkvarts 44
 Cielēns, Felikss 53, 58, 76
 Chaims 63
 Charitons, B. 35
 Chmeļnickis, Bogdans 8
 Cukurs, Herberts 20, 62 - 63
 Cvetājeva, Marina 15

 Čaks, Raimonds 60
 Čakste, Jānis 10, 28, 76
 Čakste, Konstantīns 76, 77
 Čerikovers, A. 21
 Čuibe, Arnolds 51

 Dardzāns, Pēteris 14
 Datelis, Michails 76
 Deņikins, Antons Ivanovičs 31
 Drekslers, Otto-Heinrichs 54
 Dubins, Mordechais 31, 33

Dubnovs, Simons 35
Dukarēviča, Rivka 87
Dzeržinskis, Felikss Edmundovičs 11, 17, 18

Ēdelmane, Rachele 66
Eglītis, Anšlavs 63
Eiche, Roberts 19
Eichmanis, J. 54, 82
Eidemanis, Roberts 19, 66
Eiduss, Jāzeps 37, 82
Eiduss, Zālamans 75
Ekmanis, Rolfs 17
Eljašovs, Michaels 29
Engelss, Frīdrihs 31
Erchbergers 23
Etkins, H. 9

Fimbauerē, Anna 66
Francis, Ferdinands 12
Fredborgs, Arvids (Fredborg) 52
Freimanis, Eduards 59
Freivalds, Osvalds 77
Fronckēvičs, Medfro 46

Gaile, Ērika 75
Gladkovs, F. 82
Golcs, Rūdigers grāfs fon der 23, 29, 44
Goldmane, Gabriela 36
Goldmans, Solomons 16
Goppers, Kārlis 14
Gordons, Franks 16 - 17, 65
Gordons, Ecekiels 88
Gordons, Jāzeps 16
Gorfinkels 17
Gorkijs, Maksims 37
Gosztonijs, Pēteris 94
Gregors 77
Griķis, Jānis (skat. Grīziņš, Jānis)
Grinbergs Teodors 64
Grīns, Ervīns (skat. Rīdzenieks, Richards)
Grislis, Egils 57 - 58, 64
Grīziņš, Jānis (Griķis, Jānis) 9

Gruzenbergs - Borodins, M. 16
Gurēvičs, Ecēķels 11

Ģermanis, Uldis 14, 35

Hacha, Emīls 40
Hanfmans, M. 35
Hāzners, Vilis 57
Hēns, Viktors 54
Heimane - Manusova 13, 82
Herostrats 12
Himlers, Heinrichs 54, 56, 60, 61 - 62, 73 - 74,
Hitlers, Ādolfs 15, 32, 34, 35, 37 - 38, 40 - 42, 44 - 45. 50.
52 - 54, 57, 61 - 62, 68, 73 - 74, 75, 80

Itajs, Abrāms 81, 88

Jakle, Jānis 11
Jakirs 16
Jagoda 16
Jākobsons, Ernests 75
Jakovs, Janajs (Jaks) 89 - 91
Janovskis, Gunārs 58
Janums, Vilis 76
Jasenskis, Bruno 82
Jaunsudrabiņš, Jānis 9
Jekelns, Frīdrihs 61 - 62
Jofe, Samuels (Šmuels, Muļa, Muļka) 45, 80, 81, 85 - 93
Jofe, Rute 16, 92
Josts, Heincs 60

Kacenelsons, Nisans 11
Kaganovičs, Lāzars 20
Kagans Ābrāms 51
Kagans, Jāzeps 51
Kāns, Anatolijs (Toļiks) 81 - 82, 86
Kalnbērziņš 86
Kalniņš, Brūno 20, 25 - 26, 76
Kalniņš, K. 75

Kalniņš, Pauls 76
 Kameņevs (Rosenfeld), Ļevs B. 16
 Kanegisers 16
 Kaplāne, Fanija 16, 30
 Kaplanskis 25
 Kārklis, Jānis 36 - 37
 Kasps, M. 37
 Kaufmanis, Maksis 50, 58, 63
 Kerenskis, Aleksandrs Fjodorovičs 17
 Kesels, B. 29
 Klīve, Ādolfs 76
 Kirhenšteins, Augusts 85
 Klārks, F. G. 11
 Klārs 36
 Klērs, Džordžs 35
 Kociņš, Fricis 40
 Korobčkins, Leonīds 10
 Krebs 74
 Krūmiņa, Erna 67
 Krūmiņa, Ilga 67
 Krūmiņš, Artūrs 67
 Krupņikovs, Pēteris 37
 Kurelis 76, 77
 Kuzņecovs, Matvejs 51

Lācis, Mārtiņš (Sudrabs, Jānis) 17 - 18, 46
 Laicens, Linards 19
 Lamejs, Bernhards 28
 Lange, Rūdolfs 61, 62
 Lakērs, Valters 15, 62
 Lapidus, Jēkabs 11
 Lasmane, Valentīne 65
 Lazersons, Maksis 31 - 32
 Legets, Džordžs 18
 Leinbergs, Šoloms 15
 Lennijs, Braians 70
 Lepidus, Jēkabs 7
 Lešņiks, Laurens S. 95
 Levins, Dovs 29, 31, 41, 43, 46, 48
 Levinšteins, Meirs 63, 64
 Lichtheims 19
 Liepiņš 72
 Lifšics 22, 33

Liftšics, V. 77
Lipke, Alfreds 63, 64
Lipke, Johanna 69
Lipke, Zigfrīds 69
Lipke, Žanis 68 - 71
Loze, Heinrichs 54
Lūkins, Miervaldis 51

Leņins (Uljanovs), Vladimirs Iljičs 13 - 18, 30, 31, 81- 82, 87
Lītvinovs, Maksims Maksimovičs 20

Maivalds, Gerhards 61
Maizels, Noachs 31
Mandelštams, Osips 20
Mandls 36
Manns, Tomas 25, 37
Margolins, Arnolds 15
Markss, Kārlis 31, 82
Majakovskis, Vladimirs 37
Maivalds, Gerhards 61
Mechliss, Zachars 20
Meierovics, Zigfrīds Anna 27, 28
Menders, Fricis 31
Mežinskis 18
Mežulis 65
Mēters, Velta 67
Michailovičs, Draža 66
Michailovičs, Miķēlis 66
Minkevics, Baruchs 41
Miķelsons, Frīda 52, 63, 65
Miķelsons, Izraēls 65
Mileika, Elza 67 - 68
Milruds, M. 35
Milšteine, Luba 11
Minkina, Soņa 66
Mincs, Pauls 30
Mincs, Vladimirs 30
Molotovs, Vjateslavs Michailovičs 20, 37 - 38
Moreins, Īzaks 30
Moškevics 30
Mozus 8, 42, 71
Mucenieks 77
Musolini, Benito 33

Muļa, Jofe 76 - 87
Muļa, Rute 87

Necers Cvi 91
Neibergs, Heinrichs 51
Neilands 74
Neištats, M. 81, 88
Nikolajs II, Aleksandrovičs 13
Nikolajs Nikolajevičs 13, 17
Niselovičs, Lāzars 11
Nollendorfs, Valters 57
Noske, Gustavs 23
Nostradamus 12
Nuroks, Maksis 31

Opincāns, E. 83, 85
Ozoliņa Anna 66
Ozoliņš, Eduards 66
Ozoliņš, Jānis 66
Ozoliņš, Valdemārs 66

Pasternaks, Jāzeps 75
Packins, Dāvids 66
Perlovskis 75
Pētersons, Kārlis 20
Peterss, Jēkabs 11, 17, 18, 46
Petruļa, S. 15, 16
Pevznere, Betija 36
Pieče, J. 17
Pilsroze, Lina 67
Plettenbergs, Valters von 54
Pliekšāns, Jānis (skat. Rainis)
Polis, Anna 66
Polaks, B. 35
Porietis, J. 18
Ports, Leo 68
Press, Bernhards 67
Principis, Gavriilo 12

Radeks, Grigorijs 16

Rainics, Nikolajs 51
 Rainis (Pliekšāns, Jānis) 22, 24 - 26, 36, 47, 54
 Raikins 66
 Rancāns, Jānis 76
 Rapoport, Jēkabs 16, 17
 Ribentrops, Joachims fon 37, 46
 Ribockis, Ābrāms 16
 Rīdžinieks, Richards (Grīns, Ervīns) 59
 Ritovs, Alters (Artūrs) 63
 Rolāns, Romēns 37, 82
 Ronis, Elvira 66
 Rošmans, Eduards 61
 Rozenberga, Elza (skat. Aspazija)
 Rozenbergs, Alfreds 15, 54, 61 - 62
 Rozenbergs, Šmuels 89
 Rozenkoviča - Levenberga, Raja 90
 Rozenkrancs, Herberts 48
 Rubenis 77
 Rudzītis, Helmārs 53, 57
 Ruņģis, Aivars 57
 Rūsis, Armins 40
 Rūtenbergs, Rāfš 64

Safronovs 51
 Salnais, Voldemārs 76
 Sedols, Roberts 66
 Sēja, L. 76
 Skujiņa, Katrīna 66
 Skuteļskis, Hilde 66
 Skuteļskis, Michaels 66
 Smilga, Ivars 17
 Smolanskis, Chaims 69
 Sokolova, Ingrīda 81 - 87
 Solženicins, Aleksandrs 16, 18, 19, 92
 Sproģis, F. 75
 Stabiņš, Eduards 66
 Staļins (Džugašvili), Josifs Visarionovičs 19, 20, 31, 37 - 38,
 42 - 46, 50, 53, 61, 75, 80, 84 - 86, 92
 Strēlis, Emīlija 66
 Stučka, Pēteris 17, 20
 Sudrabs, Jānis (skat. Lācis, Mārtiņš)
 Svars, Fricis 11
 Sverdlovs 16

Šacs-Aņins, Maksis 31, 48
 Šapiro, Jēkabs 11
 Širens, Kārlis 54
 Šortmanis 40
 Špenglers 82
 Šrēders, Valters 61
 Šteins, Moriss 11
 Štālbergs 68
 Štālekera, Valters 60 - 62
 Švarchards 15
 Šustins, Simons 46

 Tepfers, Verners 76
 Tolmans, K. 9
 Trasjonska, Zāra 11
 Trasuns, Francis 11
 Trockis (Bronšteins), Ļevis Davidovičs 14, 16, 18

 Udemis, Ļova 66
 Uekskils, Jēkabs von 9
 Ulmanis, Kārlis 27, 33 - 35, 36, 39, 44, 51, 56
 Urmans, N. 70
 Upelnieks 76 - 77
 Urickis 16

 Vajspaps, J. 29
 Valdemārs, Krišjānis 54
 Vaters, Aina 86
 Vaters, Helēna 81
 Vaters, Juris 75, 80 - 88, 93
 Vācietis, Jukums 14, 18
 Vaters, Lāzars 81
 Vaters, Vera 86
 Veiss, Ernests 70
 Vidzers 57
 Vilciņš, Kārlis 84 - 85
 Vilhelms, Jānis 75
 Viļums II 12, 27
 Vilmane, Petronella 65
 Vilnis, Kazimirs 66
 Vitroks, Hugo 61

Višinskis, Andrejs 44, 85
Višņaks, Romans 34 - 35
Vēbers, Maksis 23
Veicmanis, Chaims 23
Vestermanis, Arels 66
Volgemūts, J.A. 48
Volejs 37
Vulfs, Jāzeps 61
Vulfsons, Mavriks (Mitja) 37, 75, 81 - 86, 88

Zalamans, Eiduss 70
Zālite, T. 82
Zarcha, Maija 65
Zemgals, Gustavs 27
Zilbere, Judīte 66
Zinovjevs (Apfelbaum), Grigorijs Evsejevičs 14, 16
Zombarts 23
Zorge, Richards 18
Zvetajeva, Marina
Zvirgzdiņa, Anna 66
Zvirgzdiņš 66
Žabotinskis, Vladimirs (Zeva) 15, 32

Biografiskie dati

Franks (Efraims) Gordons dzimis Rīgā 1928. gada 1. septembrī. Mācījies Rīgas Franču licejā. 1941. gada 28. jūnijā bēga kopā ar vecākiem uz Krieviju. 1945. g. 3. aprīlī atgriezies Rīgā. No 1945. līdz 1957. gadam strādāja Latvijas telegrafa aģentūrā, no 1957. līdz 1971. gadam avīzes *Rīgas Balss* redakcijā kā tulkotājs un komentētājs ārzemju informācijas nodaļā. Mācījies neklātienē Maskavas valsts universitātes žurnālistikas fakultātē, ko beidza 1959. g. Diplomdarba temats bija *Latviešu satiriskie žurnāli 1905. g. revolūcijas laikā*. 1972. gadā ar lielām grūtībām izcīnīja atļauju izceļot uz Izraēlu, kur viņš darbojās kā Telavivas avīzes "Naša strana" līdzstrādnieks.

1974. gadā viņš Ņujorkas latviešu apgādā "Grāmatu Draugs" publicēja latviešu valodā (ar segvārdu Alberts Sābris) Franka Gordona grāmatu *Lokanums un spits. Nekrievu likteņgaitas mūsdienu Maskavijā*. 1988. gadā apgāds "Memento", Stokholmā izdod F. Gordona grāmatu *Dienas un Nedienas*. F. Gordons pārtulkojis latviešu valodā A. Solžeņicina *Gulaga archipelaga* 1. un 2. sējumu. Ņujorkas latviešu avīzē "Laiks" publicējis romānu *Mijkrēslis mikrorajonā*. Publikācijas trimdas latviešu presē. Līdzstrādnieks "Brīvās Eiropas" latviešu radio raidījumos.

...

1990. gadā Stokholmas "Memento" apgādā nāca klajā šīs grāmatas angļu variants — Frank Gordon, *Latvian and Jews Between Germany and Russia* (Vaivas Puķītes un Jāņa Strauberga tulkojumā).

1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

Biographical data

1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025.

1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025.

Saturs

Ievadam	5
1. 1905. gads	8
2. Sapnis par pasaules komūnu	12
3. Kārlis Balodis un Jānis Rainis	22
4. Labie gadi	27
5. 1940. gada 17. jūnijs	39
6. Maldīgu priekšstatu tragēdija	44
7. 1941. gada 1. jūlijs	50
8. Štālekers, Jekelns, Arājs, Cukurs	56
9. Glābēji	64
10. Divreiz divas divīzijas	72
11. Latviešu un žīdu "dīpiši"	78
12. Jurijs Valters un Muļa Jofe	80
13. Sekas un secinājumi	94
Personu rādītājs	97
Biografiskie dati par autoru	107

Einige

1.	Einleitung	5
2.	1. Teil	8
3.	2. Teil	12
4.	3. Teil	22
5.	4. Teil	37
6.	5. Teil	50
7.	6. Teil	64
8.	7. Teil	78
9.	8. Teil	92
10.	9. Teil	107
11.	10. Teil	121
12.	11. Teil	135
13.	12. Teil	149
14.	13. Teil	163
15.	14. Teil	177
16.	15. Teil	191
17.	16. Teil	205
18.	17. Teil	219
19.	18. Teil	233
20.	19. Teil	247
21.	20. Teil	261
22.	21. Teil	275
23.	22. Teil	289
24.	23. Teil	303
25.	24. Teil	317
26.	25. Teil	331
27.	26. Teil	345
28.	27. Teil	359
29.	28. Teil	373
30.	29. Teil	387
31.	30. Teil	401
32.	31. Teil	415
33.	32. Teil	429
34.	33. Teil	443
35.	34. Teil	457
36.	35. Teil	471
37.	36. Teil	485
38.	37. Teil	499
39.	38. Teil	513
40.	39. Teil	527
41.	40. Teil	541
42.	41. Teil	555
43.	42. Teil	569
44.	43. Teil	583
45.	44. Teil	597
46.	45. Teil	611
47.	46. Teil	625
48.	47. Teil	639
49.	48. Teil	653
50.	49. Teil	667
51.	50. Teil	681
52.	51. Teil	695
53.	52. Teil	709
54.	53. Teil	723
55.	54. Teil	737
56.	55. Teil	751
57.	56. Teil	765
58.	57. Teil	779
59.	58. Teil	793
60.	59. Teil	807
61.	60. Teil	821
62.	61. Teil	835
63.	62. Teil	849
64.	63. Teil	863
65.	64. Teil	877
66.	65. Teil	891
67.	66. Teil	905
68.	67. Teil	919
69.	68. Teil	933
70.	69. Teil	947
71.	70. Teil	961
72.	71. Teil	975
73.	72. Teil	989
74.	73. Teil	1003
75.	74. Teil	1017
76.	75. Teil	1031
77.	76. Teil	1045
78.	77. Teil	1059
79.	78. Teil	1073
80.	79. Teil	1087
81.	80. Teil	1101
82.	81. Teil	1115
83.	82. Teil	1129
84.	83. Teil	1143
85.	84. Teil	1157
86.	85. Teil	1171
87.	86. Teil	1185
88.	87. Teil	1199
89.	88. Teil	1213
90.	89. Teil	1227
91.	90. Teil	1241
92.	91. Teil	1255
93.	92. Teil	1269
94.	93. Teil	1283
95.	94. Teil	1297
96.	95. Teil	1311
97.	96. Teil	1325
98.	97. Teil	1339
99.	98. Teil	1353
100.	99. Teil	1367
101.	100. Teil	1381
102.	101. Teil	1395
103.	102. Teil	1409
104.	103. Teil	1423
105.	104. Teil	1437
106.	105. Teil	1451
107.	106. Teil	1465
108.	107. Teil	1479
109.	108. Teil	1493
110.	109. Teil	1507
111.	110. Teil	1521
112.	111. Teil	1535
113.	112. Teil	1549
114.	113. Teil	1563
115.	114. Teil	1577
116.	115. Teil	1591
117.	116. Teil	1605
118.	117. Teil	1619
119.	118. Teil	1633
120.	119. Teil	1647
121.	120. Teil	1661
122.	121. Teil	1675
123.	122. Teil	1689
124.	123. Teil	1703
125.	124. Teil	1717
126.	125. Teil	1731
127.	126. Teil	1745
128.	127. Teil	1759
129.	128. Teil	1773
130.	129. Teil	1787
131.	130. Teil	1801
132.	131. Teil	1815
133.	132. Teil	1829
134.	133. Teil	1843
135.	134. Teil	1857
136.	135. Teil	1871
137.	136. Teil	1885
138.	137. Teil	1899
139.	138. Teil	1913
140.	139. Teil	1927
141.	140. Teil	1941
142.	141. Teil	1955
143.	142. Teil	1969
144.	143. Teil	1983
145.	144. Teil	1997
146.	145. Teil	2011
147.	146. Teil	2025
148.	147. Teil	2039
149.	148. Teil	2053
150.	149. Teil	2067
151.	150. Teil	2081
152.	151. Teil	2095
153.	152. Teil	2109
154.	153. Teil	2123
155.	154. Teil	2137
156.	155. Teil	2151
157.	156. Teil	2165
158.	157. Teil	2179
159.	158. Teil	2193
160.	159. Teil	2207
161.	160. Teil	2221
162.	161. Teil	2235
163.	162. Teil	2249
164.	163. Teil	2263
165.	164. Teil	2277
166.	165. Teil	2291
167.	166. Teil	2305
168.	167. Teil	2319
169.	168. Teil	2333
170.	169. Teil	2347
171.	170. Teil	2361
172.	171. Teil	2375
173.	172. Teil	2389
174.	173. Teil	2403
175.	174. Teil	2417
176.	175. Teil	2431
177.	176. Teil	2445
178.	177. Teil	2459
179.	178. Teil	2473
180.	179. Teil	2487
181.	180. Teil	2501
182.	181. Teil	2515
183.	182. Teil	2529
184.	183. Teil	2543
185.	184. Teil	2557
186.	185. Teil	2571
187.	186. Teil	2585
188.	187. Teil	2599
189.	188. Teil	2613
190.	189. Teil	2627
191.	190. Teil	2641
192.	191. Teil	2655
193.	192. Teil	2669
194.	193. Teil	2683
195.	194. Teil	2697
196.	195. Teil	2711
197.	196. Teil	2725
198.	197. Teil	2739
199.	198. Teil	2753
200.	199. Teil	2767

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0306026067

A. 10. 23. 5

94-4
L 118